



AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



Nasiba YUSUPOVA

İSLAM KERİMOV DÖNEMİ ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKASININ  
GELİŞİMİ VE TÜRKİYE – ÖZBEKİSTAN İLİŞKİLERİNE GENEL BAKIŞ: 1991-2016

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı  
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2022



AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



Nasiba YUSUPOVA

İSLAM KERİMOV DÖNEMİ ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKASININ  
GELİŞİMİ VE TÜRKİYE – ÖZBEKİSTAN İLİŞKİLERİNE GENEL BAKIŞ: 1991-2016

Danışman

Prof. Dr. Erol ESEN

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2022

**Akdeniz Üniversitesi**  
**Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,**

Nasiba YUSUPOVA'nın bu çalışması, jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Hüseyin GÜL (İmza)

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Erol ESEN (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Serkan DORU (İmza)

Tez Başlığı: İslam Kerimov Dönemi Özbekistan Cumhuriyeti Dış Politikasının Gelişimi  
ve Türkiye – Özbekistan İlişkilerine Genel Bakış: 1991 – 2016

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 10/02/2022

Mezuniyet Tarihi : 03/03/2022

(İmza)

Prof. Dr. Ebru İÇİGEN

Müdür

## AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İslam Kerimov Dönemi Özbekistan Cumhuriyeti Dış Politikasının Gelişimi ve Türkiye – Özbekistan İlişkilerine Genel Bakış: 1991 – 2016” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

**Nasiba YUSUPOVA**





T.C.  
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU  
BEYAN BELGESİ



SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

| ÖĞRENCİ BİLGİLERİ             |                                                                                                                                    |
|-------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Adı-SOYADI                    | Nasiba YUSUPOVA                                                                                                                    |
| Öğrenci Numarası              | 20185218002                                                                                                                        |
| Enstitü Ana Bilim Dalı        | Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi                                                                                                    |
| Programı                      | Tezli Yüksek Lisans                                                                                                                |
| Programın Türü                | ( X ) Tezli Yüksek Lisans ( ) Doktora ( ) Tezsiz Yüksek Lisans                                                                     |
| Danışmanın Unvanı, Adı-SOYADI | Prof. Dr. Erol ESEN                                                                                                                |
| Tez Başlığı                   | İslam Kerimov Dönemi Özbekistan Cumhuriyeti Dış Politikasının Gelişimi ve Türkiye – Özbekistan İlişkilerine Genel Bakış: 1991-2016 |
| Turnitin Ödev Numarası        | 1744606830                                                                                                                         |

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 154 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 11/02/2022 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 5

alıntılar dahil % 10 'dur.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

**Gerekçe:**

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

11/02/2022

(imzası)

Danışman Unvanı-Adı-Soyadı  
Prof. Dr. Erol ESEN

## İ Ç İ N D E K İ L E R

|                                 |             |
|---------------------------------|-------------|
| <b>TABLolar LİSTESİ .....</b>   | <b>v</b>    |
| <b>KISALTMALAR LİSTESİ.....</b> | <b>vi</b>   |
| <b>ÖZET .....</b>               | <b>viii</b> |
| <b>SUMMARY .....</b>            | <b>ix</b>   |
| <b>TEŞEKKÜR .....</b>           | <b>x</b>    |
| <b>ÖNSÖZ.....</b>               | <b>xi</b>   |
| <b>GİRİŞ .....</b>              | <b>1</b>    |

## BİRİNCİ BÖLÜM

### ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ TARİHİ

|                                                                                  |    |
|----------------------------------------------------------------------------------|----|
| 1.1. Özbeklerin Tarih Sahnesinde Yer Alması Hakkında Kısa Bilgi.....             | 3  |
| 1.1.1. Tarihte Horasan ve Maverâünnehr.....                                      | 3  |
| 1.1.2. Maverâünnehr'in İslamlaşması.....                                         | 5  |
| 1.1.3. Horasan ve Maverâünnehr'in Birinci Altın Çağı.....                        | 6  |
| 1.1.4. Bölgedeki Türk Devletleri .....                                           | 6  |
| 1.1.5. Moğol İstilasası .....                                                    | 7  |
| 1.1.6. Emir Timur Dönemi.....                                                    | 8  |
| 1.1.7. Horasan ve Maverâünnehr'in İkinci Altın Çağı.....                         | 9  |
| 1.1.8. Özbeklerin Tarih Sahnesinde Yer Alması .....                              | 10 |
| 1.1.9. Özbekler ve Osmanlılar Arasındaki İlk Diplomatik İlişkiler.....           | 12 |
| 1.2. Çarlık Rusyası Döneminde Orta Asya Bölge Hanlıkları .....                   | 13 |
| 1.2.1. Bölgedeki Rekabet Ortamı.....                                             | 13 |
| 1.2.2. Hanlıkların Osmanlı ile İlişkileri .....                                  | 14 |
| 1.2.3. Rusya'nın İşgal Hareketleri .....                                         | 15 |
| 1.2.4. Rus İmparatorluğunun İşgal Hareketlerinin Başlaması .....                 | 15 |
| 1.2.5. Hanlıkların Osmanlı'dan Mühimmat Talebi.....                              | 17 |
| 1.2.6. Sömürge Politikasının İlk Dönemi.....                                     | 18 |
| 1.2.7. Türkistan'da Ulusal Kurtuluş Hareketlerinin Başlaması .....               | 18 |
| 1.2.8. Türkistan'da Aydınlar Sınıfı Hareketleri .....                            | 19 |
| 1.2.9. Türkistan'da Ekim Devrimi Öncesi ve Sonrasında Yaşanan Ayaklanmalar ..... | 19 |
| 1.3. Sovyetler Birliği Döneminde Özbekistan .....                                | 20 |
| 1.3.1. Türkistan ve Atatürk .....                                                | 22 |
| 1.3.2. Özbekistan SSC'nin Kuruluşu .....                                         | 23 |

|                                                                                   |    |
|-----------------------------------------------------------------------------------|----|
| 1.3.3. Stalin Politikası: Sürgünler Dönemi ve ‘Büyük Temizlik’ Fırtınası .....    | 24 |
| 1.3.4. 1960’lı Yıllardan Sonrası .....                                            | 26 |
| 1.4. Sovyetler Birliği Sonrası Yakın Tarih: Bağımsızlık Dönemi Ülke Profili ..... | 27 |
| 1.4.1. Özbekistan Cumhuriyeti’nin Bağımsızlık İlanı .....                         | 30 |
| 1.4.1.1. İslam Abduğanıyevîç Kerimov .....                                        | 31 |
| 1.4.2. Özbekistan’ın BM İçindeki Faaliyetleri ve Barışı Koruma Politikası .....   | 31 |
| 1.4.2.1. Özbekistan ve BM.....                                                    | 31 |
| 1.4.2.2. Özbekistan ve UNESCO.....                                                | 32 |
| 1.4.2.2.1. Afganistan’da Barış ve İstikrarın Korunması Sorunu .....               | 33 |
| 1.4.2.2.2. Çevre Sorunları ve Sınır Ötesi Nehirler .....                          | 33 |
| 1.4.3. Özbekistan’ın Bölgesel Örgütler İçindeki Çok Taraflı İşbirliği .....       | 34 |
| 1.4.3.1. Özbekistan’ın Bağımsız Devletler Topluluğu ile İlişkileri .....          | 34 |
| 1.4.3.2. Özbekistan’ın Şanghay Örgütü ile İlişkileri.....                         | 36 |
| 1.4.4. Ülkenin Coğrafi Yapısı .....                                               | 38 |
| 1.4.4.1. Ülke Yüzeyinin Temel Özellikleri .....                                   | 38 |
| 1.4.4.2. Ülke İklimi .....                                                        | 39 |
| 1.4.5. Ülkenin Demografik Yapısı .....                                            | 40 |
| 1.4.5.1. Türkiye’deki Özbekler .....                                              | 42 |
| 1.4.6. Ülkenin Sosyal ve Siyasal Yapılanmaları .....                              | 43 |
| 1.4.6.1. Sosyal Yapılanmalar .....                                                | 43 |
| 1.4.6.2. Siyasal Yapılanmalar .....                                               | 44 |
| 1.4.7. Ülkenin Ekonomik Yapısı.....                                               | 45 |

## İKİNCİ BÖLÜM

### ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKA GELİŞİMİ

|                                                            |    |
|------------------------------------------------------------|----|
| 2.1. Özbekistan Cumhuriyeti’nin Dış Politika Açılımı.....  | 52 |
| 2.2. Özbekistan’ın Orta Asya Ülkeleri ile İlişkileri ..... | 53 |
| 2.2.1. Orta Asya Ülkelerinin Ortak Özellikleri .....       | 55 |
| 2.2.2. Fergana Vadisi Toprak Anlaşmazlıkları .....         | 58 |
| 2.2.3. Özbekistan – Kırgızistan.....                       | 60 |
| 2.2.4. Özbekistan – Tacikistan .....                       | 63 |
| 2.2.5. Özbekistan – Kazakistan.....                        | 64 |
| 2.2.6. Özbekistan – Türkmenistan .....                     | 66 |
| 2.3. Özbekistan’ın Jeopolitik Önemi.....                   | 67 |
| 2.3.1. Yeni Dönemde Orta Asya Ülkeleri ve Rusya .....      | 69 |

|                                                                                  |    |
|----------------------------------------------------------------------------------|----|
| 2.3.2. Orta Asya Ülkeleri ve Türkiye İlişkileri: Türk Devletleri Teşkilatı ..... | 70 |
| 2.4. Özbekistan Cumhuriyeti Dış Politikasının Gelişimi .....                     | 73 |
| 2.4.1. Özbekistan – Rusya Federasyonu .....                                      | 75 |
| 2.4.2. Özbekistan – Çin .....                                                    | 76 |
| 2.4.3. Özbekistan – ABD .....                                                    | 77 |
| 2.4.4. Özbekistan – Avrupa Ülkeleri.....                                         | 79 |
| 2.4.5. Özbekistan – Japonya.....                                                 | 80 |
| 2.4.6. Özbekistan – Güney Kore Cumhuriyeti.....                                  | 81 |
| 2.4.7. Özbekistan – Hindistan .....                                              | 82 |
| 2.4.8. Özbekistan – Pakistan .....                                               | 83 |

### ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

#### İSLAM KERİMOV DÖNEMİ TÜRKİYE – ÖZBEKİSTAN İLİŞKİLERİ

|                                                                            |     |
|----------------------------------------------------------------------------|-----|
| 3.1. Özbekistan Dış Politikasının Kısaca Değerlendirilmesi .....           | 85  |
| 3.2. Özbekistan Ekonomisinin Kısaca Değerlendirilmesi .....                | 86  |
| 3.3. Türkiye ve Özbekistan Arasındaki Siyasi ve Diplomatik İlişkiler ..... | 93  |
| 3.3.1. Yakınlaşma ve Kaynaşma Dönemi (1991 – 1993) .....                   | 94  |
| 3.3.2. Çalkalanma Dönemi (1994 – 2005) .....                               | 97  |
| 3.3.3. Aşılamayan Kriz Dönemi (2005 – 2014).....                           | 101 |
| 3.3.4. İlişkileri Gözden Geçirme Dönemi (2014 – 2016) .....                | 103 |
| 3.4. Ekonomik ve Ticari, Askeri ve İçişleri Alanında İlişkiler .....       | 107 |
| 3.4.1. Turizm Sektörü .....                                                | 111 |
| 3.4.2. Pamuk Sektörü .....                                                 | 113 |
| 3.4.3. İnşaat Sektörü.....                                                 | 113 |
| 3.4.4. Özbekistan – Türkiye Arasında Askeri Mali İş Birliği .....          | 114 |
| 3.4.5. Özbekistan – Türkiye Arasında İçişleri Alanında İş Birliği .....    | 115 |
| 3.4.6. Türkiye’deki Özbekistan Fahri Konsoloslukları.....                  | 116 |

#### SONUÇ VE DEĞERLENDİRME .....

#### KAYNAKÇA .....

### EKLER LİSTESİ

|                                   |     |
|-----------------------------------|-----|
| Ek -1 Maveraünnehr Haritası ..... | 133 |
| Ek -2 Orta Asya Haritası .....    | 133 |

|                                            |            |
|--------------------------------------------|------------|
| Ek -3 Özbekistan Siyasi Haritası .....     | 134        |
| Ek -4 Osmanlı İmparatorluğu Haritası ..... | 134        |
| Ek -5 Türkiye Siyasi Haritası .....        | 135        |
| <b>ÖZGEÇMİŞ .....</b>                      | <b>136</b> |



**TABLÖLAR LİSTESİ**

|                                                                                     |         |
|-------------------------------------------------------------------------------------|---------|
| Tablo 3.1 Özbekistan Cumhuriyeti Ekonomi Verileri .....                             | 89      |
| Tablo 3.2 Özbekistan'ın Dış Ticaret Hacmi İçerisinde İhracat Ve İthalat Oranı ..... | 91-92   |
| Tablo 3.3 Türkiye İle Özbekistan Arasındaki Mal Ticareti Hacmi .....                | 105     |
| Tablo 3.4 Özbekistan'ın Dış Ticaretinde En Çok Paya Sahip Olan Ülkeler .....        | 108-109 |



## KISALTMALAR LİSTESİ

|            |                                                             |
|------------|-------------------------------------------------------------|
| AB         | Avrupa Birliği                                              |
| ABD        | Amerika Birleşik Devletleri                                 |
| AET        | Avrasya Ekonomik Topluluğu                                  |
| AGB        | Avrasya Gümrük Birliği                                      |
| AGİK       | Avrupa Güvenlik İşbirliği Konferansı                        |
| AİGK       | Asya İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı        |
| AİHM       | Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi                              |
| AKP        | Adalet ve Kalkınma Partisi                                  |
| AK PARTİ   | Adalet ve Kalkınma Partisi                                  |
| AKUF       | Aral'ı Kurtarma Uluslararası Fonu                           |
| ANAP       | Anavatan Partisi                                            |
| AP         | Adalet Partisi                                              |
| A.Ş.       | Anonim Şirket                                               |
| BDT        | Bağımsız Devletler Topluluğu                                |
| Bkz.       | Bakınız                                                     |
| BM         | Birleşmiş Milletler                                         |
| BM AEK     | Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu               |
| BM TKKG    | Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı Grubu    |
| BM UÇF     | Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuklara Acil Yardım Fonu |
| CHP        | Cumhuriyet Halk Partisi                                     |
| CGP        | Cumhuriyetçi Güven Partisi                                  |
| Çev.       | Çeviren                                                     |
| ÇHC        | Çin Halk Cumhuriyeti                                        |
| DB         | Dünya Bankası                                               |
| DP         | Demokrat Parti                                              |
| DPT        | Devlet Planlama Teşkilatı                                   |
| drl.       | Derleyen                                                    |
| DSÖ        | Dünya Sağlık Örgütü                                         |
| DTÖ        | Dünya Ticaret Örgütü                                        |
| DYP        | Doğru Yol Partisi                                           |
| EBRD       | Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası                             |
| ed.        | Editör                                                      |
| EİT        | Ekonomik İşbirliği Teşkilatı                                |
| Ekopartiya | Özbekistan Ekoloji Hareketi                                 |
| GAB        | Güney Asya Bölgesi                                          |
| GTÖ        | Gıda ve Tarım Örgütü                                        |
| GUAM       | Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova                     |
| GUUAM      | Gürcistan, Ukrayna, Uzbekistan, Azerbaycan, Moldova         |
| Hız.       | Hazreti                                                     |
| İİT        | İslam İşbirliği Teşkilatı                                   |
| IMF        | Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)        |
| KGAÖ       | Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü                          |

|                |                                                                       |
|----------------|-----------------------------------------------------------------------|
| KKTC           | Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyet                                          |
| km.            | Kilometre                                                             |
| m.             | Metre                                                                 |
| MAZLUM-DER     | İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği                     |
| MHP            | Milliyetçi Hareket Partisi                                            |
| mm.            | Milimetre                                                             |
| M.Ö.           | Milattan Önce                                                         |
| M.S.           | Milattan Sonra                                                        |
| MSP            | Millî Selamet Partisi                                                 |
| NATO           | Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization) |
| OAB            | Orta Asya Birliği                                                     |
| OAIÖ           | Orta Asya İşbirliği Örgütü                                            |
| ÖİH            | Özbekistan İslam Hareketi                                             |
| Özbekistan SSC | Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti                               |
| ÖzHDP          | Özbekistan Halk Demokratik Partisi                                    |
| ÖzLiDeP        | Özbekistan Liberal Demokratik Partisi                                 |
| ÖzMTDP         | Özbekistan Milli Kalkınma Partisi                                     |
| ÖzSSC          | Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti                               |
| SDP Adolat     | Adolat Sosyal Demokratik Parti                                        |
| SHP            | Sosyal Demokrat Halkçı Parti                                          |
| SSC            | Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti                                          |
| SSCB           | Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği                                |
| ŞİO            | Şanghay İşbirliği Örgütü                                              |
| TBMM           | Türkiye Büyük Millet Meclisi                                          |
| TDAV           | Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı                                      |
| TDİK           | Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi                           |
| TDK            | Türk Dil Kurumu                                                       |
| THKO           | Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu                                          |
| THY            | Türk Hava Yolları                                                     |
| TİKA           | Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı                   |
| TKP            | Türkistan Komünist Partisi                                            |
| TÜDEV          | Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı     |
| TTZ            | Taşkent Traktör Fabrikası                                             |
| Türkistan OSSC | Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti                         |
| Türk Konseyi   | Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi                           |
| TÜRKPA         | Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi                       |
| UÇÖ            | Uluslararası Çalışma Örgütü                                           |
| UNESCO         | Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü                    |
| UOK            | Uluslararası Olimpiyat Komitesi                                       |
| UOSB           | Uluslararası Otomotiv Sanayicileri Birliği                            |
| vb.            | Ve başka                                                              |
| yy.            | Yüzyıl                                                                |

## ÖZET

Tarihsel perspektiften bakıldığında, Merkezi Asya olarak bilinen coğrafi bölgeden tarih boyunca Horasan, Maverâünnehr, Turan, Türkistan, Orta Asya diye bahsedilmiştir. Özbek ve Türk devletlerinin temeli bu coğrafyada atılmıştır, o yüzden ki ilişkileri binlerce yıllık köklü bir geçmişe dayanmaktadır, Özbekistan ve Türkiye devletleri – ‘iki devlet tek millet’ olarak tanımlanmaktadır.

Sovyetler Birliği’nin dağılması sonucu kurulan beş bağımsız Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını, milli egemenliğini kutlayan Türkiye olmuştur. Özbekistan, Orta Asya bölgesindeki en önemli demografik yapıyı içeren, yer altı zengin kaynaklarıyla stratejik, bulunduğu coğrafi yapıyla jeopolitik öneme sahip ülkedir. Bölgenin lider ülkesi potansiyelini taşımaktadır. Etnik ve kültürel yapıdan Türk halkıyla en çok yakınlık ve benzerlik taşıdığı nedeniyle Türkiye açısından Orta Asya kapısını açacak anahtar niteliğindedir. Türkiye – Özbekistan ilişkileri ilk başlarda kardeşlik ve dostluk çerçevesinde başlamış olmasına rağmen yaklaşık otuz yıllık inişli çıkışlı seyir izlemektedir.

Bu tez, Horasan ve Maverâünnehr topraklarında ilk Türk oluşumlarının meydana gelmesiyle başlayan tarihten başlayarak Özbeklerin sahneye çıkışından günümüze kadar en önemli olayları anlatan bir çizgi izlemektedir. Sovyetler Birliği sonrasında Özbekistan ve Orta Asya ülkelerinin yaşadığı siyasi süreçlerin genel hatları analiz edilmektedir. Tez, İslam Kerimov dönemi Türkiye ve Özbekistan’ın siyasi ve diplomatik ilişkilerini 4 döneme ayırarak ‘Yakınlaşma ve Kaynaşma Dönemi’, ‘Çalkalanma Dönemi’, ‘Aşılamayan Kriz Dönemi’ ve ‘İlişkileri Gözden Geçirme Dönemi’ boyutunda ele almaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Türkiye, Özbekistan, Orta Asya, Dış Politika, Uluslararası ilişkiler

## SUMMARY

### DEVELOPMENT OF THE FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN DURING THE ISLAM KARIMOV PERIOD AND AN OVERVIEW OF TURKISH – UZBEK POLITICAL RELATIONS: 1991 – 2016

From a historical perspective, the geographical region that we know as Central Asia has been called throughout history as Khorasan, Transoxiana, Turan, Turkestan, and Central Asia. The foundations of the Uzbek and Turkish states were laid in this geography, and that is why their relations have a long history of thousands of years. Moreover, they were defined as "two states-one nation".

Turkey was the first state who recognized new Turkic Republics established as a result of the Soviet Union's disintegration. Uzbekistan is a country with the most important demographic structure in the Central Asian region. It has strategic value with underground resources and geopolitical importance with its geographical structure. It carries the potential of the leading country in the region. As the country shares the most similarity in cultural and ethnic structures with Turkish people, it can be considered for Turkey as the key to Central Asia. Although the relations between Turkey and Uzbekistan, which began in the framework of brotherhood and friendship at first, followed about thirty years of uneven course.

This thesis follows a timeline that tells the most important events from the emergence of the first Turkic foundations on the lands of Khorasan and Transoxiana to the appearing of Uzbeks and leading to the present of the state. The political processes between Uzbekistan and Central Asia after the Soviet Union are analyzed in broad strokes. The thesis tackles the political and diplomatic relationships of Turkey and Uzbekistan in Islam Karimov's era dividing it into four periods: 'Convergence and Fusion Era,' 'Churning Period', 'Unsurpassable Crisis Era' and 'Relations Review Period'.

**Keywords:** Turkey, Uzbekistan, Central Asia, Foreign Policy, International Relationships

## TEŞEKKÜR

Öncelikli olarak benim için çok hassas olan bu dönemde bu tezin ortaya çıkmasında yardımlarını, manevi desteğini ve hoşgörüsünü esirgemeyen kıymetli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Erol ESEN'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca yüksek lisansa başladığımdan son döneme kadar pek çok konuda yardımcı olan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim ALKAN'a çok teşekkür ederim.

Değerli katkıları ve önerileri için tez jüri üyeleri Prof. Dr. Hüseyin GÜL ve Dr. Öğr. Üyesi Serkan DORU'ya çok teşekkür ederim.

Değerli hocalarımdan sonra kaynaklara erişmemde yardımcı olan değerli insan Ubuntu Yayınları sahibi, yazar Faruk DEMİREL'e çok teşekkür ederim. Son olarak tez aşamasında maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen aileme, özellikle annem Arzu Gül JUMANGULOVA'ya, tez çalışmam konusunda önemli yardımları dokunan yakınlarıma ve Perizade RUSTAMOVA'ya çok teşekkür ederim.

## ÖNSÖZ

“İslam Kerimov Dönemi Özbekistan Cumhuriyeti Dış Politikasının Gelişimi ve Türkiye – Özbekistan İlişkilerine Genel Bakış: 1991 – 2016” adlı bu çalışma, Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla Türkiye ile dil, kültür ve soy bakımından benzerlik taşıyan Özbekistan ile siyasi ilişkilerini şekillendiren ortak dış politika konuları ve aradaki yanlış anlaşılmanın sebeplerinin araştırılmasını amaçlamaktadır. İki ülke ilişkilerinin karşılaştırmalı analizi yapılırken yakın geçmiş tarihte Ankara ve Taşkent dış politikasını etkileyen gelişmeler aktarılmaktadır.

Çalışma betimleyici nitelik taşıdığı için dinamik bir literatür taraması içermektedir. Araştırmaya başlamadan önce karşılaştırmalı analiz yapmak amacıyla her iki ülkenin tarihine ait kitaplar ve makaleler; Türkçe, Özbekçe ve kısmen Rusça kaynaklardan incelenmiştir. Türk ve Özbek ilişkilerini etkileyen faktörler analiz edilirken konuya ilişkin objektif kaynaklardan yararlanmaya gayret edilmiştir. Tarihsel karşılaştırma ve karşılaştırma yöntemlerinden faydalanılarak diğer Orta Asya ülkeleri ve birbirini takip eden yıllar içerisinde iki ülke arasında izlenen diplomatik ilişkiler üzerinde durulmuş, dış politikasında yol konulan hatalar, yanlışlar ve olumsuzlukların sebepleri açıklanmıştır.

1991 yılında iki ülke dış politikasında ilk başlangıçlara imza atılmıştır. Takip eden yıllarda siyaset ve diplomasi kapsamında ilişkiler gelişmiştir. Özellikle 1992 senesi her iki ülke için diplomatik ilişkilerin başlangıcı olmuştur. Hukuki temellere dayanan işbirliği Özbekistan için de Türkiye için de yeni alanların keşfine ve yeni ortaklıkların başlamasına vesile olmuştur. Ankara ve Taşkent devlet başkanlarının üst düzey ziyaretlerine ev sahipliği yapmış olsa da ilk yıllardaki olumlu tablo giderek olumsuz bir seyir izlemiştir. 2013 sonrasında ise ilişkiler tamamen olumsuza dönmüş, uzun yıllar bir dizi kriz sebebiyle gerilimler yaşanmıştır.

Çalışma kapsamını ‘Kerimov Dönemi’ olarak tanımlayabileceğimiz Özbekistan devlet başkanının 25 yıllık Cumhurbaşkanlığı dönemi Özbekistan – Türkiye siyasi ilişkilerinin analitik ve eleştirel bir incelemesi oluşturmaktadır. İki ülke arasındaki ilişkiler, özellikle yaşanan gerilim ve krizlerin kaynak ve nedenlerine odakla analiz edilecektir. İlişkiler karşılaştırmalı bir yöntemle incelenecek ve döneme has özellikler saptanmaya ve gerilimin nedenlerine ve kaynaklarına odaklanarak benimsenen yaklaşımların sebepleri belirlenmeye çalışılacaktır.

Çalışma, söz konusu iki ülke arasındaki ilişkileri farklı dönemlerde ve iki ülke tarihi açısından inceleyerek aydınlatıldığı için Türkçe akademik literatürde şimdiye kadar yapılan araştırmalara bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Öncelikle Türkiye – Özbekistan arasında kurulan ilişkilerin boyutuna göz atmak, iki kardeş ülke arasında kurulan ilişkilerin sorunlu ve aksayan taraflarını tespit etmek günümüzde her iki ülke ilişkilerinin sağlıklı ilerlemesine de katkı yapacağı düşünülmektedir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki Özbekistan, bağımsızlığını kazanmasından sonra ülkede devlet yönetiminin yeni bir sistemi – başkanlık yönetimi biçimini geliştirdi. Güçlü yetkilerle donatılan devlet başkanı, hem devletin, hem yürütmenin hem de Bakanlar Kurulu’nun başı olarak yönetim erkini elinde bulunduran güçlü konumda yer aldı. Ülkenin dış politikaya yönelik açılımı ve gelişiminde, örgütler arası ve devletler arası ikili ilişkilerde de en belirgin faktör olarak karar alıcı konumunda İslam Kerimov’un yer aldığı görülmektedir.

Tüm bu gerçekler dikkate alınarak çalışmanın temel sorusu: “İslam Kerimov döneminde Özbekistan’ın dış politikasında ikili ilişkilerinin yanı sıra bölgesel ülkelerle ve küresel güç devletlerle siyasi, askeri, ticari ve ekonomik ilişkileri nasıl seyretmiştir?” şeklinde belirlenmiştir. Çalışmanın diğer bir amacı, Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İslam Kerimov’un 25 yıllık yönetimi altında komşu Orta Asya ülkeleri, Afganistan ve küresel güçler (Rusya, Çin, ABD ve Avrupa Birliği) ülkelere karşı uyguladığı dış politikaları analiz etmektir. Ayrıca, çalışmanın en önemli bölümü, yukarıda da bahsi geçtiği gibi İslam Kerimov döneminde Özbekistan – Türkiye ilişkileri ayrı bir bölüm halinde dönemlere ayrılarak incelenmiştir. Söz konusu dönemler şu şekildedir: Yakınlaşma ve Kaynaşma Dönemi (1991 – 1993); Çalkalanma Dönemi (1994 – 2005); Aşılamayan Kriz Dönemi (2005 – 2014); İlişkileri Gözden Geçirme Dönemi (2014 – 2016).

Çalışmada, anlama, betimleme, yorumlama ve kontrol etme yöntem ve uygulamaları ön planda olacaktır. Bu çerçevede İslam Kerimov liderliğinde ülke dış politikasında yaşanan ülkeyi temelden sarsan, ülke geleceği için önem arz eden olaylar analiz edilecektir. Yaşanan olaylar akabinde İslam Kerimov’un dış politikaya verdiği önem, aldığı kararlar ve takındığı tavır açıklanacaktır. Bu bağlamda çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümünde anlatılan olaylar Kerimov’un politikaları bağlamında değerlendirilip analiz edilecektir. Kerimov’un küresel güçlere, uluslar arası örgütlere karşı uyguladığı politikalar üzerinde durulacak, daha sonra karar alma aşamaları incelenecektir. Kerimov’un dış politikasının tespit edilmesi o dönemin Özbekistan’ının bölgesel devletlerin yanı sıra küresel güçler ile olan ilişkilerinin de tespit edilmesi olarak kabul edilmektedir.

Saptanmış hipotezler şu şekildedir:

Hipotez 1: Ülkenin 25 yıllık temel politikalarının şekillenmesinde Kerimov'un gücü, otoritesi ve şahsiyeti önemli rol oynadığı söylenebilir.

Hipotez 2: İslam Kerimov'un liderlik anlayışı Özbekistan dış politikasını yüksek düzeyde etkilediği söylenebilir.

Hipotez 3: Özbekistan – Türkiye ilişkileri İslam Kerimov'un tavır, tutum ve talepleri nedeniyle krize sürüklendiği söylenebilir.

Hipotez 4: Ankara – Taşkent arasındaki krizin en önemli faktörü muhalif parti lideri Muhammed Salih ve onun Türkiye'ye iltica ettiği söylenebilir.

Çalışmanın önemi kapsamında literatüre kazandıracağı bilgi bakımından bakıldığında: daha önce yapılmış çalışmalarda “Özbekistan'ın birinci cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un Özbekistan dış politikasına ne düzeyde etki ettiği” sınırlı düzeyde kalmıştır. Bu anlamda konunun daha derin düzeyde incelenmesi gerekliliği düşünülmüştür.

Çalışmanın yöntemi nitel araştırma olarak belirlenmiştir. Veri toplama tekniği olarak tarama yöntemi düşünülmüştür. Belirlenen devletlerin resmi web sitelerinde yayınladıkları belgeler, araştırma ve düşünce merkezlerinin yayınladıkları raporlar ve akademik camiadaki kaynaklara veri toplama aşamasında başvurulmuştur.

**Nasiba YUSUPOVA**

**Antalya, 2021**

## GİRİŞ

Yirminci yüzyılda Soğuk Savaş (1947-1991) sonrası yeni dünya düzeninin değişmesi sonucu, devletler kendi kaderlerini tayin etmekle beraber yeni fırsatlar yarışına ve arayışına girdiler.

SSCB'nin çöküşünden sonra ortaya çıkan ve bağımsızlıklarını kazanan 5 Orta Asya ülkesi ulus devlet olma yolunda ilerlerken söz konusu sürece hazırlıksız yakalanmışlardı.

Orta Asya, günümüzde 'Merkezi Asya' olarak adlandırılan, bağımsız beş Türk Cumhuriyetinin yerleştiği bölgeyi tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Bu bölgeye bazen Afganistan da dâhil edilmektedir. 19. yy. boyunca, yani Rus Çarlığı döneminde, bölge genellikle Türkmenistan olarak adlandırılmıştır. Bölge tarih boyunca Türk, Moğol ve Fars kültürünün egemenliği altında kalmıştır (Erol ve Demir, 2013: 312).

Devlet inşa etmekte zorluklarla karşılaşan ülkeler model ülke olarak Türkiye'yi görüyorlardı. O yüzden ki 'Türk Birliği' fikri cazip geliyordu.

Bölge devletleri içinde en güçlü etkiye ve jeopolitik konuma sahip olan ülke Özbekistan'dır. Coğrafyası, iklimi, nüfusu, tarihe meydan okuyan şehirleri ile geçmişten günümüze adından söz ettirmiştir. Komşu ülkelere göre her zaman bölgenin lider ülkesi, en güçlü devleti imajını korumuştur. En büyük ortağı Rusya'ya bile sınırı yoktur. Bu Özbekistan için avantaj, aynı zamanda dezavantajdır. Orta Asya ülkeleri arasında bir tek Kazakistan'ın Rusya ile sınırı vardır (Brzezinski, 2016:183).

Özbekistan'ın da diğer Orta Asya devletleri gibi Sovyetler Birliği sonrası dönüşüm sürecinin sancılarını, yara almadan atlatma çabaları izlediği dış politikalara ve dünya ülkeleriyle ilişkilerine yansımaktadır. Bugünkü Özbekistan hükümeti, yeni Özbek kimliği yaratmak amacıyla ulusun tanınmasını sağlayan tarihi, kültürel, politik, ideolojik, kurumsal ve milli kaynaklarına başvurmaktadır.

Buhara, Semerkand, Hive gibi dünya medeniyeti ve kültürüne önemli katkıda bulunan şehirleri içinde bulunduran Özbekistan, enerji kaynakları ve yer altı zenginlikleri ile dünya devletlerinin dikkatini çekmektedir. Dünyanın üçüncü pamuk üretici ülkesi sayılan Özbekistan, dünya sıralamasında sahip olduğu altın kaynaklarıyla ve uranyum üretiminde dördüncü, altın ihracatında yedinci ve bakır kaynakları ile onuncu sırada yer almaktadır.

Bu dönemde Türkiye, yeni dış politika açılımlarıyla Batı'nın da desteğini alarak dil, soy ve kültür bakımından yakın olduğu Orta Asya ülkeleri ile yakın ilişkiler kurmayı amaçlamıştır. Yeni bölgeye açılım bir fırsat olarak karşısına çıkmışken Türkiye, uzun yıllardan sonra bölge ülkeleri ile ikili ilişkiler kurma yoluna gitmiştir.

Özbekistan ve Türkiye genelde farklı, bazen ise aynı siyasi ve ekonomik uluslararası örgüt ve kuruluşlara üye iki devlet olsalar da Türk ve Özbek halkları arasındaki ilişki ve bağ konusunda söz söylemek gerektiğinde, üzerinde durulması gereken konu bu bağın yüzyıllar öncesine dayandığıdır. Bu çalışmada 30 yıllık Türk – Özbek dış politikasında kat edilen dostane ilişkilerin yanı sıra yaşanan dalgalanmalar ve krizler genel bir çerçeve içerisinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Üç ana başlıktan oluşan çalışmada Türkiye – Özbekistan halkları arasındaki tarihsel ve kültürel etkileşimi incelemek ve tarih boyunca iki ülke ilişkilerine yön veren faktörleri ele alan birinci bölümünde Özbekistan tarihi hakkında kısaca bilgi verilmektedir. Bu bölümde Orta Asya coğrafyasının oluşumundan başlayarak Özbeklerin tarih sahnesine çıkış dönemleri tarihi seyir ile ele alınmaktadır. Bu bölüm Türk ve Özbek milletinin neden ‘iki devlet tek millet’ diye tarif ettiklerini görebilmek açısından önemlidir. Çarlık Rusyası’nın bölgeye yayılmasından sonra 1917 Devrimi akabinde Sovyetler Birliği’nin bölgeye yayıldığı dönemler ayrı başlık altında incelenmektedir. Ayrıca, Sovyetler Birliği “kanatları altındaki” yıllar üzerinde de durulmuştur.

İkinci bölümde Özbekistan Cumhuriyeti’nin Orta Asya ülkeleri ile ABD, Rusya, Çin, Doğu yöndeki Asya kıtası devletleri Japonya, Hindistan, Pakistan, Güney Kore’nin yanı sıra Avrupa ülkeleriyle ilişkilerine kapsamlı yer ayrılmıştır. Bu bölüm bağımsızlık sonrası İslam Kerimov döneminde Özbekistan’ın dış politikasının genel hatlarını içermektedir. Üçüncü bölüm çalışmamızın esas konusuna yönelir. Bölümde İslam Kerimov dönemi, Türkiye ve Özbekistan ilişkilerinin seyri, her iki ülkenin dış politikasında yaşanan anlaşmazlıklar ve bunların nedenlerine vurgu yapılmıştır. Bağımsızlık sonrası Türkiye – Özbekistan ilişkileri dönemlere ayrılarak aydınlatılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonuç ve değerlendirme kısmında ise, Özbekistan – Türkiye ilişkilerine yönelik tespitlerde bulunulmuş, iki ülke ilişkilerinin geleceğine yönelik öngörülen hususlar dile getirilmiştir.

Çalışma Soğuk Savaş sonrası iki ülke ilişkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Ancak bu dönemi anlayabilmek için ülkelerin siyasi tarihinin yanı sıra geçmişteki bazı önemli ilişkileri de dikkate alınmaktadır. Çalışmada Özbekistan’ın geçmişten günümüze kadar uzanan tarihinden kısaca söz edilmeye çalışılacak ve her iki ülke ilişkileri hakkında tarihsel değerlendirmelerde bulunulacaktır.

## BİRİNCİ BÖLÜM

### ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ SİYASİ TARİHİ

#### 1.1. Özbeklerin Tarih Sahnesinde Yer Alması Hakkında Kısa Bilgi

##### 1.1.1. Tarihte Horasan ve Maveräünnehr

Günümüzdeki Özbekistan Cumhuriyeti toprakları üzerinde ilk yerleşme oluşumları M.Ö. 1000’li yıllara denk gelmektedir. Soğdlular, Baktıryalılar, Alanlar gibi Ari kavimlerinin özellikle nehir kenarlarına göçüyle bölgeye yerleşimler artmıştır.

Tarih boyunca, kuraklık, otlak yetersizliği, kıtlık gibi iklimsel ve coğrafi etmenler; savaşlar ve fetihler gibi beşeri faktörler, göçlerin ana sebeplerini oluşturmuştur (Sünbül, 2017: 63).

Zorunlu göçler sebep doğup büyüdüğü toprakları terk etmek zorunda kalmışlar, yaşamlarını sürdürmek için mümkün kadar güvenilir bölgelere taşınmışlardır (Keleş, 1983: 6).

Orta Asya’daki eski Devlet yapılarından biri eski Baktıryalılar devletidir. Eski İran inancı olan Zerdüştlüğün kutsal kitabı ‘Avesto’ ve Antik Çağ literatüründe, Baktriyana olarak kaydedilen Behistun yazıtlarında Baktrish adını almıştır. M.Ö. 7-6. yüzyıllarda, eski Baktıryalılar devleti sınırları içerisinde şimdiki Özbekistan’ın Surhanderya, Kaşkaderya ve Zarafşan vahaları, Margilan ve Suğd şehirleri toprakları yer alıyordu.

M.Ö. 500-300 yıllarında İskitler kabilesinin kuzeyden bölgeye gelmesi üzerine günümüzdeki Orta Asya’nın medeniyet beşiği, kültür ve sanat merkezi olan Semerkand ve Buhara şehirlerinin temeli atılmaya başlamıştır.

Bölge egemenliği kavimlerin büyüüp güçlenmesi ve devletleşmesi üzerine M.Ö. 5. yüzyılda Toharistan, Baktırya ve Soğdiyana devletleri hâkimliğine geçmiştir. Kökeni İran halkına dayanan Soğdlu hükümdarlar bölgeyi uzun yıllar yönetmiştir. Soğdlular tarım ve zanaatla, özellikle ticaretle uğraşıyorlardı ve zamanla bölgenin en zengin tüccarları hâline geldiler. Soğdlu delikanlıların yirmi yaşına girer girmez diğer yurtlara yola konulmak için acele ettikleri hakkında tarih kaynaklarında bilgiler vardır.

Soğd ekonomi-politiğini savaş ekonomisinden ziyade ticaretin gelişmesi, her ne kadar riskli olsa da kervan ticareti ve el sanatları oluşturmaktaydı (Eker, 2012: 80).

Horasan ve Maveräünnehr’in cazibesi, her zaman çevredeki bozkırlarda yaşayan grupların, devletlerin ve krallıkların dikkatini çekmiştir. “İpek Yolu’nun Efendileri” (Eker, 2012: 81) – Soğdluları idaresi altına almak, Büyük İpek Yolu güzergâhlarını hâkimiyeti

altında tutmak isteyen devletler arasındaki sayısız müdahaleler, istilalar ve savaşlar yıllarca sürüp gitmiştir.

Bölgedeki mücadeleyi kaybetmesi sonucunda Soğdlular Harzemlilerin idaresi altında kalmıştır. İki nehir Amuderya ve Sirderya arasındaki topraklar eski zamanlardan beri Harezmîlerin kontrolü altındaydı. Harezm'in adı, Avesto'da Harezm, Bihistun anıtlarında Hvariazm, Arrian ve Strabon'un tarihi kitaplarında ise Horasmiya olarak geçtiğinden söz edilir.

Çin'den Ön Asya'ya giden ve M.Ö. II. Yüzyılda keşfedilmiş olan kervan yolu, sonraları Çin ipeğinin ihraç edildiği ana yola dönüşmüştür (Barthold, 2018: 249).

Çinlilerin bölgeden hareket ederek Avrupa ülkelerine ulaşmasıyla ipek ve baharat ticareti gelişmiş, kervan yolu ticareti canlanmıştır. Ürünler çeşitlilik kazanarak baharat ve ipeğin yanında kâğıt, porselen, değerli taşlar, takılar, soylu at ve at yavruları, birkaç çeşit tuz, şarap, kilim ve halı ticareti kıtalar arasında sağlanmıştır. Bu ticaretin yapıldığı ulaşım yoluna "İpek Yolu", "Büyük İpek Yolu" adı verilmiştir.

Bölgede M.Ö. 329-327 yıllarında Büyük İskender'in hâkimiyet kurmasıyla Grek krallıkları dönemi başlamıştır. Tarihi kaynaklara göre, M.S. 6. yüzyıllarda Türk göçebe kabilelerinin görülmeye başladığı söylenir. Bölgede yüzyıllar boyunca bölge kâh Baktirya kâh Yüeciler kâh Kuşan kâh Göktürklerin Devletine bağlanmıştır.

Tarihi kaynaklarda Horasan ve Maverâünnehr olarak bilinen bu bölgenin sınırlarını belirtmek gerekirse, İran'ın doğusundan başlayarak Amuderya (Ceyhun) nehrine kadar uzanan bölgedir. Bölge, İslam dini yayılmadan önce Hayatıla adı ile biliniyordu. Maverâünnehr adı ile İslam'dan sonra anılmaya başlamıştır.

Avrupa Devletleri Maverâünnehr'den "Transaxonia", "Transoxiana (Oxus Nehri'nin ötesi)" diye söz ediyorlardı.

O zamanlar bu yerlerden sadece göçebe olan kavimler çekinip gitmiş olabilir, ama yerleşik ve yarı yerleşik halkı kendi topraklarında Araplar, sonradan Samaniler hükümrânlığı altında yaşamışlardır (Kamolova, 2017: 165).

Maverâünnehr'in en büyük ticaret merkezi Semerkand sayılıyordu. Öncelikle bölgede yapılan her türlü eşya Semerkand çarşısında sergileniyordu. Maverâünnehr, günümüzdeki Orta Asya steplerindeki Amuderya (Ceyhun) ve Sirderya (Seyhun) nehirleri arasındaki coğrafi bölge olarak tanımlanmıştır.

Bazı kaynaklara göre 'Nehrin öte tarafında bulunan bölge' bazılarında ise 'İki nehir arasındaki bölge' anlamında kullanılan Maverâünnehr'de M.S. 1. yüzyılda Budizm ve Hristiyanlık inançları hissedilse de Zerdüştlük inancı yaygındı. İslamiyet'in bölge sınırlarını aşması bölgenin Göktürkler hâkimiyeti altında olduğu döneme denk gelmektedir.

Mâverâünnehr bölgesi tarih boyunca nehirleri sayesinde oldukça kalabalık ve verimli bir bölge olmuştur. Buhara ve çevresinin verimli ve kalabalık olmasını sağlayan beş önemli nehir vardır. Bunlar Amuderya, Zereşan, Karşı, Belh ve Sirderya nehirleridir (Güngör, 2018:10).

### 1.1.2. Maveraünnehr'in İslamlaşması

Araplar, ülke için ciddi tehdit oluşturmaya başladığı dönem 7. yüzyılın ortalarına denk gelmektedir.

Arapların Maveraünnehr'in kapısına dayandığı bu dönemde bölgede büyük bir kargaşa mevcuttu (Kurt, 1999: 360). Maveraünnehr hükümdarları, Arapları sıradan yağmacılar olarak görmeye öyle alışmışlardı ki bağımsızlıklarını kaybettiklerini anlayıncaya kadar epey zaman geçti (Gibb, 2005: 75).

Bölgede 707-705 yıllarında Emevi Valilerinden Kuteybe bin Muslim döneminde ayaklanma ve karşı koymaların bastırılması sonucu, İslam kabul ettirilmeye başlandı. Harzem, Buhara, Semerkand, Şaş, Fergana teker teker Arapların idaresine geçti. Türk – İslam âlimi el-Beruni 'Eski halklardan anıtlar' kitabında (1968: 72) şöyle der: "Kuteybe, Harzem yazısını iyi bilen, onların haber ve rivayetlerini öğrenmiş ve bilimini başka birilerine aktaran kişilerin canına kıyıp, tamamen yok etmişti. O yüzden (haber ve rivayetler) İslam zamanından sonra gerçekliği anlaşılamayacak kadar gizli kaldı." Kuteybe bin Müslim, Türklere yönelik Müslüman / Arap vahşetinin ve tabii sadece vahşetinin değil, aynı zamanda işgal alanlarının sömürgeleştirilmesinin belirleyici ismidir (Aydın, 2015: 74).

Kuteybe bin Müslim el Bahili, Harzemlilerin kâtiplerini helak edip, âlimlerini öldürüp, kitap ve defterlerini yaktırdığı sebep onlar eğitimsiz kaldıkları için kendi ihtiyaçları kadar ezberleme kuvvetine dayanır oldular. Uzun müddet böyle olduktan sonra onlar ihtilaflı şeyleri unutup uygun olanlarını aklında tutabildiler (Beruni, 68: 84).

İkinci Halife Hz. Ömer döneminde bölge topraklarını Arapların fethetmesi üzerine İslamiyet adım adım yayılmıştır. Özellikle Emevi Hanedanı'nın kurucusu Muaviye halifeliği döneminde bu coğrafya tamamen İslam hâkimiyeti altına girmiştir. Kanın oluk oluk aktığı, canların amansızca kıyıldığı vahşetin ardından bölgeye İslam bayrağı dikilmiştir. 'Fetih' adıyla yapılan savaşlarda bölge kentleri yerle bir edilmiş; kütüphaneler, kitaplarla birlikte tarihi miras yakıp kül edilmiş, binlerce erlerin, delikanlıların canına kıyılmıştır. Bu devirden sonra yerli halk, tamamen İslam'ı kabul etmiştir, bölge İslamiyet'in etkisi altında kalmış, İslamiyet bayrağı altında gelişmiştir (Hodgson, 1995: 162).

### 1.1.3. Horasan ve Maveräünnehr'in Birinci Altın Çağı

İç kavgalar ve taht savaşları devam etse de bölgede nispeten istikrarın sağlanmasıyla 10-12. yüzyılları kapsayan Horasan ve Maveräünnehr'in Birinci Altın Çağı diye nitelendirilen Rönesans dönemi yaşanır. Söz konusu Birinci Altın Çağ döneminde Büyük İpek Yolu'nun önemi artmıştır, ticaret canlanmıştır, en önemlisi eğitim, ilim, kültür, sanat güçlenmiş ve yaygınlaşmıştır.

Maveräünnehr'in gözbebeği sayılan Semerkand, baş tacı addedilen Buhara "İslam'ın kubbesi", "Dünya cennetlerinin önde geleni" diye şöhret kazanmıştır (Şen, 2016: 1402).

Buhara: eğitim, kültür ve sanatta İslamiyetin önde gelen merkezlerinden birisi oldu. Öyle ki şehir çağdaşı olan Bağdat, Kahire ve Kurtuba gibi diğer büyük şehirlerle yarışyordu. İslam dünyasının pek çok ünlü bilim adamı, edebiyatçısı vb. hep bu bölgede yetişmiştir (Kılıçoğlu, 1999: 21).

Eğitim, kültür ve sanatın beşiği olan şehirlerin yanı sıra bu bölgede, İslam dünyasının pek çok sayıda ünlü bilim adamı, edebiyatçı, yönetici, düşünür ve bilginleri yetişti, saygınlık gördü. Hadis, tefsir, fıkıh, tasavvuf vb. sahalarda düşünce ve eserleriyle bölgede İslam'ın yayılmasında önemli rolü olan meşhur âlim, bilgin ve düşünürlerin bu coğrafyalı olması veya bu coğrafyada yetiştiği görülmektedir.

Birçok alanda önemli yapıtları bulunan büyük âlim, özellikle matematik ve algoritma alanlarında şöhret kazanan bilgin, 'sıfır'ın mucidi Muhammed bin Musa el-Harezmi; Batı'da Alfraganus olarak da bilinen ünlü astronomlardan biri Ahmed el-Fergani; ünlü filozof ve bilim adamı Ebu Nasır el-Farabi; 'Avessina', 'Tıbb'ın Babası' olarak ün kazanan büyük düşünür İbn-i Sina; gökbilim, matematik, doğa bilimleri, astronomi, coğrafya ve tarih alanındaki çalışmalarıyla bilinen Ebu Reyhan Beruni gibi âlimler bu dönemde yaşadılar.

Maveräünnehr'de oluşan ilim ve irfan atmosferi, öncelikle İslam'ın güçlenmesine, temelini sağlamlaşmasına, İslami ve dünyevi bilimlerin gelişip büyümesine, kök salmasına temel olmuştur (Şen, 2016: 1403).

### 1.1.4. Bölgedeki Türk Devletleri

11. yüzyılın başlangıcında Hazar Denizi'nden Moğolistan'a kadar uzanan topraklarda Türk hükümdarları egemenliğini ilan etmişlerdir. Maveräünnehr ve Horasan bu dönemde üç Türk hükümdarı: Karahanlılar, Gazneliler ve Harzemşahlar tarafından yönetildi. Bölgeyi egemenliği altına alan Türk devletlerinin ortaya çıkması üzerine çevredeki Türk boyları göçebe yaşam tarzının getirdiği koşullardan dolayı göç etmeye başladılar. Sürüler için verimli topraklar, taze otlaklar, sulak alanlara ihtiyaç duyuyorlardı.

Horasan ve Maveräünnehr olarak bilinen kadim topraklar üzerinde yapılan savaşlar, güç gösterileri ve çatışmalardan dolayı hiçbir zaman bölge, mutlak bir imparatorluğun yönetimi altında kalmamıştır (Arifoğlu, 2019: 489).

Gazneliler, 10. yüzyılda bölgede ilk kurulan Türk devletlerinden birisiydi. Devletin kurulmasındaki ilk temel taşlar Alp Tigin tarafından atıldığı varsayılsa da devletin kurucusu Sebük Tigin oldu. Vefatından sonra tahtına kısa müddet oğlu İsmail, ondan sonra diğer oğlu Mahmut çıkar.

Türk hükümdarlarının verdiği destekten dolayı saray himayesinde yaşayan; resim, şiir, dolayısıyla sanatla ilgilenen birçok ünlü ressam ve şairler yetişmiştir. O zamanlarda padişahların kendi isimlerini “yedi iklim”e duyurabilmesi ve tarih sayfelerine adını yazdırabilmesinin bir yolu edebi faaliyetlere, kültürel ve sanatsal etkinliklere önem vermekten geçtiği bilinmektedir (Durmuş, 2006: 23).

Karahanlılar Dönemi, Maveräünnehr’in en parlak dönemlerine denk gelmektedir. Karahanlılar soyundan gelen Kaşgarlı Mahmud’un “Divan-ı Lügati’t Türk” eseri bu dönemde yazılmıştır. Türk dünyasının ne kadar büyük olduğunu göstermek amacıyla kitaba eklenen harita ‘İlk Türk Dünya Haritası’ özelliğini taşımaktadır. Türk dili ve edebiyatının temel eseri olan Yusuf Has Hacib’in “Kutadgu Bilig”, Ahmet Yükneki’nin “Atabet’ül Hakayık”, Ahmet Yesevi’nin “Divan-ı Hikmet”, İmam-ı Ebü’l-Fütuh Abdülgafur’un “Tarih-i Kaşgar” eserleri Karahanlılar Dönemi’nde yazılan başyapıtlar arasında yer alır.

Gerçi tarih kitapları Türkistan olarak bilinen topraklara en son gelenlerin Türkler olduğundan bahsetse de aralarındaki savaşların bitmek bilmediği bir gerçektir. Bölgede adım adım Türkleşme gerçekleşirken 11. yüzyılın ikinci yarısında yine bir Türk boyu Selçuklular ve Gazneliler arasında çatışma başladı.

Belirtmek gerekir ki, Türk devletleri olarak bilinen Karahanlılar Devleti’nin oluşumu bu topraklarda başlamış, Gazneliler Devleti’nin temelleri bu bölgede atılmış, Harzemşahlar Devleti bu zeminde doğmuş, Memluklar bu toprakları kendilerine vatan tutmuş, Babürlüler’in kaynağı, Selçuklular’ın teşekkülü, Osmanlı Devleti’nin var oluş sebebi bu kadim topraklar olmuştur (Ataman, 2020: 2973).

### 1.1.5. Moğol İstilas

12. yüzyılın sonlarına doğru Harzemşahlar hükümdarı Kutbeddin Muhammet, Maveräünnehr’i ve İran’ı hâkimiyeti altına aldıktan sonra bölgenin zenginliği arttı. Fakat bu sefer Moğol istilas bölgeyi kasıp kavurdu. Birinci Rönesans Dönemi bölgeye Moğollar ayak basmasıyla sona erdi. 13. yüzyılın başlarında ülke Moğolların sömürgesine dönüştü. Cengiz Han’ın (Temuçin) İslam merkezi, medeniyetler beşiği olan bölge şehirlerini yakıp yıkması, en

önemli ilmi irfan, kültür ve sanat merkezi Buhara ve Semerkand'ı yağmalatması, diğer kentleri de tahrip ettirmesi bölgeye büyük kayıplar yaşattı.

Cengiz Han dönemi, Kıpçaklar'ın Anadolu'ya yönelmeleri açısından çok büyük bir öneme sahiptir (İnce, 2017: 92).

Moğollarla Müslümanların savaşında Celaliddin Harzemşah ve Timur Melik gibi kahramanlardan söz ediliyor. Bugünkü Özbekistan eğitiminde gençlere onların gösterdiği kahramanlıkları, yaşamları örnek olarak aktarılmaya çalışılmaktadır.

Cengiz Han'ın ölümünden sonra inşa ettiği muazzam imparatorluk sınırları oğulları tarafından daha da genişletildi. 14. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise küçük parçalara bölünmeye başladı. İmparatorluk varisler arasında paylaşılrken çeşitli bölgelere ayrıldı. Hükümdarın ikinci oğlu Çağatay'ın varislerine Maveräünnehr'in büyük bir kısmı pay edildi.

Birçok Türk boylarının Maveräünnehr'e yerleşmesi sonucu bölgenin demografik yapısında değişiklik meydana gelmiştir.

#### **1.1.6. Emir Timur Dönemi**

Emir Timur, Semerkand Hükümdarı Hüseyin'in torunu, Türk Emiri Kazakhan ile ittifak içinde Maveräünnehr'i birleştirmek ve onu Moğol istilasından kurtarmak için bir mücadele başlatır. Moğollara karşı Emir Timur'un başını çektiği ordu savaşlarda galip gelerek güçlü bir devletin temelini atmaya neden olur. Böylece 14. yüzyılın ortalarında, Barlas Beyliği reisinin oğlu Timur Turagay, tarih sahnesinde büyük bir siyasi figür olarak ortaya çıkar.

Geçmişte bir ülke toprakları sınırları içinde yaşayan önemli şahsiyetler, âlimler ve hükümdarlar günümüze o topraklarda yaşayan halkın ataları kabul edilmektedir. Bu görüş ve inanca bağlı olarak bugünkü modern Özbek kültürü kendi tarihine ve geçmişine sahip çıkmak amacıyla Emir Timur dönemini ve Timurlular devrini 'Maveräünnehr'in Altın Çağı' olarak nitelendirmektedir (Gürbüz, 2019: 27-28).

Emir Timur ve Timurlular Hanedanı vekilleri tarihi şahsiyet olarak özellikle, bağımsızlıktan sonra milli kimlik yaratmakta Özbekistan tarihinin belkemiğini oluşturmaktadır. Örnek alınacak rol modeller olarak takdim edilmektedir. Emir Timur, günümüzde Özbekistan'ın milli kahramanıdır.

1372-1388 yıllarında, Harzem'e tam beş kez sefer düzenledikten sonra Harzemşahlar'ın kendisine boyun eğmesini sağlar. Böylece Maveräünnehr ve Horasan'ı iradesi altına kattıktan sonra 1370 senesinde İran topraklarını fethetmek için sefere çıkar ve el altındaki topraklarının sınırlarını Irak'a kadar genişletir. 27 devleti imparatorluğu çatısı altında toplar.

Tarihte Yıldırım Beyazıt'la Emir Timur'u karşı karşıya getiren Ankara Savaşı, 28 Temmuz 1402 tarihinde gerçekleşir. Hindistan Seferi'nde ordusuna kattığı fil birliklerinin Osmanlı hükümdarının yenilgiye uğrama sebeplerinden biri olarak kabul edilir. Emir Timur'un ordusu süvarilerden, Yıldırım Beyazıt'ın ordusunun çoğu yayalardan oluşması da savaşın kaderini tayin eden önemli etkidir.

İki Türk hükümdarı arasında vuku bulan söz konusu savaş taraflara büyük kayıplar yaşatmıştır. Özellikle Anadolu'da iç kargaşaya yol açmış, siyasî dağlımlar meydana gelmiş, halk yoksulluk ve sefillik ile mücadele etmek zorunda kaldığı gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki zaferinin gecikmesine de sebebiyet vermiştir (Daş, 2004: 153).

Ankara Savaşı'ndan sonra Emir Timur Anadolu'daki fatihlerine devam eder, o dönemde Haçlıların elinde bulunan İzmir'i ele geçirir. Oğlunun hastalandığı haberini alınca Semerkand'a dönme kararı alır.

Çubuk Ovası'nda gerçekleşen Ankara Savaşı'ndan önce Maverâünnehr hükümdarı ve Osmanlı padişahı birbirine karşılıklı olarak 4 mektup gönderdikleri, tarihi kaynaklardan bilinmektedir. Bu da o dönemlerde diplomatik ilişkilerin hangi düzeyde olduğunu sergilese de iki güçlü Türk devleti arasındaki savaşı önleyememiştir.

#### **1.1.7. Horasan ve Maverâünnehr'in İkinci Altın Çağı**

Emir Timur Dönemi'nde büyük bir imparatorluğun merkezi olan Maverâünnehr'de ekonomi, ticaret ve kültür yüksek düzeyde gelişti. Timurlular saltanatının uyanış dönemi 14-15. yüzyıllar Maverâünnehr ve Horasan topraklarında yaşanan İkinci Altın Çağ, İkinci Rönesans olarak adlandırılır. Bu yüzyıl, ünlü bilim adamlarını, büyük şairleri ve sanatçıları dünyaya tanıttı. Timur zamanında, Orta Doğu ülkeleri, komşu ülkeler ve uzak Avrupa ülkeleri – İspanya, Fransa, İngiltere ile ekonomik ve politik ilişkiler kuruldu. Bu dönem bilime, kültüre verilen önemin yanı sıra özellikle astronomi alanında yaşanan gelişmeler de kayda değerdir.

Maverâünnehr'de hâkimiyet Türk hükümdarlarının egemenliği altına girdiği dönemlerde; özellikle Samaniler döneminde, birçok kültürel yapıtların yanı sıra edebi eserlerle de tarihe adını not düşen Karahanlılar döneminde; Antik Çağ literatüründe adından 'Hvariazm', 'Horasmiya' olarak bahsedilen Harzemşahlar döneminde ve Timurlular saltanatı döneminde din bilimlerinin yanı sıra ilim fen, doğa bilimleri, her şeyden önce astronomi yani 'Yıldızlar İlmi' hızlı gelişme göstermiştir (Celal, 2016: 221).

Özellikle Emir Timur, yönetiminin merkezi olan Semerkand şehrinin mimarisine önem vermiş, söz konusu kadim kenti ‘Dünyanın Cenneti’ diye tabir edilecek kadar güzelleştirmiştir (Akkuş ve Zeki, 2018: 149).

Büyük bir cihangir olarak tanınan Timur’un vefatından sonra onun evlatları ve torunları himayesinde de büyük bilginler yetişti. Dede torun tarihçiler Mirhand ve Handemir, bestekârlar Gulam Şadi, Mir Arzu Timurlu padişahların koruması altında olmuşlardır.

Timur İmparatorluğu hükümdarlarından Hüseyin Baykara döneminde bilim, sanat ve edebiyatta büyük gelişmeler yaşandı. Türkçe, bu dönemde edebiyat dili derecesine yükseldi. Yüzyılın en büyük yazarlarından biri Ali Şir Navoi, nesillere Türkçe yazılan “Muhakemetül-Lügateyn”, “Hazainül Maani”, “Hamse” gibi büyük miras bıraktı.

Ayrıca, Uluğbek, Emir Timur’un torunudur. Matematikçi, aynı zamanda astronomi âlimidir. Semerkand’da rasathane inşa ettirmiş, yakın çevrede yaşamını sürdürmekte olan tüm âlim, mühendis ve ustaları yanına çağırmıştır. Kadizade Rumi, Gıyaseddin Cemşid, Ali Kuşçu ile astronomi, matematik üzerine çalışmalar yaptı. “Zeyç Cedit Kürkani” adlı eseri bulunmaktadır. Türk – İslam dünyasının en ünlü astronomu olarak bilinmektedir.

Soyu baba tarafından Emir Timur’a dayanan diğer bir isim Babür İmparatorluğu’nun kurucusu Zahireddin Muhammed Babür’dür. Şah ve şair olarak bilinen Babür’ün Çağatay Türkçesi ile kaleme aldığı “Babürname” Türk edebiyatının başyapıt eserlerinden biridir.

### 1.1.8. Özbeklerin Tarih Sahnesinde Yer Alması

Özbeklerin en eski ataları hakkında bilgiler çok azdır (Kamolova, 2017: 161).

“Özbek” adı Cengiz Han’dan sonraki dönemlerde ortaya çıktığı hakkındaki görüş yaygın olsa da ilk olarak “Özbek” sözcüğü Arap şairi Üsame İbn Münkız (12. yy. sonları) eserlerinde kullanılmıştır. Ayrıca Reşidüddin Hamedani el yazmalarında Celaliddin Harzemşah’ın komutanlarından birinin adı “Özbek” olduğundan bahsedilir. Ünlü tarihçi Hamidullah Kazvini (14. yy.) Altın Orda Hanı Özbek Han idaresi altındaki kişilere “Özbekler” denildiğinden söz eder. Yaygın bakış açısı, “Özbek” adının, Altın Ordu’nun 9. Hanı Özbek Han’ın (1313-1341) isminden gelmekte olduğu doğrudur.

Özbek kabilesinin oluşumu hemen hemen Emir Timur devletinin güç kazandığı, topraklarını genişlettiği dönemlere denk gelmektedir (Dilmaç, 2019: 22).

1428 yılında Şeybaniler Hanedanlığı varislerinden Ebülhayr Han bağımsızlığını ilan eder ve büyük dedesi Özbek Han’ın adını taşıdığı devleti kurduğunu duyurur. Timurlularla mücadelede galip gelmesi sonucu Maveräünnehr topraklarında artık onun bayrağı dalgalanmaya başlar. Böylece Özbek Hanlığı tarih sahnesine çıkmıştır. Ebülhayr Han’ın yürüttüğü politikadan sıkılan sultanlar, ayrılma kararı alır ve Özbekler olarak bilinen toplum

Özbek (Şeybani Özbekleri), Kazak (Kazak Özbekleri) ve Nogay (Sibiry Özbekleri) olmak üzere üç kola ayrılırlar.

Emir Timur tarafından parçalanmış Şeybaniler Hanlığı, ikinci kez 1500’de Ebülhayr Han’ın torunu Muhammed Şeybani Han tarafından kurulmuştur. Şeybaniler tarihinde Cengiz Han’ın büyük oğlu Cuci’ning sülalesinden gelmektedir. Şeybaniler Hanlığı, Özbek Hanlığı ve Buhara Hanlığı olarak da bilinmektedir. Muhammed Şeybani Han 16. yüzyılın başlarında bölge topraklarını Buhara’yı ele geçirmekle başlar, sonra Herat’ta da egemenliğini ilan ederek Timurlular iktidarına son verir. Merkez olarak Semerkand’ın ilan edilmesi üzerine Maverünnahr yönetimi bu sefer Muhammed Şeybani Han’ın eline geçer.

Emir Timur saltanatının parçalanması sonucu bölgede güçlenen lider Özbek Han oldu. Özbek Han önemli soydan gelmekteydi, ataları Altın Ordu hakanları olarak bilinmekteydi. Bölgede yeni ortaya çıkan ve birçok boydan oluşan halklara ‘Özbek’ adı verildi. Böylece bütün Türkistan halklarına Özbek denmeye başlandı (Hasgüler ve Uludağ, 2009: 47).

Çeşitli Türk boylarından biri olarak güçlenip devletleşen göçebe Özbekler bu dönemlerden sonra aynı adı taşıyacaklar ve bağımsızlıklarını elde ettiklerinden sonra milli kimlik oluşturma çabalarına girişeceklerdir.

Özbeklerin bir halk olması, etnik tarihi çok uzun bir dönem içerisinde gelişti. İslam öncesi ve İslam sonrası devirlerde iki nehir arasında cereyan eden hadiseler akımında birkaç kez kurulmuş, çökmüş devletler, gelip geçen topluluklar isimlerini tarih sayfalarında bırakmışlardır. Özbekler, birçok boydan ortaya çıkan etnik birliktir. Bu etnik birlik, belli bir şeraitte, doğal tarihi gelişme sürecinde oluşan sosyal birleşmedir (Kamolova, 2017: 170).

Sonuç itibarıyla Özbek kavramının temeli 1300 yıllık tarihsel oluşum ve gelişim sonucuna dayanmaktadır (Hasgüler ve Uludağ, 2009: 47).

Yeri geldiğinde söylemek gerekiyor ki, Özbek etnoniminin (halk veya kabile adı) bilimdeki kökeni hakkında oybirliği ile kabul edilen bir görüş bulunmamaktadır. Özbek halkının adı nasıl ortaya çıktığı konusunda bazı yazarlar Kıpçak bozkırında göçmen hayatı sürdüren bir takım Türk – Moğol kabilelerinin kendilerine özgür yaşam tarzı tercih ettiklerinden dolayı ‘Özbek’ yani ‘Kendi kendine bek (bey), başka birisine tabi olmayan kişi’ anlamına geldiği görüşündedir. Bazıları Altın Orda Hanı Özbek Han’ın (14. yy.) adı ile bağlıyorsa da kimisi Özbek adını Ak Orda’da (Beyaz Orda) göçebe hayatı yaşayan Türk – Moğol kabileleri ile ilişkili olduğu fikrindedirler.

1926 senesine gelindiğinde bölge halkları arasında tabakalanma ve sınıflandırılma başlamıştır. Bu dönemden sonra ‘Özbek’ adı bir ulusun, bir milletin adı olarak varlığını günümüze kadar taşımıştır (Gürbüz, 2019: 284).

### 1.1.9. Özbekler ve Osmanlılar Arasındaki İlk Diplomatik İlişkiler

1510 yılında Muhammed Şeybani Han, Safevi Devletinin kurucusu Şah İsmail’le mücadele etmeye başlar. Bu dönemde Şah İsmail’e karşı Doğu’da Şeybanilerin, Batı’da Osmanlıların mücadele etmesi iki devlet arasında işbirliği yapma ihtiyacını doğurmuştur. Özbekler ve Osmanlılar arasındaki ilk diplomatik ilişkilerin bu dönemde başladığını söylemek mümkündür. Muhammed Şeybani Han, bu savaşta hayatını yitirmiş olmasına rağmen bir müddet ortak düşmanlarına karşı mücadele içinde olmuşlardır.

Özbekler ve İranlıların bölge mücadelesinde Osmanlılar tarafınca Özbeklere mühimmat ve savaş gereçlerinin yanı sıra askeri yardım ulaştırıldığı arşiv kayıtlarında bulunmaktadır. Osmanlı amirali Seydi Ali Reis’in bizzat Orta Asya’ya uğradığı ve oraya destek için gönderilen Yeniçerileri tetkik ettiği bilinmektedir. Ayrıca Özbek Hanları, Osmanlı padişahlarına gönderdikleri mektuplarda Şii İranlıları yenilgiye uğrattıklarından bahsederek bundan sonra da işbirliğine devam etmek istediklerini bildirmişlerdir (Kılıçoğlu, 1999: 31).

1514 Çaldıran Savaşı’nda, I. Selim ve Şah İsmail’in ordularının karşı karşıya gelmesi sonucu Safeviler yenilgiye uğramıştır.

16-17. yüzyıllarda Şeybaniler Hanlığı’nın zayıflaması ve parçalanmaya yüz tutması sonucu farklı Özbek hanedanları küçülerek bölgede varlığını sürdürmeye devam etti. Genellikle dönemin ‘Özbek Hanlıkları’ diye bahsedilen Hive, Buhara ve Kokand Hanlığı birbirini takip eden yıllarda kuruldu.

Kanuni Sultan Süleyman’a Buhara Hâkimi Ubaydullah Han (1533-1539) ve Abdulatif Han’ın (1540-1552) elçiler ve mektuplar gönderdiği bilinmektedir. Kanuni, İran seferleri ve Şah Tahmasb’a karşı Osmanlı – Özbek işbirliği konusu üzerinde durmuştur ve Abdulatif Han’a silah ve asker yollamıştır. Ancak gönderilen bir yardıma ulaşılmamıştır. Abdulatif Han’ın vefatından sonra tahta geçen Barak Han da Osmanlıya biat ettiğini dile getirir ve askeri yardım ister. Kanuni, Barak Han’dan sonra tahta çıkan Pirmuhammed Han’a mektup gönderir ve oğlu Şehzade Bayezid’in durumunu anlatır. Olası bir İran seferi için işbirliği yapmayı ve savaşa hazırlıklı olmasını teklif eder. Bölgedeki taht kavgaları ve çatışmalar sonucu hanların tahta çıkışı ve yerine halefinin geçmesi mektuplaşma ve elçi gönderme yoluyla bildirilmiştir.

Osmanlı ve Horasan Sünni devlet hükümdarlarıydı ve o dönem ortak düşmanları Şii olan İran hükümdarı Şah Tahmasb sayılmaktaydı. Şehzadeyi Kanuni’ye teslim etmeden önce Tahmasb, Özbek Hanlığına karşı savaşta yardım ister, ama Sultan Süleyman bir Sünni devletine karşı saldırmayacağını bildirerek, ret cevabı vermiştir.

Özbek Hanlığının üç ayrı hanlığa bölünmesi Hive Hanlığı, Buhara Hanlığı ve Kokand Hanlığı arasında sonu gelmeyen çatışmalara yol açtı.

Söz konusu çalkantılı ve kargaşalı dönemlerde de Osmanlılar, Orta Asya Hanlarına yardım elini uzatmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti, Hindistan'da hüküm sürmekte olan Babürlüler sülalesi hükümdarı Şah Cihan'dan Orta Asya Hanları arasında uzlaştırmacılık yapmasını istemiş, Şah Cihan da bu isteğe olumlu yanıt vermiştir (Bal, 2015: 9).

## **1.2. Çarlık Rusyası Döneminde Orta Asya Bölge Hanlıkları**

Orta Asya, tarihi ticaret güzergâhı sayılan Büyük İpek Yolu'nun bölge toprakları üzerinden geçmesi sebebiyle yüzyıllardır önemini korumuş, her zaman adından 'Medeniyetler beşiği', 'Medeniyetler köprüsü' olarak söz ettirmiştir.

Kayıtlarda 1558 yılında Rusya ve Orta Asya arasında ilk diplomatik ilişkilerinin başladığına rastlanan tarih, Rusların Astrahan Hanlığını ele geçirdikten sonra Hazar Denizi'ne açılmasından sonraki döneme denk gelmektedir. Rusların, Orta Asya topraklarında bulunmaları, ticaret yapmak ve ticari bağlar kurmakla başlamıştır. Kaynaklara göre, Çarlık Rusyası arşivlerinde araştırmalar yapıp haritalar çıkartılırken 1723 yılında, ilk defa 'Özbek Yurdu' sözcüğüne rastlandığı üzerinde durulmaktadır.

Orta Asya Hanlıklarının birbiriyle iç mücadeleleri, taht kavgaları 1740 yılına kadar sürmüştür. Aynı tarihte İran hükümdarı Nadir Şah, Orta Asya hanlıkları arasındaki iç çekişmelerden ve kargaşalardan yararlanmak amacıyla, Ebu'l Feyz Han'ın yönetimi altındaki Buhara şehrini işgal etme hareketini hızlandırır ve amacına ulaşır. 1741 yılında Hive, Nadir Şah'ın yönetimi altına girer.

Özbek Hanedanlığı, 1748 yılında son hükümdar Ebu'l Feyz Han'ın öldürülmesi sebebiyle son bulur (Kılıçoğlu, 1999: 32).

Tüm ticaret yollarının ve ticari ağların İran üzerinden gerçekleştirilmesine tepki duyan Orta Asya tüccarları, Rusya ile ticari ilişkilerini geliştirmeye yönelmişlerdir. Bu durumu fırsata çevirmeye çalışan Rusya, tüccarlar arasında din ayrımı yapmaksızın gümrük vergilerini indirmiş, kervansaraylar, hanlar inşa ederek serbest ticaret yapmalarına olanak tanımıştır. Orta Asya tüccarlarının ticari bağlantılarını Osmanlı Devleti'ne, oradan da Avrupa'ya ulaşması için ticaret ağı oluştururken Orta Asya'nın ekonomik durumu ilerlemiş, Rusya'nın aynı zamanda hem siyasi hem de ekonomik olarak güçlenmesine sebep olmuştur.

### **1.2.1. Bölgedeki Rekabet Ortamı**

Rusya – Orta Asya bölgeler arası ticaretin geliştiği, mal dolaşımının olumlu cereyan ettiği 18-19. yüzyıllar Osmanlı – Rus savaşlarının yaşandığı yıllara denk gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin Rusya'yla savaşı, Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı, bilhassa Batı'nın Doğu'ya doğru açıldığı dönemlerdir.

19. yüzyıla gelindiğinde Türkistan Rus ve Avrupalı bilim adamlarının, askerlerin, tüccarların ilgi duyduğu bir konu olmuştur (Güngör, 2018: 6).

19. yüzyıl, dünya tarihine damga vuran olaylar, İngiliz – Rus rekabeti üzerinde yoğunlaşmıştır. Hem Batı hem de Doğu cephelerinde cereyan eden rekabetler, Orta Asya konusunu da kapsamıştır. Her iki tarafın sömürgecilik politikaları, birbirlerini suçlamakla başlamış ve Orta Asya topraklarında karşı karşıya gelmişlerdir. İngilizler, Rusların Orta Asya topraklarında adım adım ilerlediği saldırı siyasetini dikkatle izlediğini ve savunmada olduklarını duyurmuşlardır. Bu iddialara yanıt olarak Ruslar, İngilizlerin güvenliklerini sarsmaya çalıştıklarını ve bölge yöneticilerini kendilerine karşı tahrik ettiklerini dile getirmişlerdir.

İngiltere, Rusya'nın Orta Asya bölgesinde ilerleyişinden endişe duymuştur. Öncelikle söz konusu yayılcılık Rusya'yı başat güç konumuna getirecek ve böylece güçler dengesi değişime uğrayacaktı. Ayrıca İngiliz sömürgesi olan Hindistan'ın Rusların yönetimi altına girmesinden korku duymuştur (Erdoğan, 2017: 2).

Nasrullah Han döneminden itibaren Buhara Emirliği, Çarlık Rusya ve İngiltere arasındaki “Büyük Oyun” adı verilen diplomatik ve ekonomik rekabetin mücadele alanlarından birisi olmuştur. Özellikle Nasrullah Han dönemi bu mücadelenin yoğun yaşandığı bir dönem olarak nitelendirilmektedir (Güngör, 2018: 37).

### 1.2.2. Hanlıkların Osmanlı ile İlişkileri

19. yüzyılın ilk çeyreği, 1800-1825 yıllarında bölgede Buhara tahtında Emir Said Haydar dönemine rastlanmaktadır. İç kargaşanın sürdüğü bu dönemlerde bölge hükümdarları birbirlerine kendi otoritelerini kabul ettirmeye çalışırken, Çarlık Rusyası casuslarının sınırlarından içeri girdiğinin farkına bile varamadılar. Ayrıca Emir Sait Haydar'ın çıkan iç isyanları bastırması yıllarca sürmüştür. Önce Semerkand, sonra Karakalpaklar üzerine ordusunu süren ‘emirü’l-müminin’ hep ikinci plana itilen sorunlarla uzun bir müddet uğraşmak zorunda kalmıştır.

Emir Haydar, Osmanlı hükümdarları ile babası Buhara Emiri Şah Murad (1785-1800) hükümdarlığı döneminde kurulan diplomatik ilişkileri devam ettirir. Tahta geçtiği ilk sene Osmanlı Devleti'ne bağlılığını ve sadakatini bildiren bir elçilik heyeti gönderir. Rusya ile sınırı bulunduğundan söz ederek, onlarla nasıl siyaset izlemesi gerektiğini sorar.

Emir Haydar, Osmanlı padişahlarını oldukça meşgul eden hükümdardır. 1801, 1813, 1816, 1819 yıllarında olmak üzere 4 kere İstanbul'a elçi gönderir. Rus ordusuna karşı önlem alma ihtiyacı hisseden hükümdar, kendi topraklarına saldırı düzenlenebilir ihtimaliyle yardım ve destek istemiştir. Osmanlı padişahı, Emir'in ricasına kesin yanıt vermemiştir.

Emir Haydar'ın ikinci oğlu Emir Nasrullah da Osmanlı Devleti ile barıştan yana politika izlemiştir. Osmanlı Padişahı Abdülmecit ile yazışma konusu casuslukla suçlanarak tutuklanan iki İngiliz subayının serbest bırakılması hakkındadır. 24 Mayıs 1840 tarihinde İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sultan Abdülmecit'ten Buhara hükümdarı tarafından hapse atılan İngiliz subaylarını kurtarmak amacıyla yardım ister. 1840, 1841, 1842, 1843 yıllarında Abdülmecit mektup gönderse de Emir Nasrullah hiç birine cevap vermemiş, İngiliz subayları ise idam edilmiştir. Ayrıca Buhara hükümdarı, İstanbul'da bulunan Özbek Tekkesi Şeyhi'ni uyarmak için mektup göndermiştir.

Genelde Osmanlı padişahları sarayına elçi olarak gönderilen kişilerin söz konusu görevi dışında farklı vazifeleri de bulunmaktaydı. Bazıları ticaret ile ilgilenir bazıları ise kutsal topraklara Hac ve umre ziyaretini yerine getirmek için sefere çıkan saygın kişilerden seçilirdi. Onlar İstanbul'a ulaştıklarından sonra elçilik görevini yerine getirir, padişah tarafından gönderilen mektup ve hediyeleri Osmanlı hükümdarına ulaştırırdı. Hac mevsimi gelinceye kadar burada misafir edilir ve sadaretin tahsis ettiği yerde kalır, masrafları saray tarafından karşılanırdı. Arşiv yazışmalarında bu gibi durumlarda elçi olarak görevlendirilen kişilerin İstanbul'da bir seneyi aşkın süre zarfında kaldıkları ve bu süre içinde misafir edildikleri hakkında bilgiler bulunmaktadır (Ülker, 2019: 3978).

### **1.2.3. Rusya'nın İşgal Hareketleri**

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Çarlık Rusyası'nın odak noktası Orta Asya ülkeleri olmuştur. Bölgedeki egemen güçler Buhara Emirliği, Kokand Hanlığı ve Hive Hanlığı arasındaki mücadele Çarlık Rusyası'nın gerçek amacını anlayabilmek için engel oluşturmıştır. Gerileme ve zayıflama dönemi olarak bahsi geçen bu dönemde Ruslar, söz konusu hanlıklara casuslar göndererek bilgi topluyor, bölgeyi egemenliği altına almak için hazırlık yapıyordu. 1850'lerden sonra Ruslar bölgede birçok araştırma yapmışlar, pamuk ihtiyacını Orta Asya topraklarından sağlamayı planladıkları için bölgeye birçok heyet göndermiştir.

Rus İmparatorluğu'nun endüstriyel hammaddelerine olan ihtiyacının artması, üretilen ürünler için ek tüketici pazarlara duyulan ihtiyaç, tekstil endüstrisi için düşük maliyetli pamuk lifi tedarikine sahip olan bir bölgeyi idaresi altına alma gereksinimi Orta Asya'nın işgalini daha da hızlandırdı.

### **1.2.4. Rus İmparatorluğu'nun İşgal Hareketlerinin Başlaması**

Rusların, Orta Asya topraklarında ilerleyişi Kazakistan'ı kendi yönetimleri ve kontrolleri altına almakla başlamıştır. Gerçi Rusya için Kazakistan'ın öneminden

bahsedilirken, ‘Orta Asya ülkelerine açılan kapı ve anahtar’ olduğunun altı birçok kez çizilmiştir. Sınır bölgelerinde yaşayan Rus İmparatorluğu vatandaşlarına yönelik soygun ve saldırılar, Çar Hükümeti’nin Orta Asya’ya askeri yürüyüşler başlatması için bir bahane oldu.

Ruslar, güneye doğru yayılmalarında bir taraftan Kazak Steplerinden Türkistan yönüne yaklaşmaktalarken diğer bir taraftan da Kafkasya üzerinden Türkistan’a sokulmaya çalışmışlardır (Güngör, 2018: 56).

Ruslar zaman zaman Kokand Hanlığının sınırlarını bozarak Sirderya’nın aşağı akımındaki Reim (1847), Akmeçit (1853), Batı Sibiryta tarafındaki Kopal (1847), Almatı yakınlarındaki Verni (1854) gibi stratejik olarak zor olmayan bölgeleri işgal ederek yayılma sürecini başlatmıştır.

1860’lı yıllarda Rusların bölgeyi işgal etmek, sömürgeleştirmek, Ruslaştırmak ve yakın gelecekte yeni bir Rus Türkistan’ı kurmak amacıyla faaliyete geçtiklerini söylemek mümkündür

Türkistan’a giren Rusya, kalıcı politikalar izlemiştir. Sözgelimi, kaleler yapmış başka bölgelerden getirdiği insanları buralara yerleştirmiştir. Yerel idareleri düzenleyip kendine bağlamıştır (Çapraz, 2011: 75).

İlk sömürge çatışmaları günümüzdeki Özbekistan sınırları içinde değerlendirildiğinde, halk Buhara, Hive ve Kokand Hanlığı olarak Ruslara karşı mücadele başlatmışlardır.

Çarlık Rusyası’nın bölgede ilerleyen ordu komutanları acelesiz hareket ettiyseler de bölge şehirlerini ele geçirmeleri hızlı oldu. İlk önce Çimkent (1864) ve Taşkent (1865) ele geçirildi. Hucend (1866) ve Cizzak (1866) büyük kayıplar ve kanlı çatışmalar sonucu ele geçirildi.

1867’de işgal altındaki toprakları içeren Türkistan Genel Valiliği kuruldu ve Türkistan Askeri Bölgesi oluşturuldu. 1847 yılı itibariyle işgal hareketine katılan tüm askeri birimler, söz konusu Askeri Bölge’ye dâhil edildi. Bu dönemde, Türkistan Askeri Bölgesi’ndeki asker sayısı 40 bin kişiden fazlaydı.

Taşkent şehri, Genel Valilik merkezi olarak belirlendi. Tüm askeri eylemler Taşkent’ten yönetildi. Bu amaçla her şeyden önce, hanlıkların birleşmesini amaçlayan bir politika yürütülmüştür.

Semerkand ve Kattakurgan işgalinden sonra (1868) Zarafşan Askeri Bölgesi oluşturuldu. Durumun ciddiyetini anlayan Buhara Hanı Emir Muzaffer Han, Osmanlı Devleti ile bağlantı kurmuş, elçi göndermiştir. Ruslara karşı askeri birlik göndermesi konusunda ricacı olmuşsa da Osmanlı padişahlarından istediği desteği görememiştir. Sonuç olarak, Buhara Emirliği de düştü (1868). Karşı hareketler bu dönemlerde arttı. Halk hareketleri

sonucu Rus işgalcileri elinden Şehrisebz, Karşı, Kermene şehirleri geri alınsa da hiçbir yerden destek alamamaları sonucu mücadelelerinin hepsi başarısızlıkla son buldu.

İlk seferde (1839-1840) neticelenmeyen Hive Hanlığı istilasını ikinci bir askeri müdahale sonucu (1876) Rusların eline geçti. Kokand Hanlığı (1876), Andican (1876) ve Tekke Türkmenleri (1881) Ruslara baş eğdi. 1886 yılında üç bölge: Hive Hanlığı, Buhara Hanlığı ve Türkistan Guberniyesi (Türkistan Genel Valiliği) birleştirilerek adı Türkistan olarak değiştirildi ve Taşkent merkez olarak seçildi.

Ruslar Türkistan'daki uluslararası hukuka aykırı olan işgallerini, medeniyet götürme bahanesiyle haklı çıkarmaya çalışmışlardır (Güngör, 2018: 88).

Orta Asya'da feodal bir düzen hüküm sürmekteydi. Kaanların ve emirlerin idare ettiği toplulukları yenmek ve topraklarını ele geçirmek Rusya için çok zor değildi. O zamanlarda ulaşım yeni gelişmekte olduğu için seferler uzun sürerdi. Rusya'ya sınır komşusu bulunan tek Orta Asya ülkesi Kazakistan'ın ve nüfuz bakımından daha yoğun olan Özbekistan'ın ele geçirilmesi 1801-1881 yılları arasında düzenlenen seferler sonucu elde edildi (Brzezinski, 2016: 196-197).

Orta Çağ'da Rusya daha gelişmiş askeri üstünlüğü sahipti. Bu nedenle Orta Asya'daki verimli toprakları çok fazla zorlanmadan işgal etti (Hasgüler ve Uludağ, 2009: 40).

### **1.2.5. Hanlıkların Osmanlı'dan Mühimmat Talebi**

Özbek Hanlıkları, Osmanlı Devleti'nin Müslüman olmasından dolayı kendilerini Osmanlı'ya hem milliyet açısından hem de dini olarak yakın hissediyorlardı. O yüzden ki zaman zaman yardım talep etmişlerdir (Ülker, 2019: 3977).

Bölge hanlıkları ile Osmanlı Devleti aktif bir politika izlemiş, tahta yeni oturan hükümdarlar kendi adına Osmanlı padişahlarına bizzat elçiler göndererek, egemenliğini kabul ettiklerini beyan etmişler ve barıştan, dostluktan yana politika izlediklerini bildirmişlerdir. Kaynaklarda bölge hanlıklarının, Osmanlı Devleti'nden dini alanlarda yardım istedikleri, kitaplar talep ettikleri de bilinmektedir.

Çarlık Rusyası orduları, hanlıkların sınırlarını tehdit ettiği ve kuşatmakla meşgul oldukları dönemlerde ise İstanbul'dan gönderilen kuvvetler ile savaşı kazanabileceğini veya bastırabileceğini düşünen Buhara, Hive ve Kokand hükümdarları Osmanlı padişahlarından Rusya'ya karşı himaye talep etmiş ve askeri mühimmat istemiştir.

Asker ve silah taleplerine Osmanlı Devleti'nin itibar etmediği, konuyu ciddiye almadığı, aradaki uzak mesafeden dolayı olumlu cevap veremediği biçiminde kaynaklara rastlanmaktadır.

Hanlıkların Osmanlı Devleti'nden mühimmat ve askeri yardımının yanında yönetici de istenmiş olması bilinse de Osmanlı padişahlarının nasıl cevap verdikleri bilinmiyor. Bu konuda henüz herhangi bir kayıta rastlanmamıştır (Saray, 2000: 19).

Son olarak 1873 yılında Özbek Hanlıkları'nın Rusya tarafından işgale uğramasıyla Osmanlı – Özbek Hanlıkları arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkiler sona ermiştir (Ülker, 2019: 4003).

#### **1.2.6. Sömürge Politikasının İlk Dönemi**

Orta Asya'nın işgaliyle eşzamanlı olarak, bölgenin nasıl yönetileceğine bağlı idari ve bölgesel birimler oluşturulmuştur. Asıl amaç, yerel nüfusu sıkı kontrol altında tutmaktır.

Sömürge politikasının geniş kapsamda ilerlemesinde demiryolu hattı önemli rol oynamıştır. Öncelikle askeri birlikleri ve silahları Orta Asya'ya taşımak için demiryolu inşa edildi. Daha sonra Demiryolu inşaatı Aşkabat'a kadar devam etti. 1888 yılında Semerkand'a ilk tren geldi ve 1899'da Taşkent üzerinden Andican'a kadar olan demiryolu inşası tamamlandı.

Hükümet çıkarları esas alınarak yasa ve kanunlar çıkartılmış, göç, iş ve seyahat nedeniyle buralara gelen Rusların üstünlüğü sağlanmıştır. Bu bölgelere yerleştirilenlerle yerli halk arasında ayırımcılık yapılmıştır. Yerli halkın ekonomik ve siyasi hakları gasp edilmiştir (Kara, 2021: 60).

Pamuk üretimi arttı. Birbirini takip eden yıllar içinde arazi ve toprak sahipleri değişti, vergiler çoğaldı, çiftçiler borçlandı, pamuk sanayisi gelişti. Yeni meslekler, yeni zenginler sınıfı oluştu, eski devletler parçalandı. Yerine hükümetler kuruldu, ama tek ürün olarak pamuk ekme politikası hiç değişmedi. 1906'da Taşkent'i Orenburg'a bağlayan demiryolu hattının açılmasıyla işçiler, memurlar, tüccarlar, askerler ve maceracıların bölgeye akını hız kazandı ve daha çok sayıda Rus gelmeye başladı. Bu dönemden sonra Özbekistan'ın hemen hemen bütün şehirlerinde yerli halktan ayrı mahallelere yerleşen Ruslara rastlamak sıradanlaştı (Kılıçoğlu, 1999: 41).

#### **1.2.7. Türkistan'da Ulusal Kurtuluş Hareketlerinin Başlaması**

Uğradıkları haksızlıklara, ellerinden topraklarının alınmasına karşı çıkan Türkistan halkı bağımsızlıklarını elde etmek için isyan yoluna başvurmuşlardır. Düzene ve zulme karşı çok sayıda ayaklanmalar ve isyanlar patlak vermiştir (Vurgun, 2015: 607).

19. yüzyılın sonunda Türkistan, halkın ekonomik sıkıntıları, manevi değerlerin hor görülmesi, yerel geleneklere aykırı kararların alınmasının bir sonucu olarak, Rus İmparatorluğu'na karşı Ulusal Kurtuluş Hareketleri'nin geliştiği merkezlerinden biri hâline

geldi. Ülkenin çeşitli yerlerinde sömürgeciliğe karşı protestolar yapıldı. 1878-1879, 1880-1883 yılları içerisinde sömürgeciliğin zulmüne karşı bir dizi ayaklanma ve isyanlar yapıldı. Bunun örnekleri Hucend, Öretepe, Namangan, Oş ve Çust'ta ortaya çıkan ayaklanmalardır. 1884'te Fergana'da bazı derviş tarikatlarının birleşip Ruslara karşı ayaklanmalar gerçekleştirmesinden sonra Ruslar dini faaliyetlere yasaklar getirip türbeleri yerle bir etmeye başladılar. Kaynaklarda, 1885-1892'de Fergana Vadisi'nde halk tarafından 25 kez siyasi çıkışlar ve eylemler yapıldığı kaydedilmektedir.

Yerli halka yapılan haksızlıkların yanı sıra baskıların artması, topraklarının ellerinden alınması ve ağır vergiler salınması nedeniyle 1898 yılında Andican önemli bir ayaklanmaya sahne olmuştur (Kara, 2021: 59).

Ayrıca bu isyanlarla beraber, ayaklanmalar halka önemli deneyim kazandırmıştır. Sömürgeciliğe direnen Türkistan halkı için Andican ayaklanması önemli bir dönüm noktası olmuştur (Vurgun, 2015: 620).

#### **1.2.8. Türkistan'da Aydınlar Sınıfı Hareketleri**

Çarlık Rusyası ilk başlarda halkın dini inançlarına karışmıyordu, o yüzden ki çoğunluk öğrenciler İstanbul ve Kahire medreselerinde eğitim almayı yeğliyordu. Demiryolu faaliyeti sebebiyle İstanbul ve Batumi yoluyla Hac seferine gidenlerin sayısı artış göstermişti.

Rusya, ilk dönemlerde bölge halkının dini ve dini inançları ile ilgilenmiyor gibi gözükse de işgal döneminde İslam dinini de kullanmıştır. Zira din konusunun ne kadar etkili konu olduğunun farkındaydı (Kara, 2021. 63-64).

Eğitim sisteminde de önce birçok yenilikler devreye sokuldu, daha sonra reform yapıldı. İleri gelen aileler çocuklarının Rus okullarında tahsil almasından yanaydı. Aydınların çabasıyla mektep ve medreselerde yeni sistem gittikçe yaygınlaştı. Mahmut Hoca Behbudi, Münevver Karı, Abdulla Avlani, A. Şakuri, İ. Hanhucayev gibi Türkistan'ın ileri gelenleri okulların yanı sıra kütüphaneler, okuma salonlarının inşasına önderlik ettiler. Temeli Avrupa usulü eğitime dayanan Usul-u Cedid okulunun kurulmasıyla yeni orta sınıf gelişmesi hedeflendi. 1911'lere gelindiğinde söz konusu okullarda yayılan Türkçülük ve İslamcılık hareketlerinden Ruslar rahatsızlık duymaya başladılar. Böylece Yeni Tüzen Cedid okulları ve Rus okulları rekabet hâline girdi.

#### **1.2.9. Türkistan'da Ekim Devrimi Öncesi ve Sonrasında Yaşanan Ayaklanmalar**

Çarlık Rusyası, Almanya ile savaştığı 1916 senesinde Orta Asya'dan yaş ortalaması 19-43 yaş olmak üzere 500.000 kişinin askerliğe alınması üzerine yollanan imparator fermanı bölgede geniş çapta ayaklanmalara sebebiyet verdi ve isyana dönüştü.

4 Temmuzda başlatılan Hucend İsyanı tüm ülkeye yayıldı. 5 Temmuz'da Semerkand şehrinin Urgut bölgesinde protestonun başlamasıyla ayaklanma ve karşı isyanlar dalga dalga büyüdü. Halk arasında ortaya çıkan ilk protestolar 1916 senesinin Temmuz ayına denk gelmektedir. Uygulamaları haksız ve yersiz bularak yapılan ilk karşı çıkma nümayışleri Taşkent'te gerçekleştirilmiştir.

Rus işgaline karşı direniş hareketleri önce Andican'a, daha sonra Margilan bölgesine ve Hokand'a dalga dalga yayıldı. Akkurgan ve çevre bölgelerde saldırılar düzenlendi (Gök, 2012: 76).

1916 yılındaki ayaklanmanın en büyüğü Cizzah'da yaşandı ve çok can kaybına yol açtı. Esas olarak liste yapan mahalli memurlar hedef alınsa da çok kan döküldü. Tüm Türkistan ayağa kalktı.

Altı aydan fazla süren çatışmada yüz binlerce kişi hayatını kaybederken yüz binlerce kişi Sibirya topraklarına sürgüne gönderildi. Net sayısı tam belli olmamakla beraber 300 binden fazla kişi Doğu Türkistan bölgesine kaçmak zorunda kaldı. Halkın mal mülküne ve arazilerine el konuldu. Bölgede sıkıyönetim ilan edildi.

Rusya Çarlığı, bölgedeki ayaklanmaların ve saldırıların artmasında, direnç kazanmasında Osmanlı Devleti'nin Türkistan'a gönderdiği subayların etkisi olduğunu ileri sürmüştür (Gömeç, 2011:107).

Her ne kadar sonradan karar geri alınsa da Ruslara olan hınç ve nefret körükleniyordu.

Bölgede sömürge baskısına karşı ayaklanma ve isyanlar Ekim Devrimi'ne kadar sürse de kolayca bastırıldı. Çarlık Rusyası'nın çökmesi üzerine Taşkent'te demiryolu işçileri önderliğinde Sovyet Hükümeti kuruldu.

### **1.3. Sovyetler Birliği Döneminde Özbekistan**

1917 Ekim Devrimi ile Rus Çarlığı yıkılmış ve yerine Sovyetler Birliği kurulmuştur (Gök, 2012: 76).

Çarlık rejiminin son bulması, Orta Asya halkları için köklü değişiklikler getirdi.

Kasım 1917 yılında Türkistan Sovyet Komiserliği'nin kurulmasıyla siyasi ilişkiler ve ülkenin dış politikası Moskova merkezinden yapılacağı ilan edildi. 1917 – 1927 yılları kapsayan 10 senelik dönem bölge halklarının yeni sistemi kabullenmesi için programlandı. 1 Mayıs 1918 tarihinde Orta Asya'da Sovyet Rusyası'na bağlı 'Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti' (Türkistan OSSC) kurulduğu ilan edildi. Özbekistan'da kurulan söz konusu otonom cumhuriyetin bir parçasıydı.

Muhallif hareketlerin faaliyete geçmesi üzerine sıkı önlemler alındı. Rus Komünist Partisi, Sovyet iktidarını kuvvetlendirmek amacıyla 'Türkistan Komisyonu' oluşturdu ve

bölge yönetimine destek olması için yolladı. 17 Haziran 1918 yılında ‘Türkistan Komünist Partisi’ (TKP) kuruldu. Parti bünyesinde ‘Müslümanlar Bürosu’ teşkil edildi. İlerleyen yıllarda iki rakip parti hâline geldiler. İsim değişikliği önerileri ile gündeme geldiler, bölgelerde partilerin şubeleri açılarak yayılması hedeflendi ve faaliyete başladı.

Yerli halk aydınları siyasete katılmak için kendine yol ararken, söz konusu dönemlerde milliyetçilik güçlenmiştir (Kara, 2021: 92).

Sovyet yayılcılığı devam ederken söz konusu sisteme karşı milliyetçiler önderliğinde tekrar ayaklanmalar, başkaldırı ve isyanlar meydana geldi. Türkistan’da Sovyet Rejimi’ne karşı ilk mücadeleler 1918 senesinde başladı. Kokand şehri merkezi üst seçildi ve eski Cedidçiler ve diğer gruplar birleşerek bağımsızlık mücadelesi başlattılar. Rus yönetimine karşı bu milli ayaklanma, tarihte Sovyet yönetimine karşı “Basmacılar İsyanı” olarak bilinir.

Rusya’da Bolşeviklerin Ekim 1917’de iktidara gelmesi ile Özbekistan’da Fergana Sovyeti ve Hokand Sovyeti olmak üzere iki ayrı yönetim ortaya çıkmıştır. Aralarında fikir, görüş ve mücadele birliği oluşturamadıkları sebep girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Birdişli, 2017: 135).

Bölgelere Kızıl Ordu birliklerinin sevk edilmesiyle şiddetli çatışmalar yaşandı. Basmacılar Hareketi (1918-1930) gibi karşı hareketler lidersiz ve merkezi bir örgütlenmenin olmayışı nedeniyle yıllar boyunca sürüp gitti. Sovyetler Birliği, 22 Şubat 1918 tarihinde Kokand’ı, 27 Ocak 1920 tarihinde Hive’yi ele geçirirken Buhara’yı Sovyetleştirmek için yapılan mücadeleler ise 1924 yılına kadar devam etti. Sonuç itibarıyla tüm karşı hareketler bastırıldı. Böylece Türkistan’ın bir kez daha işgal edilmesi yüz binlerce can aldı, bağımsızlık mücadelesine katılanların büyük bir kısmı öldürüldü. Önce Rus Çarlığı’nın çatısı altına girmiş bölge, artık Sovyet Rusyası iradesine boyun eğmişti.

Enver Paşa’nın Türkistan’a gelmesi bağımsızlık mücadelesinde etkili olmuştur (Gök, 2012: 77).

İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde yer alan Enver Paşa, önce Moskova’ya ulaşır, daha sonra Bakü’ye geçer. Türkistan Türklerinin bağımsızlıklarını kazanabileceklerine olan inancıdan dolayı 1921’in Ekim ayında bazı ittihatçıları da yanına alarak Buhara gelmiştir. 9 Kasım’da Karşı şehri yakınlarındaki Kılıgölü civarında, Molla Nafis Korbaşı ile buluşuyor ve özel bir açıklama yapıyor. Türkistanlıların ve Buharalıların Sovyet Rejimi’ne ve Kızıl Ordu’ya karşı kutsal mücadelesine katıldığını açıklar. Enver Paşa’nın çabalarıyla, bir araya gelen askeri birimler Doğu Buhara Birliklerini oluşturur ve Türk subaylarıyla güçlendirilir. 1921 yılında Doğu Buhara’daki Belcuvan çevresindeki Abıderya köyü yakınlarındaki Çegan Tepesi’nde Kızıl Ordu askerleriyle çatışma yaşandı.

Enver Paşa söz konusu Rus kuvvetleriyle yaşanan çatışmada yaralanmıştır (Gök, 2012: 77) ve Orta Asya'daki Türkleri birleştirme uğuruna hayatını kaybetmiştir.

Bolşeviklerin Türkistan'daki ilk dönemi (1918-1920) 'Askeri Komünizm' olarak adlandırılmıştır. 1921 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği lideri Lenin'in "Yeni Ekonomik Politika" vaadi bölgede köklü değişime yol açacaktı.

### 1.3.1. Türkistan ve Atatürk

Bağımsızlık mücadelesinde başarısızlığa uğrayan Özbek önderleri, komünist rejim içerisinde komünist partilerde yer almaya başladılar. 'Türkistan Birliği' oluşturmak amacıyla partiler içerisinde çalışarak mücadelesini sürdürdüler. Türkçülük, kendini Türk olarak benimseyen halkların ortak kültürel varlığı olarak kabul edilse de bu döneme gelindiğinde siyasi nitelik kazanmaya başladı. Atatürk belirsiz bir Pan – Türk Ülkesi yerine, halkına, yeni Cumhuriyet için Türk Milliyetçiliği duygularını aşlamak üzere çok çalıştı (Landau, 1978: 278).

1920 yılında Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri Tevfik Rüştü, İsmail Suphi, Ali Fuat ve Besim Atalay Beylerden oluşan bir heyeti Sovyet Rusyası yönetimi altında bulunan Türk halklarının durumunu öğrenmek için Moskova'ya gönderdiği bilinmektedir. 1921 yılında yazar ve öğretmen, Birinci Dönem Burdur Milletvekili İsmail Suphi Bey, özel bir görev ile İstanbul'daki Özbekler Tekkesi Şeyhi Ata Efendi ile birlikte 'Türkistan Milli Birliği'nin kuruluşuna arabuluculuk yapmak için Moskova üzerinden Buhara'ya gelir. Bölgede siyasi birliğin sağlanması ve gerçekleşmesi için söz konusu birliğin kurulması gerekmektedir. Birbiriyle rakip durumunda olan Özbek ve Tacik grupları önderleriyle bir araya gelip görüşmeler yapar ve 'Türkistan Milli Birliği' gizli teşkilatının kurulmasına vesile olur.

Sovyet Rusyası bünyesindeki Türk devletlerinin her nasılsa kendi bağımsızlıklarını elde edeceğini yarım asır önceden görebilen önder, sadece Orta Asya'da yaşamakta olan Türk devletleri ile değil aynı zamanda Afgan Türkleri, Kafkasya ve Azerbaycan Türkleri, İran, Irak, Balkan ve Kıbrıs Türklerinin durumu ile ilgilenmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, Harf Devrimi'ni gerçekleştirirken, uzak coğrafyadaki Türklerin aynı alfabe ve yazıyı kullanacağını düşündüğünden kaynaklarda bahsedilir. Ortak dil ve kültür birliğini önemseyen önder; dil, tarih ve kültür alanında çalışmalar yapılmasının esas amacı da Türkçenin söyleşi ve lehçe farklılıklarını gidererek, ortak bir dil olması üzerindeki görüşleriydi.

Orta Asya'daki Türk devletleri de Atatürk'e büyük hayranlık ve sempati duymuşlardır. Henüz Kurtuluş Savaşı devam ederken, Buhara'dan gelen iki kişilik heyet, Atatürk'e

Timur'dan kalma bir Kuran ile birlikte kılıç ustalarının yaptığı palaya benzer üç kılıç hediye etmişlerdir (Çelebi, 2010: 205).

### 1.3.2. Özbekistan SSC'nin Kuruluşu

Orta Asya halkları arasında oluşturulmaya çalışılan 'Türkistan Birliği' girişimleri bilinçli olarak sekteye uğratılırken, aralarında sürekli geçimsizlikler çıkartıldı. Aynı cumhuriyet hâlinde yaşamayı dile getirerek Rus Komünist Partisi'ne yapılan müracaatlar olumlu sonuçlandı ve bu karar çerçevesinde 1924 tarihinde Türkistan 5 bölgeye ayrıldı.

24 Ekim 1924 tarihinde "Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyet"i kuruldu. Özbekistan SSC'nin kuruluşunda Orta Asya halkları ile beraber Tacik önderleri önemli rol oynamıştır. 1929 yılına gelindiğinde ise Tacikistan, Özbekistan bünyesinden ayrılarak özerk bölge olarak ilan edildi. Özbekistan SSC, ilk kurulduğu dönemde kısa müddet (Şubat-Nisan, 1925) Buhara başkent olarak belirlenmiştir. Nisan 1925 yılından Eylül 1930'a kadar Semerkand başkent olarak resmen faaliyet gösterdi. 1930'da başkentin Taşkent olarak belirlenmesi konusu gündeme geldi. 20 Eylül 1930 tarihinde Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkenti Taşkent olarak değiştirildi. 13 Mayıs 1925 tarihinde Özbekistan SSC, SSCB bünyesine resmen kabul edildi. 1936 yılında Karakalpak Sovyet Rusya Özerk Cumhuriyeti Özbekistan'a verildi.

Kadınlar arasında yürütülen çalışmalar hızlandırılarak 1926 yılında Orta Asya parti komitelerinin kadın bölümlerinde kadınların da katılımıyla konseyler gerçekleştirildi. 'Hücum' adı verilen bu olay, kadınlar tarafından sevinçle karşılandı. Çünkü bu kadınlar için, yüzünü örten siyah türbanı atmak, dünyayı açık bir yüzle görebilmek, eğitim alabilmek hayatta erkeklerle aynı haklara sahip olabilmek anlamına geliyordu. 8 Mart 1927'de Özbekistan'da düzenlenen yüzlerce mitinge katılan binlerce kadın yüzlerini örten tesettürlerini ateşe attılar.

Sovyet yönetimi, din adamlarını düşman olarak gördü ve onlara karşı savaştı.

Ülkede Rus kültürünü yaymak hedeflenirken ekonomik, politika yönünden 1920'li yıllardan itibaren tarımın kolektifleştirilme politikası – kolhozlaştırma ve sovhozlaştırma sistemine geçildi. Yeni uygulamaya göre kolhoz ve sovhozlar pamuk ihtiyacını karşılamak için düzenlendi ve bunun sonucu ülkenin tarım yapısı değişti.

Birinci Beş Yıllık Plan (1928–1932)'da kolektifleştirme politikasında başarılı olabilmesi için birçok tedbir alındı. Millettin direncini kırabilmek için sadece 'kulak'lar (zengin çiftçiler) değil, orta sınıf köylüler bile öldürüldü, sürgüne yollandı veya topraklarına el konuldu. Kolektifleştirme politikası tarıma çok ciddi zarar verdi. Aynı zamanda Rusya'daki açlıktan kaçanların büyük bir kısmı Özbekistan'a aktı. Bu durum yeni sistem ve zor ekonomik

koşullarla ayakta kalmaya çalışan ülke köyleri için de ağır bir yükü. Özellikle köylerde, ağır bir yoksulluğun getirdiği: açlık, geniş bir köylü kitlesinin yoksulluğu açıkça fark ediliyordu.

Sovyet yönetiminin tüm bölgelerinde köylüleri bu şekilde ezmesi, 1932-1933 yıllarında en yüksek zirveye yükseldi ve yeni kıtlık trajedilerine yol açtı. Özbekistan da bu trajedinin dışında kalamadı. 1933 yılında ülkede kıtlık başladı. Hayvancılıkta aşırı kayıplar yaşandı. Çeşitli sebze ve tahıl topraklarının pamuk tarlalarına dönüştürülmesi bu alanı giderek daha fazla mahvetti ve pamuk tekelinin yaygınlaşmasına yol açtı. Bunun sonucu 1934 yılına kadar kıtlık dönemi devam etti.

Kolektifleştirme politikası, İkinci Beş Yıllık Plan (1933–1937)’da başarıya ulaşmıştır (Ziyoyeva, 2000: 107).

Devlet, aşırı merkezileşme ve sıkı resmi planlamaya karar vererek, üretim araçlarının ‘mutlak yüce sahibi’ hâline gelmiştir. Bu uygulama halkın ulusal haklarının ve onurunun ihlaline neden olmuştur.

### 1.3.3. Stalin Politikası: Sürgünler Dönemi ve ‘Büyük Temizlik’ Fırtınası

Stalin iktidarda olduğu yıllar (1928–1953), diğer Orta Asya devletleri gibi Özbekistan için de ağır geçti. Sibiryâ sürgünleri, özel mülkiyeti kamusallaştırma, açlık olayları bu dönemde yaşandı.

Stalin için en önemli amaç Sovyetler Birliği’ni güçlendirmek ve kendi iktidarına gölge düşürmemek olmuştur (Kara, 2021: 148).

Özellikle, 1930’dan sonra idam ve sürgünler başladı. İlk başlarda zulüm görenler ilçe dışına, ülkenin nüfusu düşük olduğu bölgelerine sürüldü. ‘Büyük Terör’ olarak bilinen sürgün kampanyasının getirdiği fırtınada, Özbek halkı bireyleri Ukrayna, Sibiryâ ve Kuzey Kafkasyâ bölgelerine sürüldü.

1933 yılında resmi verilere göre sürgün edilen ‘kulak’ların sayısı 5500’ü bulmuştu. ‘Sürgünler’ ve ‘Özel Sürgünler’in durumu inanılmaz derecede kötüydü. 1932 yılı sonunda uygulanan politikalar sonucu çiftçilerin topraklarının %81,7’si birleştirilerek 9734 kolhoz ve 94 sovhoz oluşturulmuştu (İrzayev, 2014: 19).

1937 yılında kolektifleştirme, kolektif çiftçiliğe karşı oldukları ve borçlarını ödemedikleri için önceki yıllar da hesaba katıldığında 60 000’den fazla kişi sürgüne gönderilmiştir.

1930’lu yılların başlarında birçok gruplar oluşturularak ve onlara siyasi suç atılarak Özbek milletinin yüzlerce aydın insanları sürgüne gönderildi ve kurşuna dizildi. Aydınlarla ‘Halk Düşmanı’ damgası bu dönemde vuruldu.

Halk Komiserliği Konseyi Başkanı, Özbekistan SSC Merkezi Yürütme Komitesi Başkanı Fayzulla Hocayev, Özbekistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri Akmal İkrarov'un yanı sıra halk komiserleri il, ilçe ve şehir yönetimi başkanları, onlarca kolhoz ve sovhoz reisleri, 'Politik Temizleme' dalgaları sırasında 'Halk Düşmanı' damgası vurularak idam edildiler. 4 Ekim 1938 senesinde Özbek edebiyatının parlayan yıldızları Abdurauf Fitrat, Abdülhamid Süleyman Çolpan ve Abdulla Kadiri aynı günde Taşkent şehri civarında kurşuna dizildi. Modern Özbek şiirinin kurucularından Usman Nasır hapishanede vefat etti.

1930 – 1939 yılları arasında Türk aydınlarının yanı sıra Özbek aydınları, yazar, şair, edebiyatçı, tarihçi, gazeteci, fikir adamları, din adamları, Türkologlar, dil bilimciler sürgüne gönderilmiş, kurşuna dizilmiş ve öldürülmüştür.

Özbekistan'da söz konusu yıllarda üzerine suç ve iftira atılarak, adı lekelenerek ve 'Halk Düşmanı' damgası vurularak 41000'den fazla kişi hapse atılmıştır. Onlardan 37000'den fazlası ağır cezalara çarptırılmıştır, 6920 kişi kurşuna dizilmiştir. Sadece yazar, şair ve bilim adamlarından 5758 kişi hapse atıldı ve onların 4811'i kurşuna dizildi (Ziyoyeva, 2000: 57).

Sovyetler Birliği'nin Üçüncü Beş Yıllık Planı, 1938 – 1942 yılları arasında yürürlüğe konulan ekonomik planları kapsar. II. Dünya Savaşı yılları bölge halkları için en zor dönemler olarak bilinmektedir.

Savaş için yardım amacıyla halk arasında gönüllü olarak 649, 9 milyon ruble para ve 22 kilo altın ve gümüş toplanmıştır. Halk, savaş cephesine çok sayıda asker göndermiş, ayrıca cephe gerisinde çalışmıştır. Bu dönemde tüm fabrikaların Orta Asya'ya, Özbekistan'a ve Sibirya'ya taşınması sebebiyle bir daha göç dalgası yaşandığını da belirtmek gerekir. Ayrıca savaş döneminde Özbekistan'a 1 milyondan fazla kişi, onların 200 000'i çocuklar olmak üzere tahliye edildi. Annesiz ve babasız kalan bu çocuklara Özbek aileleri sahip çıktılar. Ayrıca savaş döneminde ülkede 30'dan fazla askeri hastane oluşturuldu. Savaş gazilerinin sağlıklarına kavuşarak cepheye geri dönmesine yardımcı olundu.

1943 – 1944 yıllarında Kırım'dan 151 604 Kırım Tatarları, Gürcistan'dan 110 bin Ahıska Türkleri (Mesket Türkleri, Misket Türkleri olarak da bilinir), Kuzey Kafkasya'dan 175 bin Çeçenler, 20 bin'den fazla İnguşlar, 4500 Bulgar ve Grekler Özbekistan topraklarına tahliye edildi. Kaynaklarda II. Dünya Savaşı'nda cephede ölen Özbeklerin sayısının yaklaşık olarak 330.000 olduğundan söz edilmektedir (Ziyoyeva, 2000: 68).

Stalin iktidarı döneminde özellikle II. Dünya Savaşı sırasında bazı halklar zorlu göçlere mecbur bırakılmıştır. Özellikle ileri görüşlü aydınlar kendi yaşadıkları yerlerden sürülmekle beraber kurşuna dizilmiştir (Şadihanov, 2006: 4).

### 1.3.4. 1960'lı Yıllardan Sonrası

Stalin döneminde uygulanan sert politika Komünist Parti Genel Sekreteri Nikita Kruşçev'in başa gelmesiyle (1953 – 1964) kısmen de olsa yumuşama gösterdi. Özbek Komünist Partisi'nde Özbeklerin sayısı arttı. Hükümet ve devlet yönetiminde daha fazla Rus dilini bilen ve Rus kültürünü benimseyen Özbeklere yer vermeye başladı.

Stalin döneminde 'Halk Düşmanı' olarak hapse atılan, sürgüne gönderilen, kurşuna dizilen, idam edilen 40 000'e yakın kişi amlandı, hayatta kalanlar sürgün bölgelerinden ülkeye döndü (Ziyoyeva, 2000: 174).

Sovyetler Birliği döneminde en etkili devlet lideri 23 yıl iktidarda kalan Şeref Reşidov'dur. Şeref Reşidov, yazar ve devlet adamıydı (Ahmedov, 1994: 79).

Şeref Reşidov, Özbekistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri olarak görev yaptığı dönemde (1959 – 1983) Taşkent Depremi (1966) yaşandı. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbüro aday üyesi olarak ölümüne kadar görevde kaldı (1961 – 1983). Başkent'in yeniden inşa edilmesinde önemli rol oynadı. Adı 'Büyük Pamuk Skandalı' olarak bilinen pamuk yolsuzluğuna karıştı. Pamuk üretiminde verimlilik oranlarını yüksek göstermesi sonucu adı yolsuzluk ve adam kayırma ile anıldı. Bu işler açığa çıkarak soruşturma başlatıldığında intihar ederek yaşamına son verdi.

Ayrıca, 1979 yılında SSCB birliklerinin Afganistan'a girmesi üzerine Özbek milletine mensup gençler savaşa gönderilmiştir.

Mihail Gorbaçov döneminde, Özbekistan'da Pamuk Yolsuzluğu Soruşturması furyası devam etti. Pamuk Yolsuzluğu Soruşturması 'Özbekler İş'i'ne dönüştürüldü. Özbek liderlerini karalama ve suçlama furyasının başlamasıyla Moskova ve Sankt-Petersburg'tan 1000'den fazla kişi yönetici kadro olarak gönderildi, kurum ve kuruluşların, fabrikaların başına getirildi.

Glasnost ve Perestroyka (Açıklık ve Yeniden Yapılanma) Politikası'nın ilk aşaması 1985 – 1986 yıllarını, ikinci aşaması ise 1987 – 1989 yıllarını kapsamaktadır.

Bu dönemde bölgedeki ilk etnik çatışmalar patlak verdi.

Çok sayıda milliyetten oluşan çeşitli kültürlerin birlikte yaşadığı Sovyetler Birliği içinde birçok halk uyum içinde yaşarken mevcut düzenden hoşlanmayan ve düzene karşı çıkan bazı halklar kendi hoşnutsuzluklarını isyanlar ve ayaklanmalar ile belli etmişlerdir (Kara, 2021: 60).

Fergana Vadisi'nde Özbekler ile Ahıska Türkleri arasında anlaşmazlıklar yaşandı. Bu anlaşmazlıkları Özbekler ve Kırgızlar arasında yaşanan Oş şehrinde çıkan çatışmalar takip etti. Sovyetler Birliği Merkezi Yönetimi (Moskova), bölgede yönetici değişikliğine gidilmesini uygun buldu ve Özbekistan Komünist Partisi'nin başına 1989 yılında İslam Kerimov'u getirdi. Ülkede memnuniyetsizliklerin artması, azınlıklar arasında

huzursuzlukların çıkması; çevre sorunlarının iyice insan sağlığını tehlike altında bırakması, pamuk üretimi konusundaki sorunlar ve yolsuzluklardan rahatsız olan ülke aydınları bu konuları yüksek sesle dillendirmeye başladılar.

Dil ve alfabe konusunda belirtmek gerekiyor ki eski çağlara bakıldığında Orta Asya ülkelerinin yerleşim bölgelerine göre Türkçe üç ayrı dalda konuşulmuştur (Ahmedov, 1994: 118).

Dil benzerliği ve lehçeler birbirine yakınlık gösterir. Türkçenin yanında İranca, Tacikçe, Soğdca denilen temeli Farsçaya dayanan diller konuşulmuştur. 5-7. yüzyılda konuşulan bu dil Çağatay edebiyatı olarak adlandırılır ve 20. yüzyıla kadar etkisini sürdürmüştür.

17. yüzyılda Orta Asya bölgesinde Fars edebiyatının egemenliği arttı. Söz konusu bütün dillerin yazılmasında alfabe olarak Arap harfleri kullanılmıştır. 1923 yılında bölge halkları için Arap yazısı ve alfabesi kabul edildi. 1927 senesi itibarıyla Latin Alfabesi önerisi teklif edildi ve 1928’de ortak Latin Alfabesi uygulaması hızla ‘Kültür Devrimi’ adıyla yaygınlaştırılmaya başladı. Aradan on yıldan fazla zaman geçtikten sonra 1939 yılında Latince Kiril alfabesine geçme ve bölge halkları için ayrı ayrı edebi diller oluşturma süreci başlatıldı. Her bir halkın ana dilinin yanında Rus Dili ikinci bir ortak dil olarak benimsendi. Netice itibarıyla bölge halklarının birbirinden farklı ayrı ayrı alfabeleri oluştu.

Özbek edebi dili, Özbek milletinin en yoğun bulunduğu bölge Andican Şivesi’ne dayanmaktadır. 1989 yılında Özbekçeye ‘Devlet Dili’ ismi verildi.

Sonuç olarak, tarih ve kültür bakımından nitelendirildiğinde Semerkand, Buhara ve Hive Özbekistan’ın kalbidir. Yüzyıllardır ‘Medeniyetler beşiği’ diye tarif edilen Türk ve Fars kültürünün bileşiminden oluşan Orta Asya’nın sahip olduğu tarihi-kültürel miras, İslam kültürü ve medeniyetinin temeli sayılmaktadır. Ülke 70 yıldan fazla Sovyet Rusyası tarafından başkent Moskova’dan yönetilmiştir.

#### **1.4. Sovyetler Birliği Sonrası Yakın Tarih: Bağımsızlık Donemi Ülke Profili**

Özbekistan, resmi adıyla Özbekistan Cumhuriyeti, 448.900 km<sup>2</sup>’lik yerölçümü ile Orta Asya devletlerinin tam olarak merkezinde yer aldığı ve nüfus bakımından lider konumda olduğu için kilit noktadadır. 2019 Dünya Bankası verilerine göre 33 milyon 58 bin nüfusa sahiptir.

Özbekistan, Türkî Cumhuriyetler içinde Türkiye’den sonra ikinci en kalabalık ülkedir. Nüfusunun artış hızı yaklaşık %1, 9, yoğunluğu ise bir km<sup>2</sup>’ye 53 kişidir (BUSINESS TURK, 2021: 12).

Özbekistan, Orta Asya'da yer alan, kuzey ve kuzeybatıda Kazakistan, doğuda Kırgızistan, güneyde Afganistan, güneydoğuda Tacikistan, güneybatıda Türkmenistan ile sınır komşusudur (DPT, 2000: 45).

Özbekistan Cumhuriyeti'nin yönetim biçimi cumhuriyettir. 20 Haziran 1990 tarihinde egemenliğini elde eden Özbekistan, 31 Ağustos'ta bağımsızlığını ilan etti. 1 Eylül 1991 tarihini ülkenin Bağımsızlık Günü Bayramı olarak tarihe not düştü.

Başkenti Taşkent şehridir. Taşkent – Orta Asya ülkelerinin en büyük metropolü özelliği taşır. Özbekistan Cumhuriyeti, 12 il (Andican, Buhara, Cizzah, Kaşkaderya, Namangan, Navoi, Semerkand, Sirderya, Surhanderya, Taşkent, Fergana, Harzem) ve 1 Özerk Cumhuriyet'ten (Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti) oluşmaktadır.

1989'da kabul edilen ve 1995'de değişiklikler yapılan kanuna göre, Özbekistan Cumhuriyeti'nin Devlet Dili Özbek Türkçesi, Alfabesi Latin Alfabesidir.

Nüfusunun çoğunluğu Özbekler, Ruslar ve tüm Orta Asya ülkelerine mensup milletlerden oluşmaktadır. Aynı zamanda ülke topraklarında yüz otuz millet ve etnik grup yaşamaktadır. Nüfus bakımından Orta Asya ülkeleri içinde ilk sırada yer almaktadır.

Özbekistan Cumhuriyeti'nin birinci Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'dur.

Eylül 2016 yılında önce geçici, 4 Aralık 2016 tarihinde yapılan cumhurbaşkanı seçiminden sonra (% 88,6 oy oranıyla) Özbekistan Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'dir (Çalışkan, 2018: 18).

24 Ekim 2021 tarihinde yapılan seçimlerde yeniden aday gösterilen Şevket Mirziyoyev oyların % 80,1'ini alarak ikinci kez Özbekistan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olarak seçildi.

Özbekistan başkanlık sistemiyle yönetilen ülkeler sırasında yer alır (Çalışkan, 2018: 18).

Ülke Anayasası'na göre Devlet Başkanı, 5 yıllık bir süre için gizli oy ile seçilir. Aynı zamanda devlet ve hükümet başkanıdır. Hem devletin, hem yürütmenin hem de Bakanlar Kurulu'nun (Özbekçe: Vazirlar Mahkamasi) başı olarak yönetim erkini elinde bulunduran güçlü konumdadır.

8 Aralık 1992 tarihinde Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası kabul edildi ve Özbekistan Yüksek Konseyi'nin 11. Toplantısında onaylanarak yürürlüğe girdi.

Bağımsız Özbekistan'ın Anayasası 6 bölüm, 26 asıl kısım olmak üzere toplam 128 maddeden oluşmaktadır. Batılı ülkelerin anayasaları örnek alınarak oluşturulan anayasanın bazı maddelerinde 24 Nisan 2003 tarihinde değişiklikler yapıldı. Ayrıca 2006 yılında Devlet Başkanı önerisiyle demokrasinin gelişmesi, yeni idarecilik ve siyasi partiler faaliyetlerini içeren 89-93 ve 102. maddeleri değiştirildi.

Özbekistan Anayasası'nda ülkenin demokratik cumhuriyet olduğu ve yürütme, yasama, bağımsız yargıya sahip olduğu yer alır. Anayasanın 127. maddesi anayasa değişikliklerinin Özbekistan Aliy Meclis'i (Özbekçe: Oliy Majlis) temsilcilerinin en az üçte ikisinin onayıyla değiştirilmesi ön görülmüştür. Ülkede yürütme erki güçlü bir konumda bulunduğundan, yasama ve yargı bu üstün gücü dikkate alarak faaliyet göstermektedir.

Özbekistan bağımsız bir devlet olduğunu ilan ettikten sonra yönetim biçimi olarak kuvvetler ayrılığına dayanan başkanlık sistemi kabul edilmiştir. Devlet başkanı güçlü yetkilerle donatılmış, parlamentonun gücü zayıf kalmıştır (Özlem, 2013: 34).

Özbekistan'ın yeni anayasasında başkana verilen yetkilerin arasında doğrudan başkana bağlı bölgelere vali ataması sürekli eleştirilen konular arasındadır (Kodaman ve Birsell, 2006: 417).

Yasama yetkisi Aliy Meclis'tedir.

Günümüzde Aliy Meclis, iki kamaradan, Yasama Meclisi (alt kamara) ve Senatodan (üst kamara) oluşur. Yasama Meclisi ve Senatonun görev süresi 5 yıldır (BUSINESS TURK, 2021: 6).

Özbekistan senatosu ise bölgesel temsil esasına göre seçilen 100 senatörden meydana gelmektedir (Çalışkan, 2018: 18). Yasama Meclisi'nde 150 milletvekili olmak üzere Parlamento 250 kişiden oluşmaktadır. Senato, Karakalpakistan Cumhuriyeti, vilayetler ve Taşkent şehrinde 6 kişiden olmak kaydıyla toplam 84 temsilciden oluşmaktadır. Ülkede saygınlık kazanan 16 kişi cumhurbaşkanı tarafından atanır ve senato üyesi olur.

Meclis'te 5 siyasi parti temsil edilmektedir. Özbekistan Halk Demokratik Partisi (ÖzHDP), Özbekistan Liberal Demokratik Partisi (ÖzLiDeP), Özbekistan Milli Kalkınma Partisi (ÖzMTDP), Özbekistan Ekoloji Hareketi (Ekopartiya), Adolat Sosyal Demokratik Parti (SDP Adolat).

Özbekistan, Dünya Bankası (WBG), Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Ticaret Örgütü (WTO), BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı Grubu (UNCTAD) vb. dâhil olmak üzere BM'nin bir dizi uzman kurumu ile büyük ölçekli işbirliği kurmuştur. Ayrıca Özbekistan Cumhuriyeti, BM'nin uzman kurumları – Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Uluslararası Çocuk Fonu (UNICEF), Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC), Uluslararası Otomotiv Sanayicileri Birliği (OICA) ve diğer kuruluşların üyesidir.

Özbekistan'ın üyesi olduğu uluslararası kuruluşlar: Birleşmiş Milletler (BM), Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİO), Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (AİKB), Uluslararası Para Fonu (UPF), Gıda ve Tarım Örgütü (GTÖ), İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), Dünya Bankası (DB), Orta Asya Birliği (OAB), Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı

Önlemler Konferansı (AİGK), Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi - TDİK).

#### **1.4.1. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlık İlanı**

Mart 1991 Minsk toplantısında Sovyetler Birliği'nin son bulduğu dünyaya duyurulmasından sonra diğer ülkeler gibi Özbekistan da 31 Ağustos'ta kendi bağımsızlığını ilan etti. Soğuk Savaş Dönemi'nin sona ermesiyle ülkelerin kaderi değişti. Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla, Orta Asya'da 15 ülke bağımsızlığını ilan etti. Özbekistan da söz konusu ülkelerin arasındaydı. Bunun sonucunda etnik yapı, ortak kültür ve dini bağlara sahip olan ülkeler arasında yeni sayfa açılıyordu; ekonomik, stratejik, kültürel, siyasi ve ticari ilişkilerin adım adım gelişmesi söz konusuydu. Sürece söz konusu devletlerin hazırlıksız yakalanması onların dış politikalarını derinden etkiledi. Böylece yeni kapılar aralandı, yeni başlangıçlara imza atılmaya başlandı.

Özbekistan bağımsızlığını kazanmasından sonra devlet yönetiminin yeni bir sistemi – başkanlık yönetimi biçimini geliştirdi.

SSCB dağılma sürecine girdiği dönem itibariyle Komünist Parti kapatıldı. Özbekistan'da 14 Eylül 1991'de söz konusu partinin kapatılması sonucu Demokratik Halk Partisi kuruldu. Bağımsızlığına kavuşan Özbekistan'da ilk kez 29 Aralık 1991 tarihinde cumhurbaşkanlığı seçimleri gerçekleştirildi. 1989 –1991 yılları arasında Özbekistan Komünist Partisi Lideri olarak görev yapan İslam Kerimov, Halk Demokratik Partisi'nden aday oldu. Seçimde tek rakip Erk Demokratik Partisi adayı Saloy Madaminov (Muhammed Salih) ile yarıştı. Seçim sonuçlarına göre İslam Kerimov % 86, Saloy Madaminov % 12 oy aldı. Sonuç itibariyle İslam Kerimov, Özbekistan Cumhuriyetinin birinci cumhurbaşkanı olarak seçildi.

26 Mart 1995 tarihinde Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı görev süresini 1997'den 2000 yılına kadar uzatma konusunda referandum yapıldı. 9 Ocak 2000'de yapılan cumhurbaşkanı seçimlerinde devletin 10 yıllık lideri oyların % 91,9'unu alarak yeniden cumhurbaşkanı olarak seçildi. 27 Ocak 2002 tarihinde gerçekleştirilen referandumda devlet başkanlığı süresini 5 yıldan 7 yıla uzatılması halk oylamasına sunuldu. İslam Kerimov, 23 Aralık 2007'de yapılan seçimlerde % 88,1 oy alarak 7 yıllığına seçildi. Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, görev süresinin Aralık 2015 tarihinde sona ermesi sebebiyle 29 Mart 2015 tarihinde cumhurbaşkanlığı seçimine gidildi ve İslam Kerimov, seçimlerde % 90,39 oy alarak 24 yıllık siyasi görevine kaldığı yerden devam etti. 2 Eylül 2016 tarihinde yaşadığı beyin kanaması sonucu yaşamını yitirdi.

Özbekistan'ın birinci başkanı İslam Kerimov dönemi milliyetçiliğin, Özbek tarihine bağlı olarak şekillendiği dönem olarak kabul edilir. Aynı çizgi günümüzde de sürdürülmektedir (Gürbüz, 2019: 277).

#### **1.4.1.1. İslam Abduğaniyeviç Kerimov**

İslam Kerimov, 30 Ocak 1938 tarihinde Semerkand'da doğdu. Semerkand'daki devlet yetiştirme yurdunda büyüyen İslam Kerimov, Taşkent'te makine mühendisliği ve iktisat bölümleri olmak üzere iki ayrı dalda yüksek öğrenim gördü. 1960'da mühendislik derecesiyle Orta Asya Teknik Üniversitesi'nden, iktisatçı olarak Taşkent İktisat Üniversitesi'nden mezun oldu.

Aynı yıl itibariyle çalışma hayatına başladı ve başkentteki bir işletmede usta vekili, teknisyen ve mühendis olarak görev yaptı. 1961 – 1966 yılları arasında mühendis olarak uçak sanayisinde çalıştı ve bu dönemlerde Komünist Parti'ye üye oldu. 1966 – 1983 yılına kadar Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Devlet Planlama Komitesi'nde ekonomist olarak çalışmaya başlayan İslam Kerimov, Devlet Planlama Komitesi Başkan Vekilliğine kadar olan kademeleri geçti. 1983'te Özbekistan SSC Maliye Bakanı olarak görev yaptı. 1986–1989 yılları arasında başbakan yardımcılığına ve Devlet Planlama Komitesi Başkanlığı'na tayin edildi. 24 Mart 1989 tarihinde Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Komünist Partisi Genel Sekreteri olarak atandı. 1991 yılında ülke bağımsızlığını resmen ilan etti. Bağımsızlıktan sonra yapılan ilk seçimlerde seçmenlerin %86 oyunu alarak Özbekistan Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı seçildi ve bu tarihten itibaren hayatının sonuna kadar Özbekistan Cumhurbaşkanı olarak kaldı. 2 Eylül 2016 tarihinde geçirdiği beyin kanaması sonucu 78 yaşında hayatını kaybetti.

4 Aralık 2016 tarihinde cumhurbaşkanlığı seçimleri yapıldı ve cumhurbaşkanı görevini geçici olarak vekâleten yürüten 59 yaşındaki Şevket Mirziyoyev (Özbekçe: Shavkat Mirziyoyev) ülkenin yeni cumhurbaşkanı olarak seçildi. 2003 senesinden beri başbakanlık görevini yürüten Şevket Mirziyoyev seçmenlerin % 88,61 oyunu alarak cumhurbaşkanı görevini üstlenmiştir. 24 Ekim 2021 tarihinde yapılan seçimlerde ise seçmenlerin % 80,12 oyunu alarak ikinci kez Özbekistan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olarak görevini sürdürmektedir.

### **1.4.2. Özbekistan'ın BM İçindeki Faaliyetleri ve Barışı Koruma Politikası**

#### **1.4.2.1. Özbekistan ve BM**

Özbekistan Cumhuriyeti 2 Mart 1992'de BM'ye kabul edildi ve dünya topluluğunun eşit bir üyesi oldu (Jo'rayev ve Fayzullayev, 2000: 30).

Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov, 1993'te, BM Genel Kurulunun 48. Oturumu'nda ilk kez bir konuşma yaptı. Orta Asya'nın nükleer silahtan uzak bölge olarak ilan edilmesi, Aral Gölü sorunu konusunda BM'nin özel komisyonunun kurulması gibi önerileri öne sürdü. Ekim 1993'te BM Ofisi Taşkent'te çalışmaya başladı. Özbekistan'ın teşebbüsü ve BM liderliğinde, Eylül 1995'te Orta Asya'da Güvenlik ve İşbirliği Konusundaki Taşkent Konseyi – Semineri düzenlendi.

24 Ekim 1995'te New York'ta BM'nin 50. yıldönümünde konuşan İ. Kerimov, Afganistan'daki gerginliği çözenin anahtarının her şeyden önce dış güçlerin müdahalesini ortadan kaldırmak olduğunu öne sürdü (Jo'rayev ve Fayzullayev, 2000: 33).

2000 yılında, BM Genel Kurulunun 55. Oturumu 'Milenyum Zirvesi'nde İslam Kerimov, BM rolünü ve önemini dile getirerek Güvenlik Konseyi daimi üyeleri safına Almanya ve Japonya'nın dâhil edilmesi gerektiğine dikkat çekti. 2001 yılında Özbekistan Cumhurbaşkanı inisiyatifiyle BM Güvenlik Konseyi'nin terörle mücadeleyle ilişkin özel bir bölümü kuruldu. İslam Kerimov, 2010 yılında BM Genel Kurulunun 65. Oturumu'nda yaptığı konuşmada, dünya ülkelerinin dikkatini Orta Asya'daki karmaşık sorunlara çekti. Nisan 2010'da BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon'un ve Ekim 2002'de BM Genel Sekreteri Kofi Anan'ın Özbekistan'a yaptığı ziyaret, ülkenin uluslararası toplumdaki prestijinin güçlenmesine ve artmasına sebep oldu.

Özbekistan, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Örgütü, BM Avrupa Ekonomik Komisyonu, BM ticaret ve Kalkınma Konferansı Grubu vb. dâhil olmak üzere BM'nin bir dizi uzman kurumu ile büyük ölçekli işbirliği kurmuştur. Ayrıca Özbekistan Cumhuriyeti, BM'nin uzman kurumları – Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Çalışma Örgütü, Uluslararası Çocuk Fonu, Uluslararası Olimpiyat Komitesi, Uluslararası Otomotiv Sanayicileri Birliği ve diğer kuruluşların üyesidir.

#### **1.4.2.2. Özbekistan ve UNESCO**

29 Ekim 1993 tarihinde Paris'teki UNESCO genel merkezinde Özbekistan'ın UNESCO'ya kabul töreni düzenlendi. O gün Uluğbek'in 600. yıldönümü kutlamaları UNESCO programına dâhil edildi. Ekim 1994'te 'Uluğbek Haftası' Paris'te kutlandı. Hive ve Buhara, UNESCO'nun dünya kültürel değerleri listesine dâhil edildi. Bu listede Özbekistan'la ilgili 411 nesne bulunmaktadır.

UNESCO'nun kararına göre, Semerkand'da Uluslararası Orta Asya Araştırmaları Enstitüsü kuruldu. UNESCO, Emir Timur'un 660. Yıldönümünü nedeniyle Ekim 1996'da Paris'te Emir Timur'u konu alan bir haftalık Uluslararası Konferans düzenlendi. Emir Timur'un doğduğu Şehrishez kenti, UNESCO'nun kültürel değerleri listesine dâhil edildi.

1997 yılında, dünya kültürünün başyapıtlarından biri olarak kabul edilen Buhara ve Hive'nin 2500- yıllık yıldönümleri Paris'te yaygın olarak kutlandı. Özellikle UNESCO, Şaşmakam Müziği, Nevruz Bayramı, Özbek Pilavı gibi halkın bin yıllık değerlerini korumak ve tanıtmak için Somut Olmayan Kültür Mirası Listesi'ne dâhil etti.

#### **1.4.2.2.1. Afganistan'da Barış ve İstikrarın Korunması Sorunu**

1997'de İslam Kerimov, Afganistan ile sınırdaş olan altı ülke (İran, Çin, Pakistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ve ABD ve Rusya) katılımıyla BM himayesi altında Afgan sorununu çözmek için '6+2 Diyalog Grubu'nu oluşturma fikrini ortaya attı.

Taşkent, New York ve Afganistan'da, söz konusu ülkede devam eden silahlı çatışmaların katılımcılarıyla özel müzakereler yapıldı. 1999'da BM himayesinde Özbekistan'da Afganistan sorununun çözümünü konu alan uluslararası düzeyde '6+2 Diyalog Grubu Konferansı' düzenlendi (Jo'rayev ve Fayzullayev, 2000: 97).

Taşkent'te düzenlenen bu etkinlikte ilk kez Afganistan'daki karşılıklı anlaşmazlık güçlerinin temsilcileri, genel müzakereler çemberinde bir araya gelmeyi başardı. Bu Özbek diplomasisinin önemli başarılarından biriydi. Özbekistan yönetimi önerileri ve fikirlerini çalışmalarla güçlendirdi. Ülke, Afganistan'daki yolların, demiryollarının, köprülerin yapımında aktif rol aldı. Afganistan tarihindeki ilk modern demiryolu Özbekistan tarafından 'Termiz – Heyratan – Mezarı Şerif' yönünde inşa edildi ve 2010 yılında çalışmaya başladı. Özbekistan, komşu ülkenin başkenti Kabil'e kesintisiz elektrik sağlamaya başlayan ülkelerden biri oldu.

15 Ağustos 2021 tarihinde Taliban Afganistan'da geçici hükümet kurdu.

Özbekistan hükümeti ile Afganistan Taliban yönetimi arasında bir dizi heyetler arası görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerde ekonomik alanda, enerji, demiryolu taşımacılığı ve sınır güvenliği gibi konular ele alınmıştır.

Özbekistan'ın Surhanderya ilinin Termiz şehri ile Afganistan arasında sınır ve geçiş kapısı mevcuttur. Termiz, ülkenin en önemli kentlerinden sayılmaktadır. Zira ülkeyi Afganistan, Hindistan ve Pakistan ile bağlayan yol Termiz kenti üzerinden geçmektedir. Şehrin konumu onun gelişmesine katkı sağlamakta, siyasi ve ekonomik önemini arttırmaktadır.

#### **1.4.2.2.2. Çevre Sorunları ve Sınır Ötesi Nehirler**

Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, Eylül 1993'te BM Genel Kurulunun 48. Oturumu'nda ve Ekim 1995'te BM Genel Kurulunun 50. Oturumu'nda yaptığı konuşmasıyla

dünya topluluğunu, Orta Asya bölgesindeki ekolojik bir felaket olan Aral Gölü ve çevre sorunları konusunda verdikleri mücadeleyi desteklemeye çağırdı.

1993 yılında Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın ortaklığında Aral'ı Kurtarma Uluslararası Fonu (AKUF) kuruldu (Jo'rayev ve Fayzullayev, 2000: 94).

2010 yılında 'Orta Asya'nın Sınır Aşan Çevre Sorunları: Onların Çözümünde Uluslararası Hukuk Mekanizmalarından Yararlanmak' konusunda yapılan uluslararası konferansta, İslam Kerimov, sınır ötesi nehirler ve onların kullanımında adalet ilkesine uymak gerektiği konusunda bir kez daha kamuoyunu bilgilendirdi.

2013 yılında İ. Kerimov'un inisiyatifiyle BM Genel Kurulunun 68. Oturumu'nun resmi bir belgesi olarak, 'Aral Gölü'nün Kurumasının Sonuçlarını Ortadan Kaldırmak ve Aral Gölü Ekosisteminin Tahrip Edilmesini Önlemek İçin Önlemler Programı' öne sürüldü.

Amuderya ve Sirderya'nın dökülmesinden dolayı Aral Gölü havzası hayat buluyordu. Bunları dikkate alarak, Özbekistan Cumhuriyeti, Tacikistan ve Kırgızistan tarafınca inşası söz konusu olan küresel ölçekteki büyük barajlar, Roğun ve Kamberata hidroelektrik santralinin inşasına kayıtsız kalamadı, tarafsız bir uluslararası inceleme yapılması gerektiğine dikkatleri çekti (Jo'rayev, 2011: 127).

İslam Kerimov döneminde Özbekistan hükümeti, Tacikistan'da kurulması planlanan Roğun Hidroelektrik Santrali'nin inşasına kesinlikle karşı çıktı. Şevket Mirziyoyev'in Cumhurbaşkanlığı döneminde Özbekistan yönetiminin Roğun ile ilgili görüşü değişti. 2017 senesinin yazında Özbekistan, hidroelektrik santralin inşasına karşı olmadığını, ancak bu süreçte Özbekistan'ın ulusal çıkarlarının dikkate alınması gerektiğini söyledi.

### **1.4.3. Özbekistan'ın Bölgesel Örgütler İçindeki Çok Taraflı İşbirliği**

#### **1.4.3.1. Özbekistan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu İle İlişkileri**

8 Aralık 1991'de Beyaz Rusya, Rusya ve Ukrayna devlet başkanları Minsk'te bir araya geldi ve Bağımsız Devletler Topluluğu Kuruluş Anlaşması'nı imzalayarak BDT'nin temelini attı. 21 Aralık 1991'de Azerbaycan, Ermenistan, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Ukrayna devletlerinin başkanları Almatı'da bir araya geldi ve BDT'ye üye oldular. Bu şekilde, 20. yüzyılın önemli olaylarından biri meydana geldi. BDT gönüllü ekonomik birliği kuruldu. O tarihten beri, BDT'nin çeşitli toplantıları yapılmış, birçok önemli belgeler kabul edilmiştir. Devletlerin odak noktası, uzun zamandır tek bir devlet çatısı altında yürütülen ilişkilerini bağımsız devlet ilişkileri biçiminde, ekonomik, kültürel, askeri ve diğer alanlarda yeni bir şekilde sürdürülmesiydi.

Ocak 1992 yılında Minsk'te gerçekleştirilen BDT Ülkeleri Devlet Başkanları Konseyi'nde Bağımsız Devletler Topluluğu Şartı (BDT Antlaşması) kabul edildi. Yedi devlet: Beyaz Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Özbekistan arasında BDT Şartı imzalanmıştır. Diğer devletlerin de antlaşmaya taraf olma kararı alması ve Aralık 1993'te Aşkabat'ta Gürcistan'ın BDT üyesi olarak kabul edilmesi sonucu Topluluk bünyesindeki ülkeler sayısı 12'ye ulaştı. Ekim 1994'te Moskova'da düzenlenen BDT Devlet Başkanları Konseyi'nde örgütün Devletlerarası Ekonomik Komitesi kuruldu. Komitenin merkezi Moskova şehri olarak belirlendi. 1996 yılında BDT bayrağı kabul edildi.

Ağustos 2005'te Türkmenistan, BDT'nin resmi üyeliğinden çekildi ve örgütün gözlemci üyesi olarak kaldı. Ağustos 2008'de Gürcistan, BDT'den ayrılma isteğini dile getirdi ve Ağustos 2009'da örgüt bünyesinden ayrıldı. 2014 yılında Ukrayna topluluktan ayrılma kararı aldı. Bugün BDT çatısı altında 9 üye ülke: Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan, Azerbaycan, Ermenistan, Moldova ve bir gözlemci ülke Türkmenistan bulunmaktadır (Jo'rayev, 2011: 213).

Topluluğa üye devletler arasında sorunlar yaşanmaktadır. Gürcistan ile Rusya arasında Güney Osetya sorunu, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu, 18 Mart 2014'te Rusya tarafından Kırım'ın ilhak edilmesiyle Rusya – Ukrayna sorunu gibi anlaşmazlıklar devletlerin topluluk üyeliğini etkilemektedir.

Belirtmek gerekir ki Birleşmiş Devletler Topluluğu (BDT), ilk kurulduğu dönemlerde üye devletler arasında yeterli örgütlenmeyi sağlayamadı, hizmet göstermekte eksik kaldı. Rusya, kendisini SSCB'nin varisi olarak ilan ettikten sonra 1992'de Taşkent'te 'Kolektif Güvenlik Anlaşması' imzalandı. Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov, bölgedeki kökten dinciliğe, radikal dini akımlara karşı Rusya'nın garantör olduğunu sık sık dile getirse de ülke istikrarını muhafaza etmek amacıyla söz konusu anlaşmanın yanı sıra Rusya ile 'Güvenlik ve Savunma Hususunda İkili Anlaşma' imzaladı. Bölgede isimleri anılan Özbekistan İslam Hareketi, Hizbu't-tahrir, Vahhabilik, Tebliğ Cemaati, el-Kaide, Taliban gibi çeşitli dini gruplar, ülke istikrarına tehlike olarak görülmektedir.

Rusya Federasyonu devlet başkanı olarak Putin'in göreve başladığı 1999 yılı itibariyle Moskova'nın Orta Asya'ya bakış açısı değişmiştir. Bu seneden sonra Özbekistan yönetimi de Rusya'ya yönelik bakışını yeniden gözden geçirmiştir (Çalışkan, 2018: 16).

Rusya Federasyonu'nun bölgeye yönelik politikalarından en çok etkilenen ülke Özbekistan'dır. Özbekistan liderinin Moskova'ya karşı bakış açısını değiştirmesinin temel nedeni izlenen politikalar değil, belki ülkesinin güvenliği olmuştur. Aşırı dinci ve radikal grupların güçlenmesi ve onların oluşturduğu tehdit, Özbekistan'ı Rusya'ya yaklaştırmıştır.

Kerimov, köktendinciliğe karşı Moskova ile daha güçlenerek mücadele etmek istemiştir (Çalışkan, 2018: 16).

Özbekistan, Rusya Federasyonu önceliğinde oluşturulan güvenlik meselelerinin ön plana çıktığı Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET) ve Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) üyesidir. Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ)'ne 1994–1999 ve 2006–2012 yılları arasında üyeydi. Rusya'nın bu örgütler çerçevesindeki ilişkileri daha çok iyi niyet anlaşması olduğu, ilerleyen yıllarda ortaya çıkmıştır.

KGAÖ anlaşma süreci 5 yıllıktır ve her 5 yılda uzatmak üzere yenilenir. Özbekistan, 1998 senesinde Taliban etnik grubunun Özbek – Afgan sınırına dayanması sonucu beklediği acil askeri yardımı alamayınca 1999'da Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne olan üyeliğini uzatmaktan vazgeçmiştir.

Batı ekseninde ilişkilerini geliştirmeye çabalayan Özbekistan, 10 Ekim 1997 tarihinde Strasburg'da kurulan GUAM (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova) örgütü bünyesine 1999 senesinde katılmıştır. Özbekistan'ın katılımından sonra örgütün adı GUUAM (Gürcistan, Ukrayna, Uzbekistan, Azerbaycan, Moldova) olarak değişmiştir. Örgüt bünyesinde 2005 yılına kadar kalmış ve 2005 yılında söz konusu örgüt bünyesinden ayrılmıştır.

Özbekistan, 2006 yılında KGAÖ ile olan anlaşmasını yenilemiş ve örgüte katılmıştır. 28 Haziran 2012 tarihinde ise Özbekistan tekrar örgütle olan ilişkisini askıya almıştır.

#### **1.4.3.2. Özbekistan'ın Şanghay Örgütü ile İlişkileri**

Şanghay İşbirliği Örgütü, Avrasya topraklarının % 61'ini kapsamakta olan uluslararası kuruluştur. ŞİÖ'nün resmi dili Rusça ve Çince'dir. Sembolü beyaz bir bayraktır ve merkezinde örgütün amblemi yer almaktadır. Örgütün merkezi Pekin'dir.

Şanghay İşbirliği Girişimi beş devlet tarafından başlatıldı (Hasgüler ve Uludağ, 2009: 41).

26 Nisan 1996 yılında, Şanghay'daki Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan Devlet Başkanlarının Zirvesinde, 'Şanghay Beşlisi', Sınır Bölgelerinde Askeri Alanda Karşılıklı Güvenin Güçlendirilmesi Antlaşması'nın imzalanması sonucunda ortaya çıktı. 1997–1999 yıllarında Moskova, Almatı, Bişkek'te düzenlenen zirvelerde, 'Şanghay Beşlisi'nin durumu daha da güçlendirildi. Karşılıklı güven ve işbirliği ilişkileri yeni bir seviyeye ulaştı.

Şanghay örgütüne üye devletler yeni anlaşmalarla toprak bütünlüklerini karşılıklı olarak kabul ettiler. Çeşitli konularda işbirliği yapacakları konusunda anlaştılar (Hasgüler ve Uludağ, 2009: 41).

2000 yılında Duşanbe’de gerçekleşen zirvede Özbekistan Cumhuriyeti ilk kez gözlemci olarak yer aldı. 2001 yılında, bir sonraki Şanghay Zirvesi Çin’de yapıldı. Özbekistan Cumhuriyeti’nin ilk Cumhurbaşkanı İslam Kerimov Zirve’ye katıldı ve Özbekistan’ın Şanghay Zirvesi’nde tam üyeliği hakkındaki bildiriye imzaladı.

Özbekistan’ın örgüte katılmasıyla örgütün ‘Şanghay Beşlisi’ adı ‘Şanghay İşbirliği Örgütü – ŞİÖ’ olarak değiştirildi. Zirve sonunda terörizme karşı birlikte mücadele etme konusunda anlaşma imzalanmıştır.

2002 yılında, ŞİÖ Sankt-Petersburg Zirvesi’nde üç önemli belge imzalandı: ŞİÖ Devletlerinin Başkanlarının Beyanı, ŞİÖ Tüzüğü, ŞİÖ Devletleri Arasındaki Bölgesel Terörle Mücadele Anlaşması. ŞİÖ Şartı’nda örgütün yapısı, amacı, ilkeleri ve faaliyetlerine yer verilmiştir.

2003 yılında gerçekleşen ŞİÖ Moskova Zirvesi’nde, örgütün yüksek organlarına ilişkin düzenlemeler onaylandı ve örgütün amblemi, bayrağı kabul edildi. 2003 Pekin Zirvesinde, ‘ŞİÖ Devletlerinin 20 Yıl Boyunca Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Programı’ kabul edildi. 2004 ŞİÖ Taşkent Zirvesi’nde Bölgesel Antiterörizm Yapısı (RATS) kuruldu. Ayrıca, ticaret ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesine özel önem verildi (Jo’rayev, 2011: 306).

2005 ŞİÖ Zirve toplantısında, Özbekistan’daki askeri üssünü kaldırması için ABD’ye çağrı yapılmıştır. Bu çağrıdan sonra ABD askerleri Özbekistan’ı terk etmiştir.

2005 yılında örgüte üye ülke başkanları, üç Asya ülkesi: Hindistan, İran ve Pakistan’a Gözlemci Statüsü verme kararını kabul etti. Örgüt, coğrafi olarak genişledi ve bu ŞİÖ’nün uluslararası konumunu yükseltti. Buna ek olarak, Afganistan, Moğolistan ve Beyaz Rusya ülkeleri de gözlemci statüsüne sahipken Türkiye, Azerbaycan, Sri Lanka, Ermenistan, Kamboçya, Nepal Diyalog Ortağı ülkelerdir.

Türkiye, 2012 yılında ŞİÖ Pekin Zirvesi’nde Diyalog Ortaklığı’na oybirliği ile kabul edilmiştir. ‘ŞİÖ Diyalog Ortaklığı Statüsü’ üçüncü ülkelerle sınırlı düzeyde iş yapmayı sağlamaktadır. Derecesi bakımından ‘Gözlemci Ülke’ ve ‘Misafir Ülke’ statülerinin arasında yer almaktadır. Bölgesel güvenlik ve terörle mücadele başta olmak üzere, organize suçların ve uyuşturucu kaçakçılığının önlenmesi konularının yanı sıra ekonomik ve kültürel alanlarda işbirliği yapılması söz konusudur.

Haziran 2017 ŞİÖ Astana Zirvesi’nde, Pakistan ve Hindistan tam üyeliğe kabul edildi. 7 ana organı faaliyet göstermekte olan örgütün en üstünde Devlet Başkanları Konseyi yer almaktadır.

#### 1.4.4. Ülkenin Coğrafi Yapısı

Özbekistan'ın en Kuzey noktası Üstyurt Platosu'nun kuzey doğusunda – Aral Gölü'nün batı kıyısındadır. En Güney noktası Termiz şehri yakınlarında bulunan Amuderya kıyısı sayılmakta. En Batı noktası Üstyurt Platosu'dur, en Doğu noktası ise Fergana Vadisi'ndedir.

Özbekistan'ın Kuzey noktası ile Güney noktası arasındaki mesafe 925 km, Batı noktası ile Doğu noktası arasındaki mesafe 1400 km'dir (Jo'rayev, 2011: 325).

Jeomorfolojiye göre Turan Ovasına aittir, kuzeybatı yönünde Üstyurt Platosu, Aral Gölü'nün güneyinde Amuderya Deltası alüvyonu, onun güneybatısında Kızılıkum Çölü yer alır.

Yazları çok sıcak, kış ayları ise soğuk geçer. Yıllık yağış miktarı 200 mm. seviyesindedir (Jo'rayev, 2011: 326).

Özbekistan sınırının çoğu ovalardan, çok uzun olmayan bir kısmı dağ eteklerinden, dağlar arasında kalmış çöküntü alanlardan ve dağlardan, küçük bir kısmı Amuderya ve Aral Gölü'nden geçmektedir. Toplam sınır uzunluğu 5300 km'den fazladır ve en uzun sınır hattı 2100 km olan Kazakistan'a denk gelmektedir.

Özbekistan sınırının büyük bir kısmının ovalardan oluşması, ulaşım ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için kolaylık sağlamaktadır. Özbekistan, uluslararası ilişkilerini geliştirmek açısından özel bir jeostratejik konuma sahiptir (Jo'rayev, 2011: 326).

Günümüzde Avrupa ve Orta Doğu'dan Asya-Pasifik bölgesine giden kara yolları burada kesişiyor. Orta Asya ülkeleri Hindistan Yarımadası'nı Rusya ve Avrupa ile birleştiriyor.

Bununla birlikte, dağlık bölge olmasından dolayı ve günümüzde temel ekonomik ilişkilerin deniz yoluyla gerçekleştirilmesi nedeniyle ülke coğrafi konumu eski değerini kaybetmiş durumdadır. Ancak gelecekte, çok büyük nakliye uçaklarının uygulanmasına geçildiğinde, Özbekistan'ın Avrasya anakarasındaki coğrafi konumundan dolayı önemi artacaktır.

Özbekistan, 448.900 km<sup>2</sup>lik bir alanda yer almaktadır ve Orta Asya devletleri arasında büyüklüğü bakımından Kazakistan ve Türkmenistan'dan sonra gelmektedir.

##### 1.4.4.1. Ülke Yüzeyinin Temel Özellikleri

Özbekistan Cumhuriyeti topraklarının çoğunluğunu ovalar oluştururken, Turan Ovası, onların en büyüklerinden biridir. Özbekistan ovaları, Turan Ovası'nın batı ve kuzeybatısını işgal eder.

Amuderya Deltası'ndan doğuda toplam alanı yaklaşık 300 bin km<sup>2</sup> büyüklükte olan Kızılıkum Çölü başlar. Çölün yüzeyinin yapısı çok çeşitlidir. Tien Şan (Tanrı Dağları) ve Hisar – Alay sıralı dağlarının batı ve güneybatı uzantıları Özbekistan topraklarındadır.

Fergana Vadisi'nin merkezi kısmı Özbekistan toprakları içerisinde yer alır ve batıdan Kurama, kuzeyden Çatkal, doğudan Fergana, güneyden Alay ve Türkistan dağ sıraları ile çevrilidir.

Özbekistan sınırları içerisinde birçok nadir bitki ve hayvan türüne rastlamak mümkündür. Günümüzde büyük çapta önemli çevre projeleri yürütülmektedir.

Hayvanlar dünyası çok çeşitlidir: karaca, argali, ayı, tilki, kurt, kar leoparı ve nadir görülen dağ keçisi türleri dağlarda yaşarken, çöller ceylanlar, saygalar (bozkır antilopları), kemirgenler, kertenkeleler, kaplumbağalar, çeşitli yılan türlerine ev sahipliği yapmakta.

Yerini kumluklara terk etmekte olan, yanlış ekolojik politikaların uygulanması sonucu giderek küçülen Aral Gölü, ülkenin Batısında yer alır. Aral Gölü'nün kuruması, geri çekilmesi ve küçülmesi bölge ve ülke ekolojisini ve iklimi değiştirmiş, gölün etrafındaki tarım alanlarının büyük bir kısmı çölleşmiştir ve bir tuz sahrası hâlini almıştır.

Burada şunu da kaydetmek gerekir ki bir zamanlar büyüklüğü bakımından dünyanın 4. gölü olan Aral'ın günümüzde % 90'ını kaybetmiş bulunmaktayız. Bu doğal felaketin etkilerini azaltmak amacıyla Özbekistan hükümetince somut tedbirler alınmıştır. Bu konuda TİKA ile devam eden işbirlikleri, ağaçlandırma projeleri son derece önemlidir (BUSINESS TURK, 2021: 15).

Kuraklık, sel felaketi, toprak erozyonları Özbekistan'da önde gelen doğal afetlerdir. Ayrıca endüstriyel atıklar, tarımsal atıklar, su kirliliği de insanların sağlıklarını etkilemektedir (Çalışkan, 2018: 19).

#### **1.4.4.2. Ülke İklimi**

İklim koşulları açısından Özbekistan, kendine özgü – az yağışlı, kuru, sıcak, karasal iklime sahiptir. Büyük bir kısmı ılıman iklim bölgesine, Güney kısımları subtropik (sıcak) iklim bölgesine aittir.

Coğrafyası üç iklim bölgesine ayrılabilir: çöl ve bozkır bölgesi, dağ etekleri bölgesi ve dağlık bölgeleri (Baratov, 1996: 19).

Özbekistan iklimi keskin bir şekilde değişen karasal iklimdir. Bölgedeki gündüz ve gece, yaz ve kış sıcaklıkları keskin bir şekilde birbirinden fark eder.

Kendine özgü doğal koşulların bileşimine sahiptir. Kış ayları çok daha soğuk, yazın kavurucu sıcak olan Özbekistan topraklarının büyük bir kısmı çöllerden, yarı çöllerden ve kuru bozkırlardan oluşmaktadır (Baratov, 1996: 24).

Sonuç olarak, Özbekistan Cumhuriyeti, Kuzey yarımkürede, Avrasya anakarasının ortasında, Amuderya ve Sirderya arasında, ılıman ve subtropik bölgelerde, okyanuslardan uzakta, Güney ve Doğu taraflarında yüksek dağlarla çevrili kapalı havzada yer almaktadır.

#### 1.4.5. Ülkenin Demografik Yapısı

Özbekistan'ın nüfusu 2019 Dünya Bankası verilerine göre 33,58 milyondur. Yıllık nüfus artış oranı % 1,9. Nüfusun yarıdan fazlasını genç kuşak ve 20 yaş altı oluşturmaktadır.

Ülke nüfusunun çoğunluğu Özbeklerden oluşmaktadır. Buna ek olarak Rus, Tacik, Kazak, Karakalpak, Tatar, Kırgız, Türkmen, Uygur, Türk, Koreli, Yahudi ve diğer milletler yaşamaktadır.

Etnik dağılım: Özbek 80%, Rus 5,5%, Tacik 5%, Kazak 3%, Karakalpak 2,5%, Tatar 1,5%, diğer 2,5% şeklindedir (DEİK, 2012: 2).

Ülke nüfusunun büyük çoğunluğu yaklaşık % 93'ü Müslüman Sünnilerden oluşmakta ve onların içinde Özbeklerin kendisi ağırlık kazanmaktadır. Onları % 9 oranla Rus Ortodoks Hristiyanlar takip eder.

Komşu ülkelere mensup azınlıklar sınır olduğu belli bölgelerde çoğunluğu oluşturmakla birlikte Surhanderya, Kaşkaderya, Buhara ve Harzem bölgesinde Türkmenler; Taşkent, Navoi ve Cizzah bölgesinde Kazaklar; Buhara ve Semerkand bölgesinde ise Taciklerin yoğun olarak yerleştiğini söylemek mümkündür. Orta Asya ülkeleri arasındaki sınırların çizilmesi Sovyet Rusya'sı tarafından 1924-1936 yılları içerisinde yapılmış olsa da bu topraklarda yaşanan tarihi olgu ve olaylar Özbek halkı tarafından geçmişe ve atalarına bağlanmakta, tarihi mirasa sahip çıkmak olarak kabul görmektedir.

Ülkedeki etnik çeşitliliğe bakıldığında günümüzde yüz otuzdan fazla millete mensup insan yaşamaktadır. Etnik çeşitlilik teşviki bölgede Bolşevik Devrimi'nden önce başlamış olsa da yıllar içerisinde savaş ve afetler nedeniyle hızla artmıştır.

Göç, Sovyet Rusya'sının bölgede yayılmasıyla hız kazanır. Stalin döneminde, Komünist Parti kadrosu tamamen Ruslaştırılır, kurum ve kuruluşların başına da Ruslar getirilir. II. Dünya Savaşı döneminde cephe artı ülke konumunda olduğundan dolayı, Alman işgali altında kalan bölgelerde yaşayan halk ve çocuklar Özbekistan'a tahliye edilir. Söz konusu bölgelerdeki fabrikaların taşınmasıyla bir göç dalgası daha yaşanır. Savaş dönemi ve sonrası gerçekleştirilen sürgünler ve asimile programları sonucu SSCB ülkelerinin etnik yapısı değişti. Özbekistan topraklarında da etnik çeşitlilik artış gösterdi. Söz konusu asimile programı dâhilinde Koreliler, Ahıska Türkleri (Mesket Türkleri, Misket Türkleri olarak da bilinir), Museviler aynı kaderi paylaştılar. Taşkent Depremi (1966) sırasında kenti yeniden inşa etmek için gönderilen göçmen dalgası gerçekleşir.

Bağımsızlıktan sonra Devletin kurucu lideri İslam Kerimov tarafından ortaya atılan ‘Özbekistan, Ortak Evimiz’ sloganına bağlı olarak ülkede 1992’de Özbekistan Milletler Arası Kültür Merkezi kurulmuştur. Günümüzde bünyesinde 150 kültür merkezi aktif faaliyet göstermekle beraber, onlardan on dördü kamu kurumu/kamu kuruluşu statüsüne sahiptir. Merkezin amacı etnik gruplar arası uyumu sağlamak, ülkedeki milletler arası ilişkilerin korunması ve geliştirilmesidir.

Bilindiği üzere ülkedeki en büyük etnik grup Ruslardan oluşmaktadır. Ülkedeki Yahudi’lerin tarihi de çok eskiye dayandığı kaynaklarda bahsedilir. Diğer vilayetlere göre Buhara, Semerkand ve Taşkent’te çoğunluğu oluştururlar.

Çingeneler, ülkenin doğu kısmında yaşarlar ve her yerde olduğu gibi gezgin hayatını sürdürürler. Arap istilaları zamanında orduların bir parçası olarak gelip burada yaşamını sürdüren ve Emir Timur döneminde bölgeye gelen Araplar, Semerkand şehri çevrelerinde yaşamaktalar. Azınlık grupları Farslar, Uygurlar, Dunganlar, Tatarlar, Azeriler, Koreliler, Ermeniler teşkil eder.

Orta Asya halkları kültür bakımından ve dış görünüş açısından her ne kadar birbirlerine benzese de Özbeklerin gözleri çekik olsa bile diğerlerine nazaran (Kazak, Kırgız, Tacik, Türkmen) daha büyüktür. Elmacık kemikleri çıkık, mongolid tipi görüntüsünü daha az taşırlar.

Batı ülkeleri olmak üzere, Rusya, Kazakistan, Türkiye gibi ülkelere çalışmak için geçici olarak ‘göç eden’ yoğun bir nüfus bulunmaktadır.

Ülkedeki çok milliyetli demografik yapının büyük bir kısmı sınır komşusu olduğu ülkelerle olan coğrafi sınırlar ve sınır anlaşmazlıklarından kaynaklanmaktadır. Bağımsızlık yıllarından sonra devletlerin sınır ve etnik sorunları gündeme gelmeye başladı. Başta Tacikistan (%12, 2), Afganistan (%9) ve Kırgızistan (% 14,7) olmak üzere komşu ülkelerin hepsinde yoğun Özbek milletinin de yaşadığını belirtmek gerekir.

Ayrıca, Kuzey Afganistan’da 3 milyon civarında Özbek nüfusunun bulunduğu tahmin edilmektedir. Çin’in Sincan’daki Uygur Özerk Bölgesinde 10 bine yakın Özbek etnik azınlığının varlığı resmî kurumlarca tanınmıştır. Eski zamanlarda kervanlarla Hac seferine gitmek için yola çıktıktan sonra kervan yolu güzergâhları bulunan ülkelerin coğrafi şartları, Hac mevsiminin kapanması, I. ve II. Dünya Savaşı’nın yaşanması gibi sebeplerden dolayı Suudi Arabistan’ında kalan ve söz konusu bölgeye sonradan gelen Özbek nüfusu bulunmaktadır.

Bu bölgede Özbekler en kalabalık olarak Suudi Arabistan’da Hicaz’da bulunmaktadır. Orta Asya’dan göç eden Özbek uyruklu grupların küçük bir kısmı Ürdün’de yaşadığı

bilinmektedir. Ayrıca, Suudi Arabistan'da Mekke ve Medine'de, Taif'te, Riyad'da binlerce Özbek ikamet etmektedir (Kavuncu, 2018: 35).

#### 1.4.5.1. Türkiye'deki Özbekler

Günümüzde, resmi verilere göre Türkiye'ye çalışmak, eğitim almak veya geçici süre yaşamak amacıyla gelen Özbek vatandaşlarının sayısı 70.000 civarındadır. Bunun yanında Adana, Hatay, Konya, Gaziantep ve Şanlıurfa başta olmak üzere Türkiye'nin hemen hemen tüm bölgelerinde ve büyük şehirlerinde yıllar önce gelip buralarda yerleşmiş olan Özbekler yaşamaktadır (BUSINESS TURK, 2021: 48).

Özbeklerin 19. yüzyıldan sonraki Türkiye'ye gelmesi, Özbek bir grubun Konya'nın Cihanbeyli ilçesi Böğrüdelik köyüne yerleşmesi olarak bilinmektedir. Köye yerleşmeleri üzerinden 5 sene geçtikten sonra 1915 yılında Çanakkale Savaşı başlar. Gönüllü olarak kara muharebelerine katılırlar ve 30 şehit verirler. Ayrıca, Birinci ve İkinci Meşrutiyet arası dönemlerde birçok aydının İstanbul'a gelmesi söz konusuyken, Balkan ve I. Dünya Savaşı'nda orduda görev yapmak için Anadolu topraklarına gelenler bulunmaktadır. Medine'den bir grup Özbek'in Adana'ya gelip yerleştiği kaynaklarda yer alır. Bölgeye yerleşen Özbekler, Kurtuluş Savaşı sırasında Fransızlara karşı çatışmalarda görev almışlardır.

Ayrıca, Sovyet baskılarından, Çin zulümlerinden kaçarak Anadolu'ya sığınanlar söz konusudur. II. Dünya Savaşı'nda esir alınan Müslümanların, Almanların lejyon oluşturma teklifini, esaretten ve ölümden kurtulmak için fırsat; ülkelerinin Rus hâkimiyetinden kurtulması için imkân olarak gördüklerine kaynaklarda rastlanmaktadır. Savaş sona erdikten sonra Sovyetler Birliği'ne teslim edilen esirler ihanetten yargılanırlar. Kaçabilenleri hayatlarını başka ülkelerde sürdürmeye mecbur olur. Bu dönemde Türkiye'ye gelenler ve hayatını burada sürdürenler vardır.

1950 sonrası Afganistan üzerinden Özbekistan SSC'den ve Doğu Türkistan'dan gelip Anadolu'nun Adana ve Akşehir illerine yerleşen bir grup Özbek bulunmaktadır. Rus ordusunun Afganistan'a yönelik işgalinin başlamasıyla Anadolu topraklarına bir göç daha yaşanır. Bu sefer onlara Hatay, Şanlıurfa, Tokat kapılarını açar. Bir şekilde Türkiye ile takdirleri birleşen bu insanların arasından birçok aydınlar yetişmiştir. Örf adet ve geleneklerini sürdürmeleri ve birlik olarak yaşamaları için İstanbul ve Adana başta olmak üzere Türkiye'nin birkaç şehrinde kurulmuş Özbek dernekleri vardır ve faaliyetlerine aktif olarak devam etmektedirler.

Kendi kültürlerini yaşatmak, çeşitli sosyal ve yardımlaşma çalışmalarını uyum içinde yapabilmek amacıyla kurulan diaspora dernekleri Özbeklerin birlik ve beraberlik içinde olmalarını sağlamaktadır (BUSINESS TURK, 2021: 48).

## 1.4.6. Ülkenin Sosyal ve Siyasal Yapılanmaları

### 1.4.6.1. Sosyal Yapılanmalar

Özbekistan'ın yönetim merkezi Taşkent'tir. Başbakanlık, Cumhurbaşkanlığı, Aliy Meclis ve bakanlıklar Taşkent'te bulunur.

Özbekistan Hükümeti, 24 bakanlık, 9 devlet komitesi ve diğer kurumlardan oluşmaktadır (BUSINESS TURK, 2021: 8).

Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası'nın 16. bölümü Özbekistan Cumhuriyeti'nin idari ve bölgesel yönetimi konusuna ayrılmıştır. Anayasa'nın 68. maddesine göre, Özbekistan Cumhuriyeti; köyler, beldeler, şehirler, ilçeler, iller ile Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti'nden oluşur (TÜRKPA, 2012: 158).

Özbekistan Cumhuriyeti, merkezi idare kuruluşuna göre illere, iller ilçelere, ilçeler kasaba, belde ve köylere bölünmüştür. Söz konusu idari yönetim ülkenin mevcut idari ve bölgesel yapısını, ülkenin üretici güçlerinin durumunu, coğrafyasını, konumlarını, ulaşım ve iletişim araçlarının gelişimini, yerlerdeki yönetimin örgütsel yapısını yansıtır. Kamu hizmetlerini daha etkin bir şekilde yerine getirmek amacı ile iller, Karakalpakistan Cumhuriyeti ve ilçelere ayrılmaktadır. İller merkezi yönetime bağlı olan en büyük birim olarak ifade edilmektedir. İlleri valiler (vilayet hâkimleri) yönetmektedir. İlçe ise ile bağlı bulunan yönetim birimleridir. İlçeleri yöneten kişilere ilçe hâkimi ismi verilmektedir.

Özbekistan Cumhuriyeti'nin idari ve bölgesel yönetim yapısının mevcut durumu: Karakalpakistan Cumhuriyeti, 12 vilayet, Taşkent şehri, 113 ilçe, 120 şehir, 159 köy ve kasaba yönetim bölgesi gibi yerleşim biriminden oluşmaktadır (Jo'rayev, 2011: 68).

Özbekistan Cumhuriyeti şehirleri, merkezi idare olarak (a.) Cumhuriyet yönetimine bağlı, (b.) vilayetlere ve Karakalpakistan Cumhuriyeti'ne bağlı hem de (c.) ilçe yönetimine bağlı şehirlere ayrılmıştır.

Karakalpakistan Cumhuriyeti, vilayetler, Taşkent şehri sınırlarının değiştirilmesi veya yeniden vilayetler, şehirler, ilçelerin kurulması ve kaldırılması Özbekistan Cumhuriyeti Aliy Meclisi'nin onayı ile gerçekleştirilir. Bu Anayasa'nın 69. maddesinde belirlenmiştir. Anayasa'da şöyle yazar: "Karakalpakistan Cumhuriyetinin, illerin, Taşkent şehrinin sınırlarını değiştirmek, ayrıca il, ilçe ve şehirlerin oluşturulması veya kaldırılması Özbekistan Cumhuriyeti Meclisi'nin onayı ile yapılır (TÜRKPA, 2012: 158).

30 Ağustos 1996 tarihinde yürürlüğe giren 'Özbekistan Cumhuriyeti'ndeki İdari Yapı ve Yer Adlarına İlişkin Sorunlarının Çözümü, Yerleşim Birimlerinin İsimlendirilmesi ve Adlarının Değiştirilmesi Hakkındaki Yasa' vilayetler, ilçeler, şehirler, küçük şehirler, köyler, kasabaların bir ilçenin başka bir ilçeye bağlanması, sınırlarının ve adlarının değiştirilmesi, kurulması, kaldırılması hakkında düzenlenen yönetmeliği içermektedir.

#### 1.4.6.2. Siyasal Yapılanmalar

Özbekistan Cumhuriyeti'nin en önemli 5 siyasi partisi Aliy Meclis'te temsil edilmektedir: Özbekistan Halk Demokratik Partisi (ÖZHDP), Özbekistan Liberal Demokratik Partisi (ÖzLiDeP), Özbekistan Milli Kalkınma Partisi (ÖzMTDP), Özbekistan Ekoloji Hareketi (Ekopartiya), Adolat Sosyal Demokratik Parti (SDP Adolat).

Yukarıda da belirtildiği üzere, SSCB dağılma sürecine girdiği dönem itibariyle Komünist Parti kapatıldı. Özbekistan'da 14 Eylül 1991'de söz konusu partinin kapatılması sonucu Demokratik Halk Partisi kuruldu. Özbekistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra gerçekleştirilen ilk seçimlerde, eski Komünist Partisi Birinci Sekreteri İslam Kerimov oyların büyük çoğunluğunu (%86) alarak Cumhurbaşkanı seçildi. 1995 yılında yapılan referandum ile İslam Kerimov'un Cumhurbaşkanlığı süresi 2000 yılına kadar uzatıldı. Daha sonra yapılan seçimlerde de Cumhurbaşkanlığı süresi uzatılırken bu süreç 2016 senesine kadar devam etti.

ÖZHDP, üyeleri mecliste çoğunluğu oluşturmaktadır. Bağımsızlık döneminde kurulan ilk siyasi partidir. Kuruluş tarihi: 15 Kasım 1991. Amacı, sosyal korumaya ihtiyaç duyan nüfus katmanının çıkarlarını korumaktır. Parti, kuruluşundan günümüze kadar, beş kez cumhurbaşkanlığı seçimlerine, parlamento seçimlerine katıldı ve parlamentoda hizip oluşumunu sağladı. Partinin merkez yayınları: 'O'zbekiston ovozi' ve 'Golos Uzbekistana' gazeteleridir.

ÖzLiDeP, 3 Aralık 2003 tarihinde Özbekistan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı'na tescil edildi. 1 Ocak 2004 senesi itibariyle yayın organı 'XXI asr' gazetesinin ilk sayısı yayınlandı. Özbekistan Liberal Demokrat Partisi, tamamen ulusal bir siyasi örgüt olarak, mülk sahipleri, küçük işletmeler, tarım çiftlikleri, üretim ve yönetimde yüksek nitelikli uzmanlar, işadamları katmanı temsilcilerinin çıkarlarını temsil eder ve korur.

ÖzMTDP'nin kuruluş tarihi: 3 Temmuz 1995'dir. 'Ulusal Canlanma ve Kalkınma' anlamını taşıyan söz konusu partinin temel amacı ulusal gelenekleri ve değerleri korumaktır. Partinin yayın organı 'Milliy Tiklanish' gazetesidir.

Ekopartiya, Özbekistan'ın çevresel hareketi olarak 2 Ağustos 2008'de kuruldu. 'Sağlıklı çevre – insan sağlığı' sloganıyla hareket eden parti, halk sağlığını iyileştirmeye, korumaya, tüm doğal kaynaklarının etkin kullanımını amaçlayan çabaları harekete geçirmeye çalışmaktadır. Yayın organları 'Jamiyat' ve 'Ekohayot' gazeteleridir.

SDP Adolat, kuruluş tarihi: 18 Şubat 1995. Olumlu çevre koşulları içinde yaşamak, nüfusun sağlığını iyileştirmek, tüm doğal kaynakların rasyonel kullanımına riayet etmek, vatandaşların ve gelecek neslin hakkını korumak gibi süreçlerinin derinleşmesini savunmaktadır. Yayın organı 'Adolat' gazetesidir.

Faaliyeti yasaklanan Birlik Demokratik Partisi ve Erk Demokratik Özgürlük Partisi'dir (Erk Partisi). Birlik Demokratik Partisi, Özbekistan'da memnuniyetsizlikler, pamuk üretimini arttırmak için yapılan siyasi baskılar, 'Pamuk Yolsuzluğu Soruşturması', Aral Gölü faciasıyla başlanan çevre sorunları ve ülke sınır bölgelerinde yaşayan azınlıklar arasında devam eden anlaşmazlıklar döneminde, ülkede yaşayan bir grup aydınlar hareketi olarak ortaya çıktı. 1988'de faaliyetlerine başlayan hareketin savunduğu başlıca konular içerisinde, ülke tarım sektörünün çeşitlendirilmesi, Özbekçenin resmi dil olarak kabul edilmesi ve Aral Gölü'ne ve çevre sorunlarına yönelik sorunlar yer alıyordu. Birlik Demokratik Partisi lideri Abdurahim Polatov'dur.

Erk Partisi 11 Nisan 1990 yılında kuruldu. Özbekistan bağımsızlığını ilan ettikten sonraki ilk seçimde (29 Aralık 1991) %12,7'lik oy almayı başardı. Erk Partisi, 30 Nisan 1990, 3 Şubat 1991, 25 Ağustos 1991, 25 Eylül 1993, 22 Ekim 2003 olmak üzere toplam 5 kurultay düzenlemiştir. Parti gazeteleri yasaklandı, bir süre gözaltında tutulan parti lideri daha sonra serbest bırakıldı. Muhalefet Partisi lideri Muhammed Salih ve üyeleri yurtdışına çıkmak zorunda kaldı.

Siyasi partiler, faaliyetlerini Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası'na (8 Aralık 1992), Özbekistan Cumhuriyeti 'Siyasi Partiler Hakkındaki Kanun'a (26 Aralık 1996), diğer mevzuatlara ve kendi tüzüğüne uygun olarak yürütürler. Siyasi partiler kurma hakkı Anayasa'nın 34. maddesinde yer almaktadır.

#### **1.4.7. Ülkenin Ekonomik Yapısı**

Sovyetler Birliği sona erdiğinde Özbekistan 3. Dünya Ülkeleri ile aynı seviyede, gelişmekte olan fakir ülkeler sırasında yer alıyordu. Tüketim mallarının sınırlı seviyede olması çok fazla ürüne ihtiyaç olduğunu göstermekteydi.

Bağımsızlığını elde eden Özbekistan'da serbest piyasa ekonomisi hedeflenmiştir (Gürbüz, 2019: 284).

Özbekistan, SSCB içinde en az sanayileşmiş, genellikle pamuk üretimi ağırlık kazanmış ülkelerden biriydi. Ekonomi bakımından sanayiye değil, tarıma dayalı ülke olduğu sebebiyle merkezi yönetim tarafından ucuz hammadde, ucuz emek ve ucuz işgücü olarak yararlanılıyordu. Merkeze bağlı sistemle yönetilen ülke ekonomisi, SSCB'nin parçalanmasıyla hızla geriledi ve çöktü. Ekonominin temeli kolektifleştirme politikasına dayalıydı. İhraç ettiği ürünler (genellikle pamuk ağırlıklı) karşılığında takas yoluyla ticaret tercih edilmekteydi. Milletin toprak bazında özel mülkiyeti yoktu, var ise bile (küçük bahçe vb.) tarım ürünlerinin sınırlı çeşitleri yetiştiriliyordu.

Bağımsızlığını kazanan Özbekistan'ın ilk dönemlerde sosyo-ekonomik durumu çok karmaşıktı. O yüzden Sovyet sistemi sırasında uygulanan ve ekonominin temelini oluşturan merkeze bağlılık ve planlama politikasını terk etti, piyasa ekonomisine geçme yolunu seçti. Dünyadaki tüm ülkeler için kabul edilebilir tek model olarak gelişme yolunun olamadığı için kendine özgü 'Özbek Modeli'ni yaratmak zorunda kaldı.

Yeni dünya düzenine ayak uydurmak, hammadde üretimine dayalı, merkeze bağlı sistemle yürütülen tecrübesiz ülke için beklenmedik sorunlar oluşturdu. Geçiş dönemini sıkıntısız atlatmak için plan hazırlandı. Serbest Pazar ekonomisine geçmek ve baş etmekte zorlandığı, ekonomik sorunların üstesinden gelebilmek için Devlet Başkanı İslam Kerimov tarafından geliştirilen 5 ilkeyi içeren reform sürecine gidildi.

Bu 5 madde özet olarak şu konuları kapsamaktaydı:

1. Ekonominin siyasetten üstünlüğü.
2. Devletin ekonomik değişimlerin baş reformcusu ve başlatıcısı olduğu.
3. Hukukun üstünlüğü, hukuk önünde herkesin eşitliği.
4. Güçlü sosyal politikanın sürdürülmesinin önceliği, nüfusun muhtaç katmanlarının sosyal korunması.
5. Serbest Piyasa ekonomisine adım adım ve kalıcı bir geçiş yapmak.

Serbest Pazar Ekonomisine geçişin ilk aşaması, Bağımsızlık Günü'nden ulusal para biriminin dolaşıma girmesine kadar olan süreyi içerir. İlk aşamada idari yönetim sisteminin ciddi sonuçları aşıldı, bir dizi idari reformlar hayata geçirilerek yeni kurumlar oluşturuldu, kriz ortadan kaldırıldı. İkincisi, piyasa ilişkilerinin yasal temeli oluşturuldu (Ergashev ve Hamidov, 2015: 64).

Reformların ilk aşamasında, ekonomi ile ilgili 100'den fazla yasa kabul edildi. Aileler arası bağlar ve yolsuzluklar ekonominin güçlenmesine engel teşkil ettiğinden dolayı mevcut durumu ortadan kaldırmak amacıyla konuya ilişkin yasalar kabul edildi. Yeni düzenlemenin gerçekleşmesi için kati cezalar belirlendi. Aynı zamanda, özelleştirme sırasında tercihler sistemi oluşturuldu. Özelleştirilen işletmeler çalışanlarına tercihli şartlarda hisse satın alma fırsatı verildi. Eskiden beri bekletilmekte olan varlıklar, sosyal altyapı varlıkları yeni sahibine devredildi. Tarım sektöründe devlet çiftlikleri (kolhozlar ve sovhozların ekim alanları ve tarımsal mülkiyeti) çiftlikler, meyve bahçeleri ve üzüm bağları tercihli şartlarda özelleştirildi. Ülke çapında Liberal ekonomiye geçiş döneminde kurumların satış işlemleri milli para birimi som karşılığında yapıldı. Özelleştirilen şirketlerin istidam sağlaması ve işletmelerin desteklenmesi amacıyla fonlar ve krediler ayrıldı.

Ekonomik reformlar sürecinde ciddi sorunlarla karşılaşan ülke, yapı olarak iç sömürge düzenine göre şekillenmenin bedelini ağır ödedi. Yapılması gereken reformlar Pazar

Ekonomisine kademeli olarak geçiş uygulamalarıyla planlı olarak gerçekleştirildi ve hâlen devam etmektedir.

Ekonomik reformlarda model olarak önce Çin modeli örnek alındı, daha sonra Endonezya'yla benzerlikler dikkate alınarak Endonezya modeline ilgi duyulsa da bu modelden vazgeçildi. Özellikle, Ortadoğu ve Güney Asya ülkelerinin tecrübelerinden yararlanılması, ülkelerin eşit şartlarda olması şartıyla Batılı ülkelerle iş birliği yapılmaya çalışılmaktadır (Ergashev ve Hamidov, 2015: 69).

Ekonominin çeşitlendirilmesi sorununun yanı sıra, tarım sektöründe yeniden yapılanma ve imar faaliyeti çözüm beklerken yeni arayışlara gidilmektedir. Bağımsızlıktan sonra günümüze kadar en çok gündemde olan önemli konu ekonominin güçlendirilmesi, ülke kendine ekonomik acıdan yardım edebilecek finansman bulması ve büyük miktarda krediye olan ihtiyaçtı. Özbekistan, Dünya Bankası ve IMF gibi uluslar arası kuruluşlar, gelişmiş, güçlü devletlerle irtibat kurmayı amaçlıyordu.

Problemsiz ekonomik alt yapı süreci yaratılmaya çalışılan çabalar ülke ekonomisinde iyileşmeye doğru ilerledi, kendi dış politika stratejisini üretme gayretleri sonucu 'Geçici Dönem' olarak nitelendirilen ekonomik kriz dönemi yavaş ve ağır ilerlese de atlatıldı. Ülke, amaçladığı hedefe ulaşmasında ve ekonomik gelişiminin sağlanmasında sahip olduğu doğal kaynaklarına güvenmektedir.

Zengin petrol ve doğalgaz rezervlerinin yanı sıra altın, gümüş, demir, kömür, kurşun, uranyum, bakır, krom çinko, volfram, molibden gibi değerli yer altı madenlerine sahiptir. Ülke ekonomisinin kalkınmasında uranyum kaynakları da umut vaat etmektedir. Uranyum, petrol kadar olmasa da nükleer silah yapımı ve nükleer enerji alanında kullanılmasından dolayı ona sahip olan ülkelerin ekonomik durumunu etkilemektedir. Ayrıca, enerji kaynakları ve yer altı zenginlikleri ile dünya devletlerinin dikkatini çekmektedir. Dünyanın üçüncü pamuk üretici ülkesi sayılan Özbekistan, dünya sıralamasında sahip olduğu altın kaynaklarıyla ve uranyum üretiminde dördüncü, altın ihracatında yedinci ve bakır kaynakları ile onuncu sırada yer almaktadır.

Bağımsızlığını elde ettiği ilk yıllarda, nitekim 1992 yılında Özbekistan Hava Yolları Şirketi, Özbekistan Devlet Oto Sanayi A.Ş. (Uzavtosanoat), 1994 yılında Özbekistan Demiryolları A.Ş. kuruldu.

Ekonomisini güçlendirmek amacıyla başlıca sektörleri: tarım, sanayi, madencilik, ulaşım ve iletişim alanlarına sermaye çekmek için dış ülkelerle ikili ilişkilerini geliştirmeye önem verdi. Ülke sanayisi üretim araçları yapan ağır sanayi ve çeşitli tüketim malları üreten hafif sanayi olarak iki dala ayrılmaktadır. Bu yapı içinde yabancı yatırımcıların ilgisini Özbekistan'a çekmeye çalıştı.

Özbekistan, denize doğrudan erişimi olmayan 34 ülkeden biridir. Bu nedenle, hava ve kara taşımacılığı ülke ekonomisinde özel yere sahiptir (Ergashev ve Hamidov, 2015: 96).

Günümüzde taşımacılık, ulaşım ve gümrük sisteminde bazı sorunlar ve aksaklıklar ortaya çıksa da genellikle devletler arası yapılan anlaşmalarla yeni projeler kapsamında gelişme ve sorunları giderme söz konusudur.

Ülkenin endüstri sektörü, pamuk üretimine bağlı olarak geliştiğinden pek çok iş sahası açılmıştır. Bu konuda tarım makineleri imalatı başı çekerken tekstil endüstrisi, kâğıt üretimi, çırçır fabrikaları, pamuk yağı, gübre ve tarım ilacı üretimi, sulama tesisatları imalatı alanlarını saymak mümkündür. Ayrıca, ülkede pamuk başta olmak üzere, meyve ve sebze tarımı, ipekböceği yetiştirmek amaçlı dut bahçeleri, büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık en önemli kalemleri oluşturmaktadır.

En önemli ağır sanayi sektörü maden üretimi ve işlenmesi, petrol üretimi sayılmakta, hafif sanayi alanı ise pamuk, ipek, yün ve gıda işlenmesi olarak bilinmektedir. Gıda işlenmesinde kurutulmuş meyve, meyve ve sebze konservesi, pamukyağı, ayçiçeği yağı, tütün üretimi şeklinde özel sektörler gruplanarak büyümekte ve ülke ekonomisinin gelişmesine katkı yapmaktadır.

Özbekistan, Orta Asya'nın en çok nüfusa sahip ülkesidir. Yeraltı ve yer üstü kaynakları ile ticari potansiyeli olan güçlü ülke konumundadır. Komşu devletleri ve Batı ülkeleriyle ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirmektedir. Rusya Federasyonu ile petrol, doğalgaz konusunda iş birliği yapmaktadır (Hepaktan ve Çılbant, 2016: 106).

Özbekistan'ın en çok ticaret yaptığı ülke Rusya'dır. Orta Asya ülkeleri ile önemli ticari ilişkilere sahiptir. Türkiye ile ticaret hacmi %5-6 kadardır. İhtiyaç duyduğu ileri sanayi ürünlerini Rusya'nın yanı sıra gelişmiş Avrupa ülkelerinden, Güney Kore ve ABD'den ithal etmektedir (Ersungur, 2007: 304).

Türkiye, İran, Pakistan, Hindistan, Suudi Arabistan, Ürdün, İsrail ve birçok Batı devletleriyle ticaret ve işbirliği anlaşmaları vardır. Günümüzde hızla gelişmekte olan ülkeler sırasında yer alır. Ülke ekonomisinde yapısal değişimler söz konusudur. Yabancı sermaye yatırımlarına önem verilmekte, ülke nüfusu istihdam edilmesi için çalışılmaktadır. Ticaret ve küçük işletme sektörleri büyümekte ve sayıları her yıl artış göstermektedir. Sanayi ve tarımda üretimin artması, hizmet sektörünün ve perakende ticaretin gelişmesi, kamu harcamalarından sosyal harcamalara, eğitime, sağlık hizmetlerine her yıl daha yüksek oranda pay ayrıldığı görülmektedir.

Enerji kaynakları açısından bakıldığında petrol ve enerji kaynakları keşfedilişi ülkede 1946'da Palvantaş ve Güney Alamuşuk petrol sahaları açılması, Fergana'da petrol rafinerisi faaliyete başlamasına rastlamaktadır. Ülkede doğal gazın bulunduğu bölgelerde aktif arama

çalışmaları 19. yüzyılın 50'li yıllarının başlarına denk gelmektedir. O dönemde Çarkorgan, Karavulbazar, Sarıktaş doğalgaz sahaları açıldı. Buhara – Hive jeolojik bölgelerinde, Gazlı ve Çarkak, Kuzey ve Güney Mübarek, Üçkır, Ortabulak ve Kultak gibi devasa doğal gaz alanlarının yanı sıra Hisar Dağları'nın güneybatı bölgelerindeki Ademtaş ve Ustyurt'taki doğal gaz alanının keşfi Özbekistan'ı dünyanın en büyük gaz rezervlerinden biri hâline getirdi.

1956 yılında, Buhara bölgesinde dünyanın en büyük Gazlı petrol ve doğal gaz sahasının keşfi, Özbekistan'da doğal gaz üretiminin hızlı gelişimi için temel oluşturdu. Dünyanın en büyük doğal gaz alanlarından biri olarak kabul edilen söz konusu alanın toplam rezervi 500 milyar m<sup>3</sup> olarak değerlendirildi. Doğal gaz üretim oranları benzeri görülmemiş bir seviyeye yükseltildi. 1960 yılında 0,4 milyar m<sup>3</sup> doğal gaz üretilirken, 1975 yılına gelindiğinde bu rakam 33,7 milyar m<sup>3</sup>'e ulaştı. Surhanderya bölgesinde 1970'li yıllarda keşfedilen Boyangora – Gazdak yatağı ülkenin en önemli doğal gaz yataklarından biri sayılmaktadır (Ergashev ve Hamidov, 2015: 247).

Doğalgaz ve petrol rezervleri açısından Namangan şehrinin Mingbulak bölgelerinde doğalgaz ve petrol rezervleri bulunmaktadır. En büyük ve önemli doğal gaz yatakları ülkenin Buhara, Kaşkaderya, Surhanderya, Fergana, Andican, Namangan vilayetleri içerisinde yer almaktadır. Ülkenin Ustyurt, Buhara – Hive, Güneybatı Hisar, Surhanderya, Fergana bölgelerinde doğal gaz, petrol üreten 92 işletme tesisleri yenilendi. Yabancı ülke şirketleri 1995 – 2000 yıllarında 1,5 milyar dolar tutarında alana yatırım yaptılar.

Yeraltı kaynakları arasında kömür rezervleri de önemli yer tutar. Esas olarak Angren, Şargun ve Baysun bölgelerinde bulunan kömür ocakları faaliyeti devam etmektedir.

19. yüzyılın 50-60'larında Özbekistan'daki altın üretim endüstrisi önemli ölçüde gelişti. Altın ve uranyum tesisleri, fabrikalar, altın cevheri tesisleri ve bakır cevheri işleme tesisleri faaliyete başladı. Kızılkum Çölü'nün merkez bölgelerinin endüstri açısından oluşumu, altın ve uranyumun ortaya çıkmasından kaynaklanıyor. 3 Eylül 1958'de Navoi Madencilik ve Metalurji Fabrikası'nın temelini atılmasıyla Navoi şehrinin de temeli atılmış oldu.

Fabrika, Özbekistan'ın 5 ilinde bulunan 5 madencilik departmanını kurdu ve Navoi, Nurabad, Zarafşan, Üçkuduk şehirleri; Muruntov, Krasnogorsk, Zafarabad, Şalkarküçük şehirleri temelini de inşa etti. Dünyanın en büyük Muruntov altın madeni 1961 yılında faaliyetine başladı ve ilk saf döküm külçe altın (999,9 Ayar) 1963 yılında piyasaya sürüldü.

Altın ve uranyum madenciliği üzerine Eylül 1958'de Navoi şehri, Nisan 1982 yılında cumhuriyet bünyesinde yeni Navoi vilayeti kuruldu. 1970-1980 yıllarında her yıl yaklaşık 50 ton saf külçe altın hazırlanmıştır (Ergashev ve Hamidov, 2015: 263).

Sovyetler Birliği döneminde Özbekistan, tek başına altın arzı açısından SSCB altınının yarısından fazlasını karşılıyordu. Son araştırmalara göre, söz konusu dönemde Özbekistan'daki yeraltı yataklarından yılda yaklaşık 5,5 milyar dolardan fazla maden, mineral ve cevher çıkarılmıştır. O zamanlardan beri ülke, altın rezervleri açısından dünyanın sayılı ülkeleri arasında yer almaktadır. Ülkenin diğere altın madenleri Mercan, Çardak ve Zarmitan bölgeleri olarak bilinmektedir.

Sonuç olarak, bağımsızlığının 30. yıldönümünü kutlayan Özbekistan Cumhuriyetinin ekonomisi günümüzde tarım, maden, enerji ve sanayi kalemlerinde ilerlemektedir. Doğal gaz, petrol başta olmak üzere, maden olarak kömür, altın, gümüş, uranyum, bakır, kurşun ve çinko gibi oldukça çeşitli yeraltı doğal kaynaklara sahip olan ülkenin yerüstü zenginlik kaynağı pamuk ve ipektir.

Ülkenin jeopolitik konumu, yer altı ve yerüstü doğal kaynakları göz önünde bulundurulduğunda ülke, Orta Asya'nın en güçlü devletidir (Ergashev ve Hamidov, 2015: 498).

Özbekistan, komşularına göre ekonomisini çeşitlendirmeyi başarmış ülkedir. Tekstil, tarım, gaz, gıda ve kimyasallar, otomobil imalatı ön plana çıkmaktadır (BUSINESS TURK, 2021: 30).

Ayrıca Özbekistan, dünyanın üçüncü büyük pamuk üretici ülkesidir. O yüzden ülke ekonomisini etkileyen temel tarım ürünü pamuktur. Ülke Sovyet Rusya'sı tarım politikasına uygun olarak bir pamuk tarımı ülkesine dönüştürülmüş olsa da bağımsızlığına kavuşunca devlete bağlı tarım işletme sistemi değışti, özel sektöre devredildi. Devlet çiftlikleri kolhoz ve sovhozların arazi alanları ortak işletmelere ve çiftçi kooperatiflerine, yani günümüze kadar temel yapısı oluşturulan çiftlik sistemine dönüştürüldü. Ancak, bölge topraklarında yaklaşık iki bin yıldır pamuk üretilmesine rağmen sürekli değışen siyasi oluşumlardan dolayı üreticinin piyasa gücü yok denecek kadardır. Ülkede uygulanan tarım reformları ve gerçekleştirilmekte olan ıslah projeleri yapısal değışiklikler içerse de geçmişte olduğu gibi hammadde üretmektedir. Pamuk üreticileri, çevre sorunları, su gibi doğal kaynak kıtlığı, teknoloji yetersizliği, sermaye açığı ve eksikliği gibi sorunlarla karşılaşmaktadır. Üretilen ürünün alıcısı devlet kuruluşları olduğundan dolayı fiyat konusunda rekabet yoktur. Tarım reformundan sonra pamuk alanlarının azaltılmasına, ekilebilen tarım arazilerinin belirlenen kısmına tahıl ürünleri ekimine, meyve ve sebze üretimine önem verilmektedir.

Sonuç olarak, tarihi bölge olarak Maverannahr ve Horasan topraklarında Türk devletlerinin oluşmaya başlamasıyla bugünkü Semerkand, Buhara ve Hive şehirlerinin temeli atılır. Özbeklerin sahneye çıkmasıyla bir ulus doğar. Bölgedeki savaş ve mücadelelerde, Türk devletlerinin kendi arasındaki çatışmalarında, Arap istilas, hanlıklar arasındaki iç savaşlarda

galip gelen devletler, Orta Asya halklarının yanı sıra Özbek halkını da söz konusu devletlerin baskısı ve denetimi altında bırakmıştır.

Türkistan'ın önemli ülkelerinden biri olan Özbekistan, doğu- batı, kuzey- güney yollarının kesişme noktasında olduğu için stratejik bir konuma sahiptir. Ayrıca yeraltı ve yerüstü zenginlikleri ile de dikkat çekmektedir (Budulgan, 2020: 180-181).

Soğuk Savaş sonrası, SSCB'nin parçalanmasıyla bağımsızlığını elde eden beş tecrübesiz Orta Asya ülkesinden biri olan Özbekistan, ülke ekonomisini ve dış politikasını yürütmek, krizden az yara alarak çıkabilmek için kendine özgü 'Özbek Modeli' yaratmak zorunda kalmıştır. Ülkenin aldığı kararlar Özbekistan Cumhuriyetinin ilk Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un ve hükmet yönetiminin izlediği politika esasında gelişmiştir.



## İKİNCİ BÖLÜM

### ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKA GELİŞİMİ

#### 2.1. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Dış Politika Açılımı

Devletin dış politikasını etkileyen en önemli etkenler yerleştiği coğrafya, sahip olduğu ekonomik sistemdir. Aynı zamanda bir devlet yapısının güçlenmesi ve gelişmesi ülkenin izlediği iç ve dış politikalar ile bağlantılıdır.

Özbekistan'ın dış politikasının odak noktası, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) içindeki ülkelerle karşılıklı yarar sağlayan ilişkileri güçlendirme temeline dayanmıştır. Çünkü Sovyet döneminde hüküm süren merkezi idare yönetimi, eski Birliğin bir parçası olan ülkeleri ekonomik olarak birbirine bağlıyordu. Bunun sonucunda üye devletler arasında karşılıklı olarak bağımlılık ortaya çıkmıştı. Bu nedenle, eski birlikten ayrılan tecrübesiz bağımsız devletler, mevcut zor ve ekonomik krizden kurtulmanın yolunun aynı çatı altında birleşmekten geçtiğini düşünüyorlardı.

Bağımsızlığını yeni kazanmış ülkeler için uluslararası ekonomik ve siyasi ilişkiler büyük önem arz etmektedir. Orta Asya bölgesindeki Türkî Cumhuriyetler, egemenliklerini elde ettiklerinden sonra bağımsız devletler olarak dış politikasında yeni talepler oluşmuştur. Bu doğrultuda ülkeler, ikili ilişkilerinde yetersiz de olsa gözle görülür gelişmeler kaydetmiştir. Dış ülkelere gelecek yatırımcılara önemli fırsatlar, ayrıcalıklar tanınmıştır (Akal ve Karakaş, 2011: 8).

Orta Asya ülkelerin dış politikasında enerji ve enerji kaynakları önemli yer tutması nedeniyle yakıt ve enerji konusuna önem verilmektedir. O yüzden BDT Yakıt ve Enerji Konseyi'nin kurulması Mart 2002 tarihinde kararlaştırılmıştır. Topluluk çerçevesinde kabul edilmiş dokümanların fiiliyata geçememesi, bölge devletlerini kendi aralarında işbirliği geliştirmesine yol açmıştır.

Rusya, kendini SSCB'nin mirasçısı, bölgedeki devletlerin 'ağabeyi', 'lideri' olarak görmektedir.

ABD ve Sovyetler Birliği arasında uzun süren Soğuk Savaş döneminden sonra Rusya, gücünü artırmak için Orta Asya ülkeleri ile çeşitli işbirliğine gitmiş, entegrasyon projeleri hazırlamış ve uygulamıştır. Güvenlik sistemlerini daha güçlü duruma getirmek için çalışmıştır. Bu çalışmaları sonuncu Orta Asya'da güçlü bir konum elde etmiştir. Aynı zamanda Moskova söz konusu bölgede ekonomik rekabet içinde önemli mevziler kazanmıştır (Budak, 2013: 131).

İzlediği dış politikada Özbekistan, coğrafi ve demografik açıdan Rusya'ya diğer devletlere nazaran daha farklı yaklaşım sergilemiştir. İsimleri aşırılık ve fundamentalizm ile anılan çeşitli grupların (Özbekistan İslâm Hareketi, Hizbu't-tahrir, Vehhabilik, Tebliğ Cemaati, el-Kaide; Taliban) üyeleri diğer devletlerde dışarıdan gelme iken, ülkede daha çok yerli olma özelliği taşımaktaydı. Üstelik her dönemde bölgede çok karmaşık ve çok yönlü muhalif din anlayışları oluşmaya devam etmiştir. Bu yüzden Özbekistan'ın dünya devletleriyle olan ilişkilerinde daha dikkatli ilerlemesi gerekmektedir.

Bölgesel işbirliği konularında ciddi sorunlardan birisi de aşırıdinci, radikal güçlerin varlığıdır. Küresel güvenliğin öne çıktığı, güvenliğin sağlanması da her zaman önemli olmuştur (Birdişli, 2017: 141).

O yüzden ki Orta Asya güvenliği ile ilgili sorunlara çare bulmak bölge devletlerinin en önemli ortak problemlerinin başında yer almaktadır. Bölgede terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılıkçılıkla mücadele başta olmak üzere, uyuşturucu kaçakçılığı, organize suçların önlenmesi konuları üzerinde durulmaktadır. Ortak birkaç askeri tatbikat düzenlemiştir. Devletler arasında ekonomik işbirliği konusunda birçok anlaşma imzalanmıştır. Enerji projelerini baz alan çalışmalara ağırlık vermektedir.

Orta Asya'da bölgenin güvenlik sistemini tek başına bir devletin sağlaması olanaksız görüldüğü için bölgesel işbirlikleri zorunlu görünmektedir. Tek tek yapılan girişimlerin anlamsız olduğu geçmiş tarihe bakıldığında sayısız örneklerle ortaya çıkmaktadır. Güvenlik sorunu Orta Asya'nın en önemli sorunlarının başında gelmektedir (Birdişli, 2017: 128).

## 2.2. Özbekistan'ın Orta Asya Ülkeleri ile İlişkileri

Özbekistan, zengin kaynakları, verimli toprakları, yüzölçümü ve nüfusu açısından bakıldığında bölgenin güçlü devleti konumundadır.

Özbekistan Orta Asya'da yoğun nüfusu nedeniyle lider durumdadır. Kazakistan, geniş toprakları ve yer altı zenginlikleri bakımından ilk sırada yer alsa da insan gücünü Özbekistan bünyesinde barındırmaktadır (Brzezinski, 2016: 184).

Orta Asya coğrafyasında bulunan Türk devletleri birbirinin devamı niteliğindedir. Özbekistan'ın bölgedeki komşu ülkelerle kurduğu düzen ve ilişki aynı kültürel, etnik kökene dayanmaktadır. Hem rekabet hem de işbirliği halindedirler. Bağımsızlıklarını elde ettiklerinden sonra beş ülke kendi aralarındaki benzer koşulları dikkate alarak ekonomik işbirliği içinde olmayı tercih ettiler.

Özbekistan'ın dış politika açısından izlediği yol, Orta Asya'nın yeni bağımsız devletleri Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ile dostluğu ve işbirliğini güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

Ocak 1993 tarihinde İslam Kerimov önderliğinde, Orta Asya Devletleri Başkanları Taşkent Zirvesi düzenlendi. Bu yüksek düzeydeki Orta Asya Liderleri Zirvesi'nde bölge ülkeleri işbirliği temeli atıldı. Beş devlet başkanı 'Dostluk ve Ortaklık Hakkındaki Antlaşma'ya imza attılar. Antlaşma, bölge halkları tarafından memnuniyetle karşılandı, desteklendi.

Bağımsızlık sonrası Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan arasında ülkeler arası malların serbest dolaşımını kapsayan anlaşmalar imzalanmıştır ve gümrük duvarları kaldırılmıştır. Söz konusu üç ülke arasında 'Ortak Ekonomik Alan' oluşturulmasına yönelik adımlar atılması 1994 senesine dayanır. Diğer Orta Asya ülkelerinin her biriyle ikili anlaşmaları mevcuttur.

Orta Asya devletleri rehberlerinin 1993'de Kazakistan'ın Kızıl Orda kentinde, 1994'te Nukus'ta, 1995'de Türkmenistan'ın Daşhavuz şehrinde, 1995'te tekrar Nukus şehrinde Aral Gölü sorunlarına ortak çözüm bulmak için Orta Asya Liderleri Zirvesi düzenlendi. 1999 yılında Türkmenistan Cumhurbaşkanı Sarayında, Uluslararası Aral Gölü'nü Kurtarma Fonu'nun toplantısı yapıldı. Toplantıda, çevre felaketlerinin çözümü ve işbirliğinin geliştirilmesi konuları ele alındı. Devlet başkanları ayrıca işbirliği, bölgesel güvenlik ve uluslararası konular hakkında görüş alışverişinde bulundular.

1998 tarihinde Orta Asya devletleri kendi aralarında işbirliği hedeflerini artırma stratejisine yönelik kurmuş oldukları Orta Asya Ekonomik Topluluğu'nu 2002 senesine geldiğinde Orta Asya İşbirliği Örgütü (OAIÖ) olarak yeniden kurumsallaştırmak ihtiyacı doğar. 2003 yılında Rusya'nın söz konusu örgüte üye olmasıyla bölge devletlerinin işbirliği ikili ilişkiler çerçevesinde devam eder.

2005 Andican'da vuku bulan terör girişimi sonrası Özbekistan, Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET) bünyesine katılma kararı almasıyla, Orta Asya İşbirliği Örgütü fiilen AET ile birleşti. Şüphesiz Rusya'nın Orta Asya'ya girmesine en çok katkı sağlayan örgüt 2000'de 'Avrasya Ekonomik Topluluğunu Kurma Hakkında' 5 devletin (Rusya, Beyaz Rusya, Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan) imzası ile oluşan Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET) olmuştur...

Bölge devletleri yaşadığı sınır sorunları, doğal kaynak problemlerine karşın birbirinin toprak bütünlüklerine, egemenlik haklarına milletlerarası saygı çerçevesinde davranmaya özen gösterebilirler de bu durum dönem dönem sınır bölgelerinde vuku bulan çatışmalar, yaşanan olaylara göre ihmal edilmektedir. Özbekistan, komşu ülkelerle kurulacak bir blok söz konusu olduğunda, bölgesel işbirliğinden yana olduğunu birçok kez dile getirmiştir.

Bölge devletleri birbirileri ile hem işbirliği içindeler hem de rekabet halindedirler.

Bu bölgedeki ülkelerin arasında çözölememiş birçok sorun vardır. Bu sorunlar bölgeye yabancıların müdahale etme olasılığını artırmaktadır. Bu sorunların en önemlileri su, etnik yapı, dinden kaynaklı yabancıların dayatmaları, rejimlerin getirdiği sorunlar ve sınır sorunları olarak sayılabilir. Dini sorunlar çoğu zaman ölkelerin iç istikrarlarını da tehdit etmektedir (Arı, 2013, 175).

Orta Asya'da güvenlik ve rekabet sorunu açısından Özbekistan ve Kazakistan arasındaki çelişkilerin belirleyici olduğu söylenebilir. Tacikistan diğerlerine göre daha zayıf bir devlet olduğu biliniyor. Doğal kaynakların paylaşımı konusunda sık sık çıkan anlaşmazlıklar olumsuzlukları ortaya çıkarmaktadır. Bu tür anlaşmazlıklar bölgede başka güçlerin vesayeti altına girme korkusunu artırmaktadır. Bölgeyi ilgilendiren önemli etkenlerden birisi de Çin, Rusya, ABD ve bazı diğer ölkelerin rekabetidir. Bu durum Orta Asya'daki karsızlıkları artırmaktadır (Birdişli, 2017: 127).

### **2.2.1. Orta Asya Ölkelerinin Ortak Özellikleri**

Orta Asya jeopolitik konumu ve doğal kaynaklarının yanı sıra, dünya medeniyetinin gelişmesinde önemli rol oynayan büyük devlet adamları, düşünür, şair ve edebiyatçıları dünyaya getiren ve tanıtan coğrafya olarak bilinmektedir.

Bölgedeki beş ölkenin birçok benzer yönü bulunmakta. Tarihinin, kültürünün, dilinin, dininin bir olması, köklerinin birbirine bitişik olması, bu ölkeler halklarını birbirine yaklaştıran temellerdir. Yeni tarihsel koşullarda gerçekleşen sosyo-politik süreçler, Orta Asya ölkeleri halklarının kökeni, tarihi, özel yaşam tarzları ve yakın komşuluk ilişkileri her zamankinden daha farklı bir yaşam sürmeyi kaçınılmaz kıldı.

Ölkelerin coğrafi konumu kadar, biçimi, topografyası, iklimi gibi hususlar da ölkelerin ekonomisini, üretim gücünü etkiler. O yüzden ekonomik ve sosyal yaşamda devletin coğrafi rolü de önemli bir faktördür. Bölgedeki devletlerin ortak coğrafi özelliği subtropik bölgede yer almalarına rağmen, çölün karakteristik doğal koşulları (yazları bulutsuz, güneşli, kavurucu sıcak ve kuru; kışları nispeten soğuk) taşımasıdır. İklimleri karasal, genellikle bölgede kurak ve sıcak iklim hüküm sürer.

Özbekistan, Orta Asya ölkeleri arasında en elverişli doğa ve coğrafi koşullara sahiptir. Ölkelerin toprakları belirli bir alçak ova ve dağ kabartması içerir. Topraklarının büyük bir kısmı alçak ovalardan oluşmaktadır. Jeolojik yapı ve mineraller açısından, ölkelerin yeraltı kaynakları doğal gaz, kahverengi kömür ve taş kömürü, altın, bakır, tungsten, bizmut ve açık petrol sahaları rezervlerine sahiptir.

Beş komşu ülkenin toprakları, değişiklik göstermekle birlikte petrol, doğal gaz, altın, uranyum ve çeşitli mineraller açısından zengindir.

Kırgızistan ve Tacikistan doğalgaz, petrol açısından Rusya Federasyonu'na bağımlı durumdadır. Bölge ülkelerindeki enerji tekeli Rus şirketlerinin elinde olduğundan dolayı enerji sorunlarını onlar çözmekte ve sektöre hâkim durumdadır. Bu bir anlamda karşılıklı bağımlılık olarak yorumlanabilir. Rusya'nın bu ülkeler arasındaki etkisi ve konumunu söz konusu durumda da değerlendirilebilir (Budak, 2013: 131-132).

Orta Asya ülkelerinin faktör yoğunlukları, doğal kaynaklarının iyi olmasının yanında düşük ücret, ekonomilerinin yeni kalkınmakta olması, modern teknolojilerin üretilmesi ve uygulanması; dış ticaret ve ilişkilerinde avantaj ve dezavantaj durumlarını belirlemektedir (Akal ve Karakaş, 2011: 3).

Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ülkelerinin toprakları kapalı havzadan oluşur. Nehirlerin hiçbirisi açık denizlere ulaşmaz. Bu nehirler ülkeler içindeki göllere dökülür veya tarım sulama işlerinde kullanılır.

Özbekistan, coğrafi yerleşiminden dolayı kendisinin de, ayrıca komşularının da denize açılan sınırı olmayan dünyadaki iki ülkeden birisidir. Bu deniz ticareti açısından olumsuz bir durumdur. Denize en yakın noktası kuş uçuşu 1500 km civarındadır (Erol ve Şahin, 2013: 114).

Beş ülke de kendine özgü tarıma elverişli geniş ve verimli topraklara sahiptir. Bilhassa Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan sınırları içerisinde bulunan Fergana Vadisi sıradağlar ile çevrilidir, tarım arazilerinin 21.400 km<sup>2</sup> kadarını kapsayan bölgedir.

Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Kırgızistan tarıma dayalı ülkeler olarak bilinmektedir. Oysa yeterli ham madde kaynaklarına sahip olmalarına rağmen bu kaynakları işlemeye yetersiz olmaları böyle bir tablo sergilemesine neden olmaktadır (Akal ve Karakaş, 2011: 5).

Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan, Afganistan ile sınır komşusu ülkelerdir.

Bölgenin ortak sorunu Aral Gölü'dür. Sınır olarak bakıldığında büyük bir kısmı Özbekistan'da olmak üzere Özbekistan ve Kazakistan sınırları içerisinde yer alır. Ekoloji açısından değerlendirildiğinde bölgedeki tüm ülkeleri etkilemektedir.

Günümüzde rüzgârın etkisiyle göl altındaki kumun hareketi nedeniyle tuz tepeleri ve tuz kumulları oluşmaktadır. Bu kumların rüzgârla savrulması, küçük kum tepelerinin oluşması, göl yatağına atılan endüstri atıkları ve bölgede kullanılan suni gübre doğaya tehdit oluşturmaktadır. Gübre olarak kullanılan çeşitli kimyasal maddelerle birlikte topraktaki aşırı tuz oranı, çevre bölgesindeki tarım arazilerinin verimini kaybetmesine neden olmaktadır.

Amuderya Deltası'nda 5 bin hektarlık bir alanda doğal orman çiftliklerinin oluşturulması projesi TİKA'nın katkılarıyla hayata geçirilmektedir. İki adet fidanlık, ağaçlandırma bölgesi olarak tasarlanmıştır. Aral Gölü'nün zamanında sulamada yanlış kullanılmasının telafi edilmesi söz konusudur. Proje, iki ülke arasındaki örnek bir çalışma olarak nitelendirilmekte, gölü canlandırmak amaçlı hayata geçirilecek örnek bir çalışma olacağı gözü ile bakılmaktadır (BUSINESS TURK, 2021: 15).

Orta Asya ülkeleri çeşitli etnik gruplara ev sahipliği yapan bağımsız devletlerdir. Her bir devletin sınır bölgelerinde sınır komşusu olan ülkelerin- Kırgızistan'da Özbekler, Özbekistan'da Tacikler gibi- toplu olarak yaşadıkları şehirler ve köyler bulunmakta ve hâlâ bu sorun çözüme kavuşmamıştır.

Türk Cumhuriyetleri arasında demografik bakımdan en büyük nüfusa sahip olan ülke Özbekistan'dır. Demografik yapısı homojendir. Nüfusu Kazakistan nüfusundan 2 kat, Türkmenistan nüfusundan 6,5 kat daha fazladır. Nüfusunun yıllık artış oranı ortalama % 1,9 civarında olup, % 51'i şehirlerde, % 49'u köylerde yaşamaktadır.

Bağımsızlık sonrası bölge devletleri kendine özgü, farklı bir ulus devlet olma yolunda ilerlemektedirler. Her biri yeni ideolojilerine göre istikrarlı bir denge politikası oluşturmayı hedeflemektedirler. Artan nüfus ve ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, ülkelerde genç nüfusun hızla artışı işsizlik sorunlarını ortaya çıkartmaktadır. Toplumun eğitim ortalaması yüksek olmasına karşın yeterli istihdam sağlanamamaktadır.

Her bir devlet, kendi tarihini, kültürünü, geleneklerini, ulusal özelliklerini dikkate alarak kendi modelini geliştirme çabasında ilerlemektedir. Bağımsızlıklarını elde ettikten sonra içinde bulundukları koşulları dikkate alarak, piyasa ekonomisine geçmeyi tercih ettiler. Gerçi, ekonomik bağımsızlığı elde edebilmek için piyasa ekonomisine geçiş tek yol olarak gözükiyordu.

Türk Cumhuriyetleri devletleri, dış ticaretin gelişmesi, dış pazarla açılmak arzusu; üretimin artırılması, hizmet sektörünün gelişmesi için güvenilir, ticari partnerlere ihtiyaç duymaktadırlar. Bu konu henüz yeterince çözümlenmemiş sorunlar arasında yer almaktadır (Aksel, 2018: 71).

Ayrıca, bölge ülkeleri, savunma alanında Rusya Federasyonu'na bağımlılığını sürdürmektedir. Silahlı kuvvetlerinin elinde bulunan silahların büyük çoğunluğu Rus üretimidir. Mühimmatın yanı sıra son teknolojiye üretilen büyük oranda askeri gereçler Rusya'dan temin edilmektedir (Budak, 2013: 131-132).

Not düşmek gerekirse, Orta Asya ülkeleri içinde bulunan Özbekistan, mevcut ve potansiyel doğal ve hammadde rezervleri ile 21. yüzyılda dünyanın siyasi ve ekonomik haritasında özel bir konuma sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Günümüzde komşu ülkeler

arasında bir köprü görevi görmektedir. Orta Asya'nın merkezi sayılan Taşkent, tabir caizse Doğu'nun Kapısı sayılır.

### 2.2.2. Fergana Vadisi Toprak Anlaşmazlıkları

Yapılan Rus işgallerinin yanı sıra birçok değişik nedenlerle Orta Asya ülkelerinde sınırların belirlenmesindeki hatalar; söz konusu komşu ülkelerin ilişkilerinde sorun olmaya devam etmektedir. Çözüm için zaman zaman görüşmeler sürmekte, bazı konularda anlaşmalar sağlanmakta, çözüme ulaşılmaktadır (Çalışkan, 2018: 15).

Şimdiki Orta Asya cumhuriyetlerinin temeli 1924 yılında Sovyet temsilcileri ve Orta Asya elitlerinin bakış açılarına göre atılmaya başlamış ve şekillenmiştir. Bu çerçevedeki müzakereler, yapılan birçok değişiklikler ve uygulamalar sonucu 1936 yılında sona ermiştir. Devletlerin sınırları Sovyet haritacılarının arzusuna göre çizilmiştir.

Orta Asya'da sınır sorunlarının çözülmesi için çalışmalar sürmektedir. Zaman zaman ikili görüşmeler, bazen de zirveler düzenlenmektedir. Yönetimlerin tutumu, kamuoylarındaki huzursuzluklar bölgede çevre ile ilgili sorunların, kaçakçılık, bazı yerlerde radikalizm, geçmişte bastırılmış ulusalcı duyguların ortaya çıkması, uyuşturucu trafiği gibi birikmiş sorunların çözümlerini geciktirmektedir (Birdişli, 2017: 130).

Günümüze kadar sınır ve toprak anlaşmazlıkları, anklav sorunları ve eksklav sorunları devam etmektedir.

Anklav terimi, ilk defa 1526 yılında Madrid Antlaşması'nda kullanılmıştır. Genelde farklı kültürel ve sosyal yaşamları, siyasi, ekonomik olguları tanımlamak için kullanılmaktadır. Bir anlamda siyasi sınırları önceden belirlenmiş olması gerekmiyor. Aynı zamanda anklav, varlık/entite olup onu çevreleyen bölge veya bunun dışındaki çevreden farklı olduğunu anlatma özelliğine sahiptir. Başka bir deyişle söylersek; mevcut durumun ve koşulların tanımlanması da diyebiliriz (Demir, 2019: 11).

Eksklav/exclave ile kastedilen siyasi olarak bağlı olduğu ülkeye coğrafi olarak bağlı olmayan anlamına gelir. Ana ülkenin sınırlarının dışında kalan başka ülke sınırları içinde kalan bir toprak parçasıdır. Kendisini kuşatan ülke toprakları açısından anklav, siyasi olarak bağlı olduğu ülke açısından eksklav olarak değerlendirilir (Demir, 2019: 79).

Fergana Vadisi, Orta Asya'da nüfus yoğunluğu olan bir bölgedir. Günümüzde bu bölgede 10 milyondan fazla kişi yaşamaktadır. Bölgenin lider devleti olmayı amaçlayan Özbekistan'ın Fergana Vadisi'ni kontrol altına alma çabaları komşu devletlerle arasının bozulmasına ve kırılmalara neden olmaktadır.

Özbekistan ve Kırgızistan sınır çatışmalarının, etnik sorunların ve iç çatışmaların derinden yaşandığı ülkeler olarak değerlendirilmektedir. Bölgede radikalizm tehdidi varlığını

sürdürmektedir. Fergana Vadisi, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında sık sık sorunların odağı olmaktadır. Fergana Vadisi Çin, Doğu Türkistan, Afganistan ve Pakistan'a komşu olduğu için stratejik bir bölgedir. Başka bir anlamda söylersek ihtilafların kaynağı ve çeşitli çatışmalara her zaman gebedir (Birdişli, 2017: 127).

1991 yılı sonrası bağımsız cumhuriyetlerin izlediği siyasi ve ekonomik politikalar çerçevesinde sınır ve toprak anlaşmazlıkları, anklav ve eksklav sorunları yaşanmakta ve bu süreçler devam etmektedir. Tacikistan, Özbekistan ve Kırgızistan devletleri arasında paylaşılamayan Fergana Vadisi'nde sınır sorunlarından kaynaklanan gerginlikler yaşanması devam etmekte ve karşılıklı toprak iddiaları dile getirilmektedir.

Bu gerginlikler bölgedeki işbirliği ve ticaretin aksamasına yol açmakla birlikte su ve toprak gibi doğal kaynakların paylaşımında da sorunlar oluşturmaktadır.

Aynı zamanda Tacikistan ve Kırgızistan'ın su kaynakları yüzünden ellerinde bulundukları kartı zaman zaman oynamaları gerginliklere neden olmaktadır (Demirci, 2012: 33).

Su krizi sadece Tacik, Kırgız ve Özbeklerin arasındaki sorun olarak kalmayacağı, bölgedeki diğer ülkeleri de etkileyeceği kuvvetle muhtemeldir. Gerçi, Orta Asya ülkelerinin her biri kendi topraklarından geçen nehirler ve akarsular üzerinde sadece kendilerinin egemenlik hakları olduğunu savunmalarından dolayı anlaşmazlıklar yaşanmaktadır. Su sorunu sonucu bölgedeki Aral Gölü'nün kuruması ve çevresel sorunların giderek büyüyen boyutuyla uğraşmak zorunda bırakılan gölün aşağı kıyıdaş ülkeleri Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan; göle yukarı kıyıdaş ülkeler sayılan Kırgızistan ve Tacikistan ile su sorunları, inşası planlanan hidroelektrik santral ve baraj konusunda problemlerle karşı karşıya kalmaktalar.

Sonuç olarak, Sovyetler Birliği sonrası bölge ülkelerinin bağımsızlık mücadelesi, Fergana Vadisi üzerindeki anlaşmazlıkları artırmıştır. Burası sadece sınır sorunu değildir. Aynı zamanda su, gaz, taşıma, gümrük, ülkeler ve liderlerinin kişisel rekabetlerinin sürdüğü bir gerilim hattıdır. Aslında siyasal alanda çözülebilecek bir sorundur. Ancak anlatmaya çalıştığımız sorunlar yüzünden güvensiz ve çatışma bölgesi olarak bu ülkelerin masasında bir sorun olarak kalmaya devam etmektedir (Birdişli, 2017: 137).

Son dönemlerde Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasındaki Fergana Vadisi sorunu uzlaşi ile çözülmeye çalışılması, nüfus sorunlarının görüşülmesi umut yaratmıştır. Söz konusu gelişmeler ülkeler arası işbirliğini artırmış, siyasi yakınlaşma sağlamış ve su sorunlarının çözülmesi beklentileri artmıştır (Çalışkan, 2020: 3).

### 2.2.3. Özbekistan – Kırgızistan

Özbekistan'ın Kırgızistan ile ikili işbirliği 'Özbekistan Cumhuriyeti ile Kırgızistan Cumhuriyeti Arasında 'Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşması' temelinde gelişmektedir. Bu antlaşma 1992 yılında Taşkent'te Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in Özbekistan'a yaptığı resmi devlet ziyareti sırasında imzalandı. İslam Kerimov'un 1993'te Kırgızistan'a yaptığı resmi devlet ziyareti sırasında Oş şehrinde, Özbekistan ile Kırgızistan arasında 1994-2000 yıllar için planlanan ekonomik entegrasyonun geliştirilmesine ilişkin bir bildiri imzaladı. Bu bildiri, her iki ülkede de planlanan ulusal programların başarılı bir şekilde geliştirilmesi, hammadde ve işgücünün etkin kullanımı, bilimsel potansiyeli verimli kullanmayı hedeflemekteydi. 1994 yılında Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, Kırgızistan'a resmi ziyarette bulundu. Resmi ziyaretin sonunda iki ülke başkanları mal, hizmet, sermaye, emek, kredi, bütçe, vergi, fiyat, gümrük ve döviz politikasının serbest dolaşımını belirleyen bir anlaşma imzaladılar.

Gerçi, Özbekistan ve Kırgızistan arasındaki anlaşmazlıklar Orta Asya ülkeleri arasında gerginlik yaratmada başrolü oynamaktadır (Birdişli, 2017: 133).

Özbekistan ile Kırgızistan arasında çok çeşitli sorunlar olduğu söylenebilir. Ancak bunların başında su ve gaz konusunda karışıklı yükümlülüklerin yerine getirilmemesi gelmektedir. Su ve gaz sorunu sık sık istikrarsızlığı ortaya çıkarmaktadır. Özbekistan herhangi bir nedenle doğal gazı kestiğinde Kırgızistan, su akışı konusunda sorun çıkartmaktadır. Ya da tersi durum söz konusudur (Demirci, 2012: 53).

Fergana Vadisi anlaşmazlığı, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasındaki sorunlar arasında en önemlisi olarak görülmektedir (Çalışkan, 2018: 15).

Sosyoekonomik değerler göz önünde bulundurularak bölgenin en kritik noktası – Fergana Vadisi incelendiğinde, üç komşu ülke: Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan söz konusu vadiyi ve onun çevresini kendi kontrolü altına almak istemektedir. Burası “güçler savaşı”nı anımsatır. Tıpkı Orta Asya liderliği için devlet başkanları ne kadar çaba gösteriyorsa, Fergana Vadisi'ni yönetmek için de ülke liderleri o kadar gayret sarf etmektedirler. Devlet Başkanlarının egoları aynen bu bölgede çarpışsa da diğer bölge ülkelerine oranla daha homojen bir nüfusa sahip olan Özbekistan bölgenin kilit ülkesi olduğu kaçınılmaz bir gerçektir (Demirci, 2012: 47-48).

Ayrıca Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan ülkeleri için tehlike teşkil eden İslami radikal muhalefet, bu bölgede örgütlenmiş durumdadır. Etnik azınlıklar da bu bölgeye yerleştirildiğinden dolayı, etnik gruplar arasındaki gerginlikler ve çatışmaların hep bu bölgede yaşanmasına sebep olmaktadır. 1989'da yaşanan ilk gerginlikler Ahıska Türkleri'ne yönelik karalama kampanyası olarak gelişmiştir. Bölgedeki Ahıska Türkleri'nin Özbekleri

küçümsediği, onlarla alay ettiği ve Özbek kadınlarına tecavüz ettikleri dedikodularının yayılması üzerine çatışmalar yaşanır. Yaşanan gerginlikler ve çatışmalar sonucu 100. 000'e yakın Ahıska Türkü komşu ülkelere göç etmek zorunda kalır.

Fergana Vadisi'nde varlığını sürdürmekte olan aşırı dinci ve radikal akımlar tüm Orta Asya ülkelerine ciddi düzeyde tehdit oluşturmaktadır (Demirci, 2012: 33).

1999 yılında ÖİH ve İslami radikal örgütlerin faaliyetine yasak getirilmesi sonucu, terör örgütleri faaliyetlerini komşu ülkeler Kırgızistan ve Tacikistan'a taşır ve eylemlerine devam ederler. Özbekistan, önlem almak amacıyla Kırgızistan'da bulunan anklav bölgesi Şahimerdan'ın yanı sıra Kırgızistan'la sınırlarına mayın döşer. İki ülke sınır kentlerinde yaşanan Batken olayları, devletleri savaşın eşiğine kadar sürüklemiştir. ÖİH üyeleri Tacikistan'dan, Özbekistan sınırlarına geçerken Kırgızistan'ın Batken şehrinde tespit edilir. Bunun sonucunda bölgede sıcak çatışma yaşanır. Kırgızistan'ın izni olmadan ülke sınırları içerisinde silahlı çatışmanın yaşanması; sınır hattına mayın döşenmesi, siyasi tecavüz olarak nitelendirilir. İlerleyen yıllarda denetim noktalarının sayısı arttırılarak iki ülke arasındaki geçişler tamamen durdurulur. Bu iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilemenin yanı sıra bölgede yaşayan halkların da tepkisine neden oluyor.

Kırgızistan, Özbekistan kadar kapsamlı olmasa da Fergana Vadisi'ndeki radikal İslami gruplara karşı müdahalelerde bulunmuştur. Buna benzer radikal İslami grupları engelleme çabaları bölge halkı arasında gerilimleri artırmaktadır. Ayrıca azınlık gruplarla devlet arasındaki ilişkileri de etkilemektedir. Radikal grupların Özbekler içinde daha fazla çoğalması Kırgızların hedefine Özbeklerin girmesine neden olmaktadır (Birdişli, 2017: 138).

12-13 Mayıs 2005 tarihinde; Andican'da yaşanan isyan girişimi sonucu Özbekistan yönetiminin güç kullanması, uluslararası arenada İslam Kerimov yönetiminin kınanmasına yol açar, yaşanan olaylar sonucu Kırgızistan'a doğru mülteci akını yaşanır.

Temmuz 2010'da Kırgızistan Cumhurbaşkanı itibarını kaybetti. Ülkedeki iktidarın devrilmesi, köktendinci gruplar tarafından düzenlenen kanlı olayların yaşanmasına sebep olur. Kırgız – Özbek etnik çatışmalarının Oş şehrinde başlayarak Celalabad'a sıçraması, yüzlerce kişinin ölümüne neden olur. Özbeklerin mülkleri kundaklanır, Kırgızistan'da yaşayan 100 binden fazla mülteci, çocuk, kadın, yaşlı insanlar Özbekistan topraklarına sığınmak zorunda kalır. Bölgede olağanüstü hâl ilan edilir. Bu koşullar altında iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler yavaşladı.

Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın topraklarını paylaştığı Fergana Vadisi, Özbekistan'ın en kritik noktalarından biridir. ÖİH, Hizb'ut-Tahrir (İslam Kurtuluş Partisi) ve başka İslami radikal örgütler, bu bölgede gelişip faaliyete geçmekte ve eylemlerini gerçekleştirmektedir. Sınır ülke vatandaşlarının örgüt üyesi olarak eylemlere katılması, üç

ülkeyi de birbirine düşürmüş ve defalarca ülkeler savaşın eşiğinden dönmüştür. Faaliyetleri esnasında her iki ülkeden de yüzlerce insanın ölümüne neden olan örgüt yetkilileri, 2000’li yıllarda Kırgızistan yönetimi ile hiçbir sorununun olmadığını, faaliyetlerinin Özbekistan yönetimine yönelik olduğunu açıklaması üzerine, Kırgızistan hükümeti rahat nefes almış ve örgüt faaliyetlerine kayıtsız bakmaya başlamıştır. Bunun üzerine Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, komşu ülke hükümetinden terörle mücadelede adaletli ve kararlı davranmasını istemiştir. İslami örgütlerin üsleri olarak belirlenen Kırgız köylerinin, Özbek uçaklarınca vurulması üzerine iki ülke arasında anlaşmazlıklar yaşanmış yine savaşın eşiğinden dönülmüştür. Ayrıca, iki ülke sınır bölgelerinde etnik azınlık grupları söz konusudur. Kırgızistan toprakları içerisinde bulunan Oş ve Celalabat şehirlerinde Özbek nüfusu ağırlıklıdır. Kırgızistan’ın Oş eyaletinde yaşayan Özbeklerin özerklik gibi çeşitli talepleri ciddi sorunlara yol açmıştır ve yıllarca devam etmiştir (Çalışkan, 2018: 15).

1379 kilometrelik iki ülke arasındaki sınır tespiti çalışmaları 2000’li yıllarda başlamış, yüze yakın tartışmalı bölge olduğu belirlenmiştir. Bu mevcut sınırın 330 km’lik kısmı kesin sonuca varılamadan zamana bırakılmıştır. Anklav ve eksklav olarak nitelendirilen 5 alanın sonucu da neticelendirilmemiştir. Soh, Şahimerden, Çon-Karakalça ve Taştepe Özbekistan’ın Kırgızistan’daki eksklav bölgeleridir. Kırgızistan’ın Özbekistan’da Barak eksklavı söz konusudur.

2017 yılında, Özbekistan ve Kırgızistan ilişkilerinde yeni bir sayfa açtılar. Eylül ayında Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev Bişkek’i ziyaret etti. Özbekistan ve Kırgızistan Cumhurbaşkanı kendi içine % 85’lik mesafeyi kapsayan sınırlara ilişkin bir anlaşma imzaladılar. Bu bağlamda, halkın her iki ülkeye geçişi için ülkeler arasında 7 yıl boyunca kapalı durumda bekletilen polis denetim kontrolleri kaldırıldı. 2017 senesinin Aralık ayında Kırgızistan’ın yeni seçilen Cumhurbaşkanı Sooranbay Jeenbekov resmi bir ziyaretle Taşkent’e geldi. Ağustos 2018 yılında Özbekistan Başbakanı Abdulla Aripov’un Kırgızistan ziyareti sonucu sınırlar konusunda yeni uzlaşmaya varıldı.

Söz konusu ziyaret sonucunda Kırgızistan’ın Başbakan Yardımcısı, Özbekistan ve Kırgızistan arasındaki sınır anlaşmazlıklarının %92’sinin çözüldüğünü, karşılıklı toprak değişimi yapılmadan sorunların halledileceğini, çözüme kavuşması gereken sınırların Celalabad bölgesinde olduğunu dile getirildi.<sup>1</sup> Kırgızistan’ın Özbekistan’daki Barak eksklavı eşit ölçüde arazi takası yapılarak çözümlenmesi konusunda karar alındı.

<sup>1</sup> QHA – Kırım Haber Ajansı, “Özbekistan ve Kırgızistan Başbakanları, Sınır ve Su Sorunlarını Masaya Yatırdı”. <https://qha.com.tr/haberler/ozbekistan-ve-kirgizistan-basbakanlari-sinir-ve-su-sorunlarini-masaya-yatirdi/63152/>

Şevket Mirziyoyev yönetimi sınır sorunlarını çözmek için Kırgızistan ve Tacikistan'a önemli ziyaretlerde bulunmuştur. Söz konusu ziyaretler sonucu üç komşu ülke arasında kapalı olan sınır kapıları geçişlere açılmıştır. Sınır sorunlarının bitirilmesi için çeşitli anlaşmalar yapılmaktadır. Yeni Başkan Mirziyoyev, yaklaşık iki sene içinde komşularla olan kronik sorunları çözmeye doğrultusunda önemli adımlar atmıştır (Çalışkan, 2018: 16).

#### 2.2.4. Özbekistan – Tacikistan

Orta Asya'nın üç ülkesi: Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan enerji kaynakları açısından zengin ülkelerdir. Tacikistan ile Kırgızistan ise su kaynaklarına sahiptir. Bölgenin en verimli topraklarına ev sahipliği yapmakta olan Kazakistan ile Özbekistan ilkbahar ve yaz aylarında tarım için suya ihtiyaçları artmaktadır. Tacikistan ile Kırgızistan ise karasal iklimin sert geçen kış aylarında her zamankinden daha çok elektrik ve doğalgaza gereksinim duymaktadır (Çalışkan, 2020: 2).

Ayrıca, 1992-1996 yılları arasında Tacikistan'da süren iç savaş, Tacikistan'ın ekonomik gelişimini, Özbekistan da dâhil olmak üzere komşu ülkeleriyle işbirliğini olumsuz yönde etkiledi.

Özbekistan, kendine müdahale edilmesini istemediğinden başlayan savaşta önce tarafsız kalmıştır. Tacikistan'da İslami bir hükümetin kurulma tehlikesi artınca bu konu üzerine tutumunu değiştirmiştir. Her ne kadar müdahale etmeme ve komşu ülkenin iç işlerine karışmama politikası izlese de 1992-1993 yıllarında bakış açısını ve tutumunu değiştirmiş, savaşın bir an önce sona ermesi için destek vermiştir.<sup>2</sup>

1997 yılında Moskova'da Tacikistan Hükümeti ile muhalefet güçleri arasındaki barış anlaşması sonucu Tacikistan'ın bölge ülkeleriyle ilişkileri yeniden canlandı. Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un daveti üzerine, Ocak 1998'te Tacikistan Cumhurbaşkanı Emomali Rahmon, Taşkent'e resmi ziyarette bulundu. İki ülkenin başkanları ziyaretin sonuçları hakkında ortak belgeler imzaladılar.

Ayrıca iki ülke hükümetleri arasında kargo taşımacılığı, Tacikistan'ın doğal gaz arzı ve borcu konusunda anlaşmalara imza attılar. Özbekistan, Tacikistan topraklarından geçen ulaşım hattını kullanıyor. Bu anlaşmalar sonucu iki ülke arasındaki ticaret cirosu da her geçen yıl artmaktadır.

İç savaşın bitmesi üzerine ÖİH mensupları ve yönetici kadrosu Tacikistan'da bulunan üslerinde kalmaya devam etmiş ve ülke merkez olarak kullanıldığı dönemde, Özbekistan Lideri, Tacikistan Lideri Emomali Rahmon'dan kararlı davranmasını talep etmiştir. Terör

<sup>2</sup> Laçinok, N.Y. "Özbekistan Dış Politikası'nda ABD-Rusya". [https://tasam.org/tr-TR/Icerik/363/ozbekistan\\_dis\\_politikasinda\\_abd\\_rusya](https://tasam.org/tr-TR/Icerik/363/ozbekistan_dis_politikasinda_abd_rusya)

örgütü liderlerinin ve ülkedeki üyelerinin öldürülmesi ve dağıtılması, her iki ülke ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir.

Özbekistan ve Tacikistan arasındaki 1332 km.lik sınırın yaklaşık 1000 kilometresi 2002 yılında, geriye kalan kısmı 2016'da çözüme kavuştu. Özbekistan'ın Tacikistan'da Sarvak anklavı bulunuyor.

2017 yılında Özbekistan ve Tacikistan ilişkilerinde yeni bir sayfa açıldı. Aynı yılın Mayıs ayında Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'da gerçekleştirilen 'ABD ve Arap Ülkeleri Zirvesi'ne katılımı çerçevesinde Tacikistan Cumhurbaşkanı Emomali Rahmon ile ilk kez bir araya geldi. Nisan 2017'de 25 yıllık bir aradan sonra Duşanbe ve Taşkent arasındaki uçak seferleri yeniden sağlandı.

Nisan 2017'de ikili ilişkiler tarihinde ilk kez Özbekistan'da üretilen geniş bir ürün yelpazesi Duşanbe'de sunuldu. Mayıs ayı başlarında, Tacik – Özbek ilişkileri tarihinde ilk kez Tacikistan'da 'Özbekistan Kültürü' günleri düzenlendi.

Mirziyoyev, 2018 senesinde Tacikistan'a resmi ziyarette bulundu. İki ülke arasında uzun yıllardır sorun teşkil eden sınır bölgeleri konusunda anlaşma sağlandı. Sınır hattında bulunan Patar-Andarhan sınır kapısı geçişlere açıldı. İki ülke arasında 30 günlük vizesiz geçiş uygulaması sağlandı.<sup>3</sup>

### 2.2.5. Özbekistan – Kazakistan

Orta Asya ülkeleri içinde Özbekistan ve Kazakistan'ın SSCB'nin üçüncü ve dördüncü sırada yer alan en önemli ekonomik güçleri olduğu kayıtlara geçmiştir. Bu ülkeler Sovyetler Birliği'nin gücüne güç kattığı da bir gerçektir. O yüzden ki SSCB, etki alanlarını çok büyük bir coğrafyada genişletebilmiştir.<sup>4</sup>

İki ülke arasında sürüp gelmekte olan ezeli ve ebedi dostane ilişkilerin temeli yüzyıllar öncesine dayanmaktadır.

Orta Asya'da yüzyıllardır aynı bölgeyi paylaşan Özbekler ve Kazaklar dini, dili, kültürü birbirine bağlı olan, dostane ilişkiler içinde yaşayan iki kardeş halktır. Zaman zaman ekonomik ve kültürel ilişkilerinde sorunlar oluşsa da bu iki halk Orta Asya'da Türk çoğunluğunu oluşturmaktadır.<sup>5</sup>

Özbekistan'ın Kazakistan ile ikili ilişkileri Özbekistan Cumhurbaşkanı'nın Haziran 1992'de Kazakistan'a yaptığı resmi devlet ziyareti sırasında, Türkistan şehrinde Kazakistan

<sup>3</sup> Çalışkan, B. "Fergana Vadisi'nde Sınır Problemleri ve Eksklavlar".  
<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/fergana-vadisinde-sinir-problemleri-ve-eksklavlar/1432575>

<sup>4</sup> Mominkulov, C. "Özbekistan'ın Bölgesel Politikası ve Kazakistan".  
<https://www.orsam.org.tr/tr/ozbekistan-in-bolgesel-politikasi-ve-kazakistan/>

<sup>5</sup> Mominkulov, C. "Özbekistan'ın Bölgesel Politikası ve Kazakistan".  
<https://www.orsam.org.tr/tr/ozbekistan-in-bolgesel-politikasi-ve-kazakistan/>

Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ile İslam Kerimov tarafından imzalanan ‘Dostluk ve İşbirliği Anlaşması’na dayanarak devam etti. Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev, Ocak 1994 yılında Özbekistan’a resmi bir ziyaret yaptı. İki Devlet Başkanı Özbekistan ile Kazakistan arasında kredi, malların, hizmetlerin, yatırımların ve işgücünün serbest geçişini sağlama, uzlaşma, bütçe, vergi, fiyat, döviz politikasının sağlanması konusunda karşılıklı olarak kararlaştırılan bir anlaşma imzaladı.

Ekim 1998’de Özbekistan ve Kazakistan arasında ‘Ebedi Dostluk Antlaşması’ imzalandı. 2000 yılında Taşkent’te düzenlenen Özbekistan ve Kazakistan Cumhurbaşkanları toplantısı, iki ülkenin sınırlarının net bir şekilde belirlenmesi konusu üzerine gerçekleşmiştir. Müzakerelerin sonunda Özbekistan Cumhurbaşkanı ve Kazakistan Cumhurbaşkanı’nın ek bildirisi üzerine ortak bir açıklaması imzalandı. 2001 yılında Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, Kazakistan’a resmi bir ziyarette bulundu. İki devlet başkanı Özbekistan ve Kazakistan devlet sınırı konusunda bir anlaşmaya imza attılar. 2440 km uzunluğundaki Özbekistan – Kazakistan sınırının % 96’sı net olarak belirlendi. 2002’de İslam Kerimov, Astana şehrini ziyaret etti. ‘Özbekistan ve Kazakistan Devlet Sınırlarının Ayrı Bölümleri Üzerinde Anlaşma’ imzalandı ve iki ülke arasındaki sınırla ilgili güncel konular yasal olarak çözüldü.

Kazakistan, Özbekistan’ın Orta Asya’daki önemli ortaklarından biridir. 2013 yılında imzalanan ‘Stratejik Ortaklık Anlaşması’ da en önemli belgeler arasındadır. 2014 yılında Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, Kazakistan’a resmi bir ziyarette bulundu.

Özbekistan ile Kazakistan arasındaki sınır belirleme ve sınır tespit çalışmaları 2017’de tamamlandı. Haziran 2017’de Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Astana Zirvesi’nden dolayı Özbekistan Devlet Başkanı Şevket Mirziyoyev Kazakistan’da bulundu. Eylül 2017’de Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev resmi bir ziyaretle Özbekistan’a geldi. Özbekistan ve Kazakistan cumhurbaşkanlarının toplantısının ardından bir dizi ortaklık ve işbirliği belgeleri imzalandı. Şevket Mirziyoyev, Nursultan Nazarbayev’i ‘El-yurt hurmati’ şeref madalyasıyla onurlandırdı.

Günümüzde Kazakistan’da yaklaşık 550 bine yakın Özbek, Kazakistan’da ise yaklaşık bir milyon kadar Kazak yaşamakta olduğu için kültürel ilişkilere dikkat edilmektedir. 2017 yılında Kazakistan Cumhurbaşkanı’nın Özbekistan ziyareti sırasında 2018 yılında Kazakistan’da ‘Özbekistan Yılı’ ve 2019 yılında Özbekistan’da ‘Kazakistan Yılı’ olarak belirlenmesi hakkında anlaşma yapılmıştır.

Son gelişmelerden birisi, iki ülke girişimi ile Avrupa’da olduğu gibi Şengen vizesinin bölge devletleri arasında ‘İpek Yolu Vizesi’ adı ile uygulamaya konulması olduğunu da belirtmek gerekmektedir.<sup>6</sup>

#### 2.2.6. Özbekistan – Türkmenistan

1991 yılında Özbekistan ve Türkmenistan Cumhurbaşkanları buluşmasında, Özbekistan Cumhuriyeti ile Türkmenistan Cumhuriyeti Arasında ‘Dostluk ve İşbirliği Antlaşması’ imzalandı. Ocak 1996 yılında Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, Türkmenistan’a resmi ziyarette bulundu. Çarjoy şehrinde Saparmurat Niyazov ile İslam Kerimov liderliğinde iki ülke delegasyonları arasında müzakereler yapıldı.

Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşması, Özbekistan ve Türkmenistan arasındaki devlet sınırının korunmasında işbirliği konusundaki ve su ekonomisi konularında bir dizi anlaşma imzalandı. 1991’den 2016’ya kadar iki ülke liderlerinin 11 kez üst düzey ziyaretleri gerçekleştirildi. Özbekistan ve Türkmenistan arasındaki geniş çaplı işbirliğinin güncel alanlarını kapsayan, devlet düzeyinde, hükümet düzeyinde ve kurumlar arası düzeyde imzalanan 150’den fazla uluslararası anlaşma, iki ülkenin ilişkileri için sağlam bir yasal temel oluşturmaktadır.

İki ülke arasında su sorunları mevcuttur.

Amuderya nehri Afganistan topraklarından başlayarak hemen hemen tüm bölge devletlerin sınırlarından ve topraklarından geçer. Özbekistan toprakları içinden ilerleyerek Aral Gölü’ne dökülüyor.<sup>7</sup>

Orta Asya ülkelerinde sürekli hâle gelen su sorunu gerilimlerin temel kaynaklarından biridir. Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev’in girişimleri ile bu sorunun aşılması bekleniyor. 2016 yılında başlayan görüşmeler günümüze kadar devam etmektedir (Çalışkan, 2020:1).

6-7 Mart 2017 tarihinde Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, Türkmenistan’a resmi ziyarette bulundu. Bu Şevket Mirziyoyev’in cumhurbaşkanı olarak, yabancı bir ülkeye gerçekleştirdiği ilk resmi ziyaretidir.

Özbekistan’da 2001 yılında kurulan ‘Türkmen Kültür Merkezi Derneği’ faaliyet göstermektedir. Bugün Özbekistan’ın farklı bölgelerinde yaklaşık 170 bin Türkmen yaşıyor ve yaklaşık 70’e yakın okulda Türkmen Dili öğretilmektedir. Türkmenistan Cumhurbaşkanı

<sup>6</sup> Mohammad, N.N. “Türkistan’ın Yeniden Doğmasında Özbek – Kazak İlişkilerinin Önemi”. <https://www.dunyabulteni.net/turkistan-in-yeniden-dogmasinda-ozbek-kazak-iliskilerinin-onemi-makale,21422.html>

<sup>7</sup> Abdükerimov, B. “Orta Asya’nın Bitmeyen Su Sorunu”. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/orta-asyanın-bitmeyen-su-sorunu/310568>

Gurbangulu Berdimuhamedov'un Mayıs 2014'te Taşkent'e yaptığı resmi ziyarette, Özbekistan – Türkmenistan ikili işbirliğinin daha da geliştirilmesi konusunda bir dizi belge imzalandı.

2017 yılında Şevket Mirziyoyev, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbangulu Berdimuhamedov'un daveti üzerine Türkmenistan'ı iki kez (Mart, Mayıs) ziyaret etti. Ziyaretler sırasında bir dizi anlaşmaya varıldı. Mart 2017'deki müzakerelerin sonucunda, Devlet başkanları 'Özbekistan ve Türkmenistan Arasında Stratejik Ortaklık Antlaşması' imzaladılar. İki ülkenin bakanlıkları ve kurum ve kuruluşları arasında ekonomi, tarım, kimya endüstrisi, demiryolu ulaşımı konularının yanı sıra kültürel ilişkiler ve bölgesel alanlarda işbirliğinin geliştirilmesi konusunda bir dizi belge imzalandı.

İki ülke arasındaki sınır tespit çalışmaları 2017 yılında tamamlandı.

Sonuç olarak, Orta Asya ülkeleri arasında Sovyet döneminden kalma anklav/ eksklav sorunlarının giderilmesi, bölge istikrarının sağlanmasında önemli rol oynayacaktır. Özbekistan ve Tacikistan, Özbekistan ve Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan arasında günümüze kadar sürüp gelmekte olan tartışmalı alanlar bulunmaktaydı. 2017 yılına gelindiğinde toprak ve sınır anlaşmazlıklarının büyük bir kısmı çözüme kavuşmuş durumdadır.

Orta Asya ülkelerinin ikili sorunları ve izledikleri dış politika açılımlarını değerlendirmek gerekirse bölge güvenliğini sağlamak ortak kararlar alınarak ve anlaşmalar yapılarak çözülmesi gereken en önemli konudur.

Ayrıca, Uluslaşma sürecini yaşayan Orta Asya ülkelerinin kendi aralarındaki sorunları çözmek için Kazakistan'ın başlattığı girişimler önem arz etmektedir. 'Avrasya Ekonomik İşbirliği' olarak belirlenen bölgesel sorunların çözümüne odaklanan söz konusu girişim bölge devletleri arasında önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir (Birdişli, 2017: 141).

### **2.3. Özbekistan'ın Jeopolitik Önemi**

Devletin gücünü oluşturan somut nitelikteki öğeler arasında; ülkenin coğrafi konumu, nüfusu ve işgücü, doğal kaynakları, endüstriyel, tarımsal potansiyeli ve gelişme düzeyi önde gelir.

Özbekistan, Orta Asya ülkeleri ile 'Egemenlik Her Şeyden Üstündür' ilkesine dayanarak hareket etmekte ve dış politikasını sürdürmektedir. Ülkenin komşuluk çevresinde, yüzyıllardır şekillenen Özbek kültürünün etkisi küçümsenemez bir gerçektir. Ülke tarihi ve medeniyeti bölge coğrafyasının ağırlık merkezi konumundadır. Günümüzde ise Orta Asya ülkeleri içinde hızla büyümekte, gelişmekte, planlı kalkınma projelerini hayata geçirerek ekonomik ve stratejik merkez olma hedefiyle ilerlemektedir.

İslam Kerimov döneminde de dış politikasına çok büyük önem veren Özbekistan, son yıllarda da izlediği aktif politika ile ön plana çıkmaktadır. Nüfus bakımından diğer ülkelere fark atmasının yanı sıra jeopolitik konumu, jeostratejik davranışı ülkenin önemini artırmaktadır. Ayrıca yerüstü ve yeraltı kaynaklarının yanı sıra askeri gücü de azımsanmayacak düzeyde olduğunu belirtmek gerekmektedir (Sönmez, 2013: 391).

Orta Asya bölgesinin orta kesiminde yerleşen Özbekistan, coğrafi yapısına göre önemli jeopolitik konumdadır. Kapalı konumundan dolayı sınır hattı oldukça uzundur (6221 km). Bölgenin tam ortasında yer alması – jeopolitik durumunu hem güçlendirmekte hem güçleştirmektedir. Açık denizlere ve göllere sınırının bulunmaması, boydan boya geçen sınır hattının korunması ve güvenliğinin saklanması, ülkenin durumunu etkilemektedir. Sınır sorunlarından dolayı yaşanmakta olan uyuşturucu kaçakçılığı, dini terör faaliyetleri ülkelerin güvenliğine tehlike arz etmektedir. Bölgede tehlike oluşturan oluşum İslami akımlardır. Bölgede İslami akımların yayılması, tüm Orta Asya devletlerinin ortak kaygılarıdır. Özbekistan’da İslam radikalizmi olarak kendini gösteren muhalif oluşum mevcuttur.

Bölge ve Özbekistan güvenliği açısından değinilmesi gereken önemli nokta, uzun yıllardır savaş ve yoksulluğun devam etmekte olduğu, illegal dini örgütlere ev sahipliği yapan Afganistan ile sınır komşusu olmasıdır. Ülke, bölgedeki istikrarsızlıklara ve tehlikelere karşı korunmak, önlem almak zorundadır. Gerçi, güvenilir ülke statüsü kazanması, Batılı ülkelerle işbirliği yapması için de önemlidir. Avrupa ülkeleri radikal İslam, ılımlı İslam akımlarından çekinmektedir. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİK) üyeleri 48 ülke, Orta Asya’daki aşırı uçları kontrol etmek amaçlı bir ortak karara imza attılar. Batılı ülkeler işbirliği konusunda temkinli davranmaktalar, umutlu olsalar da güvenlik konusunda emin değillerdir. Her ülke ihtiyacı olan enerjiyi güvenli, istikrarlı ülkeden temin etmek ister. Stratejik derinlik ve avantaj bakımından bölgenin en hâkim ve kilit noktasında bulunan Özbekistan, Batı’nın ekonomik ve güvenlik sistemine katılmayı arzu etmektedir. Diğer Orta Asya ülkeleri gibi denize çıkışı olmayan ülke, doğal kaynaklarını pazarlamak için köprü ülkeye ihtiyaç duymaktadır. Uzak Doğu, Orta Doğu devletlerinin yanı sıra özellikle, Türkiye ile ekonomik, ticari ve siyasi ilişkilerini geliştirmek istemektedir.

Bulunduğu yere göre Özbekistan, Orta Asya’nın ulaşım, enerji, iletişim, su sisteminin merkezinde yer almaktadır. Doğal iklim koşulları elverişlidir, büyük maden kaynaklarına ve stratejik öneme sahiptir, tarım kültürü gelişmiştir, kendine gıda sağlayabilecek kapasitededir.

Doğal gaz, demir ve renkli madenleri sadece sağlamakla kalmaz, ihracat yapabilecek konumdadır. Bu fırsatlar göz önünde bulundurulduğunda Özbekistan’ın jeopolitik konumunun önemi dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Özbekistan Cumhuriyeti’ni zorlaştıran aşağıdaki faktörler vardır: Özbekistan, Basra Körfezi, Hazar Denizi Havzası ve Tarım Havzası’nın çok

zengin petrol ve doğal gaz yatakları ile yarı halkanın stratejik merkezinde yer almaktadır. Bu nedenle, bu bölgede tüm dünyadaki enerji sıkıntısı koşullarında, birçok devletin birbiriyle uyuşmayan çıkarları karşılıklı olarak çelişkilidir. Dünyanın güçlü ülkeleri bölgedeki çıkarlarını artırmaya devam etmektedirler.

Aynı zamanda Özbekistan, etnik hoşgörüsüzlüğün uyuşturucu ve çeşitli dış güçler tarafından teşvik edildiği, Afganistan gibi bir devletle sınır komşusudur, iç çatışmalar hâlâ bitmemiştir. Deniz limanlarından en uzak olan doğrudan denize gidemeyen bir ülkedir. Karadeniz, Baltık Denizi, Japon Denizi ve Kuzey Denizlerine giden en kısa demiryolu yaklaşık 3 bin kilometredir.

Genel olarak bağımsız Özbekistan'ın ülke toprakları içindeki tüm nehirlerinin sayısı fazla olmasına rağmen, su kaynakları sınırlıdır ve çevre sorunları da vardır. Aral Gölü trajedisi de ülke için bir rahatsızlık faktörüdür. Özbekistan, kara içinde hapsolmuş ülke olduğundan dolayı su talebi giderek artmaktadır.

Özbekistan'ın mevcut coğrafyada stratejik öneminin artması dikkat çekicidir. Bu konuda Türkistan'da yaşanan Rus-İngiliz rekabetinin incelenmesi önerilir (Budulgan, 2020: 169).

Özbekistan'da Türk ve İran kültürünün buluştuğunu görmek mümkündür. Timurlular İmparatorluğunun mirasçısıdır. Orta Asya'nın öncü gücü olarak değerlendirilmekte, bölgenin 'başat gücü' olarak bilinmektedir. Ülkede İslam medeniyetinin ve Müslüman kültürünün en ince ayrıntıları görülebilmektedir. Çeşitli işgalci güçlerin bir şekilde girebildiği, ama uzun süre barınmadığı bir ülkedir.<sup>8</sup>

Avrasya'daki genel ilişkiler açısından Özbekistan belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bölgede istikrar ve barışın sürdürülebilmesinin omurgasını Özbekistan oluşturmaktadır. Bu nedenle ülke jeopolitik açıdan büyük üstünlüğe sahiptir (Çılbant ve Hepaktan, 2016: 107).

### 2.3.1. Yeni Dönemde Orta Asya Ülkeleri ve Rusya

Yeni dönem olarak Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıktan sonraki yılları nitelendirildiğinde, bölgede farklı örgütler çatısı altında bir şekilde liderliğini sürdüren Rusya Federasyonu öne çıkmaktadır.

Orta Asya ülkelerindeki nüfusun çoğunluğu Müslüman'dır. İran ve Türkiye Orta Asya ülkelerinde rollerini artırmak için çalışmalar yapmaktadır. Her şeye rağmen uzun yıllar bu bölgede Moskova'nın etkin olduğunu bir kenara yazmak gerekir. ABD de aynı ülkeler

<sup>8</sup> Mominkulov, C. "Özbekistan'ın Bölgesel Politikası ve Kazakistan".  
<https://www.orsam.org.tr/tr/ozbekistan-in-bolgesel-politikasi-ve-kazakistan/>

üzerinde ekinliğini artırmak için büyük bir ayrışa girmiştir. Söz konusu rekabetlerin nerede duracağı şu anda bilinmezlik içindedir (Kissinger, 2015: 791-792).

Orta Asya ülkeleri, Rusya açısından doğal kaynaklar ve enerji alış verişi dışında da büyük önem arz etmektedir. Bölge Rus dış politikasının ana ayaklarından birini oluşturmaktadır. Küresel güçler bu bölgeyi etki altına alabilmek için büyük bir yarış içinde olduğunu görmek mümkündür (Elma, 2009: 130).

Moskova Orta Asya'yı doğal nüfuz alanı olarak kabul etmektedir. Bu bölgede ki ülkelerin kendisine bağımlı olması doğrultusunda bir dış politika izlemektedir. Bu ülkelerdeki petrol, doğalgaz kaynaklarının başka ülkelere kendi Rusya üzerinden pazarlanmasını istemekte ve bu konuda çalışmaktadır. Başka yollardan ihraç edilen ve edilmek istenen kanalları engellemektedir (Budak, 2013: 132).

Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Aralık 1991 tarihinde kurulmuştur. Örgüt bünyesindeki devletlerin ticari ilişkileri gelişmiş, diplomasisi artmış olsa da Rusya'nın söz konusu ülkeler üzerindeki siyasi etkisi de artmıştır. Kazakistan nüfus yapısının yarısına yakınının Rus asıllı olması ülkede Rusya'nın etkisini daha fazla güçlü hale getirmiştir. Tacikistan'ın çalışan nüfusundan altı kişisinden birinin Rusya'da çalışıyor olması; Kırgızistan'ın güvenlik ve ekonomik sorunları yüzünden Rusya'ya bağımlı hâlde olması durumu özetleyebilmektedir (Güneş, 2013, 192-193).

### **2.3.2. Orta Asya Ülkeleri ve Türkiye İlişkileri: Türk Devletleri Teşkilatı**

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya'da milliyet eksenli bir Türk Dünyasından söz ediyorlardı. Türkiye bölge ülkeleri üzerinde birçok konuda girişimlerde bulunmuştur. Bazı gruplar okullar açmış, bazıları ise milliyet eksenli yaklaşımlar yapmışlardır. İşadamları ise Orta Asya'daki üretim ve tüketim sorunlarını gündeme getirerek yatırımlar yapmak için çabaladıklarını söylemek mümkündür (Hasgüler ve Uludağ, 2009: 53).

Orta Asya Türk devletleri Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri aralarındaki sorunları saptamak için Türk Kurultayı'nın toplanması konusunda anlaşmışlardır. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan Cumhuriyetlerinin Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile birlikte bir arada toplanması umut uyandırmıştır (Çağlar, 2018: 249).

Orta Asya ülkeleri ile Türkiye arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkiler "Türkçe Konuşan Ülkeler Arasında İşbirliği" adı ile 1991 yılında başlamıştır. Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi'nin ilk toplantısı 1992 yılında Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve Türkiye Cumhurbaşkanlarının katılımı ile Ankara'da

gerçekleşmiştir. Genel olarak Türk Dünyası'nın sorunlarına ortak bir çatı altında birleşerek çözüm bulmayı ve kardeş ülkeler arasındaki işbirliği bağlarını artırmayı ve perçinleştirmeyi amaçlamıştır.

Zirveye Orta Asya ülkelerinden Tacikistan katılmamıştır.

Tacikistan'ın dışındakiler Türk Cumhuriyetleri olarak bilinir (Arı, 2013, 175).

İkinci zirve 1994 yılında İstanbul'da, üçüncü zirve 1995 yılında Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te, dördüncü zirve 1996 yılında Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te, beşinci zirve 1998 yılında Kazakistan'ın başkenti Astana şehrinde ve altıncı zirve 2000 yılında Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de yapıldı. Tabir caiz ise yapılan her zirvede toplantıların adı değişerek yoluna devam etti. İlk önce "Türk Zirvesi" iken sonra "Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları Zirvesi" daha sonra "Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi" olarak toplantıların ismi güncellendi. Bakü Zirvesi'ne kadar toplantılara devlet başkanlarının katılımı ile üst düzey katılım gerçekleşmiştir. Söz konusu zirve itibariyle devletlerin ikili ilişkileri toplantılara yansımıştır.

Yedinci zirve 2001 yılında İstanbul'da, sekizinci zirve 2006 yılında Antalya'da, dokuzuncu zirve 2009 yılında Azerbaycan'ın Nahçıvan kentinde, onuncu zirve ise 2010 yılında İstanbul'da gerçekleştirildi. 2009 yılında Azerbaycan'ın Nahçıvan Zirvesi kararı ile kurumsallaşma kararı alındı. Bu zirvenin önemiye Türk dili konuşan ülkeleri birbirine daha fazla kenetlenmeyi öngören "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin" (Türk Keneşi) için Nahçıvan'da anlaşma imzalanması önemli adımlardan birisidir (Amirbek vd., 2017: 182).

2000 yılında düzenlenen Bakü Zirvesi'ne, 2001 yılında düzenlenen İstanbul Zirvesi'ne, 2006 yılında düzenlenen Antalya Zirvesi'ne, 2009 yılında düzenlenen "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin" kurulmasına dair "Nahçıvan Anlaşması'nın" imzalandığı Nahçıvan Zirvesi'ne ve 2010 yılında düzenlenen, İstanbul Bildirisi imzalan "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları" İstanbul Zirvesi'ne Türkiye ile Özbekistan'ın aralarındaki gerilimler sebebiyle Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov katılmamıştır.

Kurulduğu dönemdeki adıyla 'Türk Konseyi' sonradan 'Türk Keneşi' örgütü, 2021 tarihi itibariyle adını 'Türk Devletleri Teşkilatı' olarak değiştirme kararı aldı.

Türk Konseyi'nin 1. Zirvesi, 2011 yılında Kazakistan'ın eski başkenti Almatı'da gerçekleşmiştir. Türk Konseyi'nin 2. Zirvesi'ne 2012 yılında Kırgızistan'ın başkenti Bişkek; 3. Zirvesi'ne 2013 yılında Azerbaycan'ın Kabala kenti; 4. Zirvesi'ne 2014 yılında Türkiye'nin Bodrum kenti; 5. Zirvesi'ne 2015 yılında Kazakistan'ın Astana şehri; 6. Zirvesi'ne 2018 yılında Kırgızistan'ın başkenti Bişkek; 7. Zirvesi'ne 2019 yılında Azerbaycan'ın başkenti

Bakü ve 2021 yılında Kazakistan ev sahipliği yapmıştır. 12 Kasım 2021 tarihinde gerçekleşen Türk Keneşi'nin 8. Zirvesi Türkiye'nin metropol kenti İstanbul'da düzenlenmiştir.

Kurucu üyeleri Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye olan örgüte Özbekistan Cumhuriyeti İslam Kerimov mesafeli davranmıştır ve ülkesinin örgüt bünyesine katılmasını istememiştir. Ancak İslam Kerimov'un ölümünden sonra 2018 yılında ülkenin yeni cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev örgüte katılma isteğini bildirdi ve 2019 yılında Özbekistan örgüte tam üye oldu. Bugün itibarıyla Türk Devletleri Teşkilatı'na 5 ülke (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye) tam üyedir. Türkmenistan ve Macaristan 'Gözlemci Ülkeler'; Türkmenistan, Macaristan ve Kuzey Kıbrıs 'Gelecekte Üye Olması Olası Ülkeler'; Ukrayna 'Gelecekte Gözlemci Olması Olası Ülkeler', Afganistan ise 'Gözlemci Üye Olmak İçin Önceden Başvuran Ülkeler' statüsündedir.

2009 yılında İstanbul'da bir Sekretarya'ya bağlı olarak Devlet Başkanları Konseyi, Aksakallılar Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi ve Kıdemli Memurlar Konseyi kurulmuştur. Bu konseylerin amacı koordinasyon sağlamak ve bu devletler arasında güven sorunlarını gidermek ve yakınlaşmayı üst düzeye çıkarmak olmuştur. Türk Konseyi'ne bağlı ya da ilişkili kurumlar TÜRKSOY, TÜRKPA, Türk İş Konseyi, Türk Akademisi, Türk Kültür ve Miras Vakfı'dır (Budulgan, 2020: 180).

Kardeş devletler arasındaki tarihi mirasa sahip çıkmakla beraber aradaki dostane ilişkileri geliştirmeyi; ekonomik, siyasi, ticari ve kültürel ilişkileri güçlendirmeyi amaçlayan Zirve toplantıları yaşanan tüm olumsuzluklar, kırılmalar ve tıkanmalara rağmen hedeflerine doğru ilerlemektedir. Orta Asya ülkelerine yönelik Türkiye Cumhuriyeti'nin dil ve kültür konusundaki girişimleri bu ülkeler tarafından olumlu karşılanmış ve yüz yıllardır süren bir beklentidir (Hasgüler ve Uludağ, 2009: 53).

Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişlerde özellikle Türkiye-Kazakistan modeli örnek alınmak istenmektedir. 2009 yılında Türkiye Kazakistan arasında Stratejik Ortaklık Anlaşması imzalanmış, 2012 yılında ise Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulmuştur. Enerji konusunda işbirliği hedeflenmektedir. 2011 yılında da Kırgızistan ile Türkiye arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulmuştur (Budak, 2013: 136). Ekonomik, kültürel, eğitim, turizm, dış politika konularında işbirliği, üye ülkeler arasında ilişkilerin derinleştirilmesi üzerinde çalışmalar sürmektedir. Aynı zamanda küresel ve bölgesel ölçekte Avrasya işbirliğinin geliştirilmesine çaba sarf edilmektedir. Bu anlamda küresel boyutta ses getirililiği izlenimi vardır (Baki, 2014:159).

Söylemek gerekir ki son yıllarda ülkeleri birbirine bağlayan doğalgaz ve petrol boru hattı inşasına önem verilmektedir. 'Ülkelerarası Ağ' olarak nitelendirilen boru hattı

projelerinin yapımı finansmanlığına Avrupa ülkelerinin yanı sıra söz konusu projede yer alan ülkeler üstlenmektedir.

Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı ve proje aşamasındaki Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) Türkiye'ye enerji köprüsü işlevi kazandıran yatırımlardır. Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı ile Kazak petrolü Ceyhan limanına taşınmaktadır. Bakü-Tiflis-Erzurum ve TANAP hatları ise Hazar Geçişli Doğal Gaz Boru Hattı projesinin gerçekleşmesi durumunda Orta Asya'daki doğal gazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya ve uluslararası pazarlara nakledilmesine olanak sağlayacaktır (Budak, 2013: 139).

#### **2.4. Özbekistan Cumhuriyeti Dış Politikasının Gelişimi**

Özbekistan'ın bağımsızlığını elde etmesinden sonra dış politikası sık sık değişimlere uğrasa da kendi çizgisinde devam ettiğini söylemek mümkündür (Özlem, 2013: 29).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya'da beş bağımsız ülke oluştu. Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan... Dünyanın ekonomik merkezi yavaşça Asya'ya kayarken Rusya'nın da Orta Asya'ya geri döndüğünü görülmektedir. ABD'nin bütün bölgeye manipülasyonlarına karşın Çin'in ortaya büyük bir güç olarak çıkması dengeleri ciddi düzeyde etkiliyor. Bu arada bölge ülkeleri yüksek büyüme oranları da dikkat çekmektedir. Orta Asya üzerinde oynan oyun ve rekabetin ekonomik alanda sürdüğü açık ve net görülmektedir (Budak, 2013: 128).

Şimdilerde uluslararası toplum, bağımsız Özbekistan diplomasisinin ilk adımlarının, Orta Asya'daki konumunun ve bölgenin güvenliğini sağlamadaki rolünün belirleyici önemini kabul etmektedir.

Bağımsızlık yıllarında Özbekistan, 133 ülke ile resmi diplomatik ilişkiler kurmuştur. Günümüzde 45 yabancı ülkenin elçilikleri, 9 fahri konsolosluk ve 11 uluslararası kuruluşun temsilcilikleri Taşkent'te faaliyet göstermektedir. Ülkenin bağımsızlığının, güvenliğinin, istikrarının ve kalkınmasının güçlendirilmesi, büyük ölçüde yabancı ülkelerle diplomatik ilişkilerin kurulmasından kaynaklanmaktadır (Musayev ve Musayev, 2019: 7).

Orta Asya'nın, önemli jeopolitik konumu ve büyük maden kaynakları rezervleri nedeniyle, büyük devletlerin stratejik çıkarlarının çatıştığı bir bölge olan küresel ölçekte güçlü bir ilgi odağı hâline geldiğini belirtmek gerekir. Ayrıca, dünyanın büyük ülkeleri tarafından yürütülen karşılıklı rekabet göz önünde bulundurulduğunda, Orta Asya'nın sorunlarının bölgedeki ülkelerin kendileri tarafından yabancı güçlerin müdahalesi olmadan çözülmesi gerektiği gündeme gelmektedir.

8 Aralık 1991 tarihinde Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna devletleri önderliğinde inşa edilen Bağımsız Devletler Topluluğu bünyesine 11 eski Sovyetler Birliği Cumhuriyeti'nin katılmasından sonra Orta Asya ülkeleri arasında en önemli ülke konumunda olan Özbekistan, 4 Ocak 1992 yılında müzakereler sonucu topluluk çatısı altına girmiştir. Türkiye, İran ve Pakistan tarafından, Orta Doğu ve Orta Asya ülkeleri arasında işbirliğinin gelişmesi amacıyla 1985 yılında kurulan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na 1992 yılında katılmıştır. Şanghay İşbirliği Kuruluşu'na 2001 yılında, Avrasya Ekonomik Topluluğu'na 25 Ocak 2006 yılında, Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı – TÜRKSÖY'a 1993'te, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'ne 2018 yılında üye olmuştur.

Yukarıda da bahsi geçtiği gibi Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) temeli 1992 yılında Taşkent'te imzalanan örgüt antlaşmasına dayanmaktadır. Özbekistan, örgüt bünyesine katıldı ve ev sahipliği yaptığı Devlet Başkanları Konseyi'nde Kolektif Güvenlik Antlaşması'na (Taşkent Antlaşması) imza attı. 1994–1999 ve 2006–2012 yılları arasında antlaşmasını yeniledi. Daha sonra örgüt bünyesinden ayrıldı. 1995'te Beyaz Rusya, Kazakistan ve Rusya öncülüğünde kurulan Avrasya Gümrük Birliği (AGB) bünyesine katılmadı. Alınan bu kararlar temelinde cumhurbaşkanının ülkeyi mümkün olduğu kadar Rusya etkisi altında kalmasından korumaya çalıştığı çabası gizlidir.

Özbekistan'ın ilk cumhurbaşkanı olan İslam Kerimov Batıya karşı temkini bir politika izlemiştir. Rusya ve Çin'e daha yakındır. ABD'nin Türkistan üzerindeki yatırımları önemli bir sonuç vermemiştir. Kerimov döneminde ŞİÖ'ya katılarak Çin ve Rusya'ya yaklaşmıştır. Batı ile ilişkilerini geliştirmek istese de istediği bir düseye ulaşamamıştır (Budulgan, 2020: 180).

Eylül 2012'de Özbekistan Cumhuriyeti 'Dış Politika Faaliyet Konsepti'ni ilan etti. Buna göre, 'Özbekistan Cumhuriyeti tam teşekküllü uluslararası ilişkilere saygı gösteren devlettir. Dış politikası, devletlerin egemen eşitliği, güç kullanmama veya güç tehdidi, sınırların dokunulmazlığı, anlaşmazlıkların barışçıl çözümü, diğer devletlerin iç işlerine müdahale etmeme ve uluslararası hukukun evrensel olarak tanınan diğer kural ve normlarına dayanmaktadır.'

2017 yılında Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'in inisiyatifiyle Özbekistan'ın komşu ülkeleriyle ilişkilerinde yeni bir dönem başladı. Aynı yıl Özbekistan Cumhurbaşkanı'nın Kazakistan, Türkmenistan ve Kırgızistan ülkelerine resmi ziyaretleri gerçekleştirildi. Mart 2018'de Tacikistan'da üst düzeyde bir toplantı düzenlendi. Buna ek olarak, 2017 yılında Semerkand, 'Orta Asya: Paylaşılan Geçmiş ve Ortak Gelecek, Sürdürülebilir Kalkınma ve Karşılıklı Refah İçin İşbirliği' konferansına ev sahipliği yaptı. Konferansa Orta Asya ülkelerinden, komşu ülkelere, BM ve AGİT'ten 500'e yakın yabancı katılımcı geldi.

#### 2.4.1. Özbekistan – Rusya Federasyonu

Orta Asya ülkeleri geçmişte olduğu gibi günümüzde de Rus Federasyonu için çok büyük önem arz etmektedir (Kara, 2021: 182).

Özbekistan, Rusya Federasyonu ile dış politika konusuna özel önem vermektedir. Ülkenin en büyük ticaret ortağı Rusya'dır.

Özbekistan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasındaki devlet ilişkileri ve işbirliği, 1992'de imzalanan dostluk temelinde yapılan antlaşma çerçevesinde, 1998'de imzalanan, 1998 – 2007 yılları için ekonomik işbirliğinin derinleştirilmesine ilişkin antlaşmalar temelinde gelişti.

2004 yılında Rusya Federasyonu ile 'Stratejik Ortaklık Anlaşması' imzaladı. Söz konusu anlaşma Özbek – Rus ilişkilerinin yeni bir seviyeye yükseltilmesinde büyük önem taşıdı.

2005 yılında Moskova'da imzalanan Özbekistan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasındaki 'Müttefik İlişkiler Antlaşması' ve 2012 yılında Taşkent'te düzenlenen toplantının sonunda kabul edilen 'Özbekistan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki Stratejik Ortaklığın Derinleştirilmesi Bildirgesi' devletler arasındaki ikili ilişkilerde özel bir önem arz etti. Nisan 2013'te Özbekistan Cumhurbaşkanı, iki ülke arasındaki ilişkilerin ve işbirliğinin daha da geliştirilmesi ve derinleştirilmesi konusunda bir kararname imzaladı. İ. Kerimov ve Rusya Devlet Başkanı V. Putin arasındaki Moskova Toplantısı ilişkilere yeni bir ivme kazandırdı. Bu toplantıda, ikili ilişkilerde işbirliğinin geliştirilmesi üzerinde duruldu. Bağımsızlığından sonraki dönemde Özbekistan ile Rusya arasında 160'dan fazla uluslararası anlaşma ve 40'tan fazla bildirge imzalandı.

Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, 2013 yılındaki Moskova ziyaretinde Rusya ile dört ayrı protokol imzaladı. Bu anlaşmalar 2013-2017 yılları arasındaki kültürel, sosyal, ekonomik ve teknolojik alanlardaki karşılıklı yatırımların korunması ve artırılmasını kapsıyordu. Söz konusu protokollerle Rusya, Özbekistan topraklarında ABD üslerinin açılmasına ve çoğalmasına da engel olmuştur (Güneş, 2013, 190).

Lukoil ile Gaspron Özbekistan enerji alanındaki iki büyük yatırımcı enerji şirketleridir. Özbekistan, bağımsızlığını elde ettikten sonra dışa bağımlılığını bitirmiş olsa da Rusya'dan 2005 yılından itibaren petrol almaya başlamıştır (Budak, 2013: 131-132).

Nisan 2017'de Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, Rusya Federasyonu'na resmi ziyarette bulundu. Ziyaretinin sonunda, siyasi, ticari-ekonomik, yatırım, göç, askeri, alanlarının yanı sıra bölgeler arası işbirliği, turizm ve sağlık konularında 16 milyar dolar değerinde 55 belge imzalandı.

Özbekistan'ın petrol ihracatı için tek boru hattı Rusya'nın Omsk şehrinden geçmektedir. Ayrıca Özbekistan'ın Taşkent – Bişkek – Almatı doğal gaz boru hattı da tek ihraç boru hattı sayılmaktadır. Rusya'nın en fazla doğalgaz çıkaran kuruluşu Gazprom ile doğal gaz satmak konusunda anlaşmaları mevcuttur.

Ayrıca, Orta Asya ülkeleri Rusya'ya enerji, ticaret konusunda bağımlı olmanın yanında iş gücü yani insan çalıştırma konusunda bağımlıdır. Bu ülkelerden milyonlarca insan Rusya'da çalışmaktadır (Kara, 2021: 213).

Unutmamak gerekiyor ki, Sovyetler birliği döneminde ulaşım alanında Orta Asya ülkelerini kendine bağlamıştır. Bu ülkelerden giden demiryollarının tamamı Moskova'ya ulaşır (Hasgüler ve Uludağ, 2009: 43).

#### **2.4.2. Özbekistan – Çin**

Çin, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Orta Asya ülkeleri üzerinde etkinliğini artırma fırsatını yakalamıştır. 1991 yılından sonra sonraki gelişmeler Çin'in lehine dönmüş olduğunu söyleyebiliriz (Özbay ve Salman, 2019:326).

Çin Halk Cumhuriyeti, 27 Aralık 1991 tarihinde Özbekistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıdı. Ocak 1992 tarihi itibarıyla iki ülke arasında diplomatik ve dostluk ilişkileri kuruldu. ÇHC Başkanı'nın 2010 yılında Özbekistan'a, Özbekistan Cumhurbaşkanı'nın Haziran 2012'de Çin Halk Cumhuriyeti'ne yaptığı resmi ziyareti tarihi önem kazandı. Toplantılar sırasında işbirliği ilişkileri kuruldu. Bunun açık bir kanıtı olarak, Özbekistan Devlet Başkanı'nın Çin'e ziyareti sırasında Devlet Başkanları'nın 'Stratejik Ortaklık İlişkilerinin Kurulmasına İlişkin Ortak Bir Bildiri' imzaladığını göstermek mümkündür.

Andican olayları sonrasında Özbekistan'ın en büyük destekçilerinden biri Çin olmuştur. Çin, siyasi desteğin yanı sıra Taşkent için 1,5 milyar dolar kredi ayırmış, 600 milyon dolar civarında enerji için anlaşma imzalamıştır (Musayev ve Musayev, 2019: 92).

2005'te imzalanan 'Dostluk, İşbirliği ve Ortaklık İlişkileri Hakkında Antlaşma'yı 2010 yılında imzalanan 'Dostluk, İşbirliği ve Ortaklık İlişkilerinin Daha da Derinleştirilmesi ve Geliştirilmesi Konundaki Ortak Bildiri' takip etti. Bu antlaşma ve bildiriler 2012, 2013, 2014, 2018 yıllarında yenilendi ve kapsamı derinleştirildi. Bu belgelerin kabulü, iki ülke arasındaki ilişkilerin uzun vadede daha da gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

11-13 Mayıs 2017 tarihinde Şevket Mirziyoyev'in Çin Halk Cumhuriyeti'ne yaptığı resmi ziyareti Özbek – Çin ilişkilerini yeni bir boyuta taşıdı. Müzakerelerin ardından Şevket Mirziyoyev ve Si Szinping, Özbekistan Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında ortak

bir bildiri imzaladılar. Ziyaret sırasında toplam 23 milyar dolarlık 105 adet ikili sözleşmelere imza atıldı.

2017 yılında yabancı ülkelerle toplam 60 milyar dolarlık sözleşmeler imzalandıysa, bunun % 35'i, yani 23 milyar doları Çin'in payına düşmektedir.

Çin ile Özbekistan arasında doğal gaz boru hattı inşası söz konusudur. Sincan – Uygur Özerk bölgesine Özbekistan üzerinden inşa edilen doğal gaz boru hattı, Türkmenistan doğal gazını da taşımaktadır. Türkmenistan – Özbekistan – Kazakistan – Çin Doğal Gaz Boru Hattı üzerinden Özbekistan'ın Çin'e doğal gaz satışları devam etmektedir.

#### 2.4.3. Özbekistan – ABD

Özbekistan ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ikili ilişkileri, bağımsızlığın ilk yıllarında kuruldu. Şubat 1992'de ABD Dışişleri Bakanı, Özbekistan'a resmi bir ziyarette bulundu ve iki ülke arasında diplomatik ilişkiler başladı. Mart 1992'de Taşkent'te ABD Büyükelçiliği açıldı.

ABD ile Özbekistan ilişkilerinde 1994 yılına kadar insan hakları konusu ön plana çıktığını görüyoruz. Afganistan'da Taliban'ın yükselişi, İran'a karşı Amerika'nın uyguladığı ambargolarla birlikte değişime uğramıştır. Özbekistan'ın radikal İslamcı akımlara sert tutumunu bir kenara bırakarak, 1995 yılından itibaren tutumunu değiştirmiş ve stratejik ortak olarak görmeye başlamıştır. Bir başka deyişle İran ve Afganistan arasında denge unsuru olarak değerlendirmeye başlamıştır. Bu süreçte daha önce insan hakları konusunda eleştirilerini bırakmış ve görmezden gelmiştir.<sup>9</sup>

Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un Haziran 1996'da ABD'de bulunması, Özbekistan ile Amerika arasındaki ilişkilerin seviyesini yükseltti. İslam Kerimov ABD Başkanı Bill Clinton ile bir araya geldi. İki ülke arasındaki ilişkilerin derinleşmesi, tarafların çıkarlarıyla ilgili siyasi, ekonomik ve güvenlik konuları tartışıldı. Bill Clinton, ABD yönetiminin Orta Asya ülkelerinin bağımsızlığı, istikrarı ve refahı ile ilgilendiğini; Özbekistan ile yakın ilişkiler kurmak istediğini ve Özbekistan'ı dünya toplumuna daha hızlı entegre etmeye yardımcı olacağını belirtti.

1996 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde Özbekistan Büyükelçiliği açıldı. Özbekistan Cumhurbaşkanı önderliğindeki devlet heyetinin ABD'de bulunması, yabancı yatırımlar için yaratılan koşullar hakkındaki bilgi eksikliğini ortadan kaldırdı (Musayev ve Musayev, 2019: 142).

<sup>9</sup> Laçinok, N.Y. "Özbekistan Dış Politikası'nda ABD-Rusya". [https://tasam.org/tr-TR/Icerik/363/ozbekistan\\_dis\\_politikasinda\\_abd-rusya](https://tasam.org/tr-TR/Icerik/363/ozbekistan_dis_politikasinda_abd-rusya)

11 Eylül saldırıları sonrası Özbekistan Amerika ilişkileri yeni bir dönüm noktasını oluşturmuştur. ABD'nin nezdinde Özbekistan'ın önemi artmıştır. 5 Ekim 2001 tarihinde Taliban'ın olası saldırılarına karşı antlaşma imzalanmış ve terörizme karşı mücadele için Özbekistan topraklarını Amerikan askeri güçlerine açmıştır.<sup>10</sup>

11 Eylül saldırıları sonucu iki ülke arasındaki ilişkiler daha da derinleşti ve aralarında terörizme karşı birlikte mücadele etme gayesi müttefik olmasına yol açmıştır. İki devlet başkanları tarafınca imzalanan Stratejik Ortaklık Deklarasyonu güçlenerek ivme kaydetmiştir. Afganistan'daki Taliban ve El Kaide radikal örgütüne yönelik Karşı – Hanabad Hava Üssü'nün faaliyetine izin verilmiştir. Sonuç itibarıyla 2001 yılında Amerikan Askeri Birimi, Hava Kuvvetleri ve Deniz Piyadeleri personelleri burada konuşlanmıştır.

2002 yılının başına kadar, Özbekistan'da Amerikalı yatırımcıların katılımıyla 300 Özbek – Amerikan işletmesi kuruldu ve faaliyet yürüttü. Bunlar arasında, dünyanın en büyük altın madenciliği şirketi Newmont Mining de bulunmaktadır. Navoi bölgesinin Zarafşan Vadisi'ndeki Muruntov'daki altın ve gümüş madeni işbirliği Zarafşan – Newmont ortaklığında yürütülmektedir. Taşkent'te 28 Amerikan şirketi ve bankası kendi ofislerini açmıştır. ABD'nin 'CASE' şirketi, TTZ ile tarım makineleri ve aletleri üretimi yapılmaktadır. Taşkent Mekanik Fabrikası'nda, uçaklar için yedek parça üretilmektedir.

Mart 2002'de Özbekistan Cumhurbaşkanı liderliğindeki bir grup devlet heyeti, ABD'ye resmi ziyarette bulundu. 2002 yılında İslam Kerimov, ABD'ye verdiği destekleri için 'Uluslararası Lider' ödülüne layık görüldü (Musayev ve Musayev, 2019: 148).

2005 yılı Andican olayları sonucu İslam Kerimov, ABD ve Avrupa ülkelerince insan hakları ihlalleri suçlamaları ile karşı karşıya kaldı. Hükümet yönetiminin uluslararası arenada sert bir dille kınanması, uygulanan silah ambargosunun yanı sıra diplomatlara ülkeye girme engelinin getirilmesi iki ülke arasında gerginliğe yol açtı ve böylece stratejik ortaklık sona erdi.

Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, ABD hükümetini Andican olaylarında adaletsiz davrandığını dile getirerek kışkırtmacılıkla suçlamıştır. Yaşanan gerginlik sonucu Özbekistan yönetimi, Mayıs ayında askeri üssün altı ay içerisinde boşaltılmasını talep etti ve üs ABD tarafından boşaltıldı.

2008'de ABD ve Özbekistan arasında yeniden bir diyalog süreci başlamıştır. Afganistan'daki gidişatın kötüleşmesi ve tehlikenin giderek üst seviyelere ulaşması sonucu NATO Zirvesinde İslam Kerimov '6+2 Diyalogu'nun BM şemsiyesi altında '6+3 Diyalogu' olarak devam etmesini önermiştir. Bu tekliften sonra aradaki gerginlik yumuşama sürecine

<sup>10</sup> Laçınok, N.Y. "Özbekistan Dış Politikası'nda ABD-Rusya". [https://tasam.org/tr-TR/Icerik/363/ozbekistan\\_dis\\_politikasinda\\_abd-rusya](https://tasam.org/tr-TR/Icerik/363/ozbekistan_dis_politikasinda_abd-rusya)

geçmiştir. 2009 yılında Afganistan'a yapılacak yardım malzemelerinin ülke sınırları içerisinde Kuzey Dağıtım Hattı üzerinden geçmesine izin vermesiyle ilerleyen yıllarda Özbekistan – NATO İşbirliği ve Özbekistan – AB Enerji İşbirliği konusunda anlaşmalar imzalanmıştır.

ABD ve NATO müttefiklerinden Almanya, 2001 – 2015 yılları arasında Özbekistan'ın Termiz şehrindeki askeri üssü Afganistan'daki Alman askerlerini destekleyen, ikmallerini yapmak için kullanmıştır.

Mayıs 2017'de Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'daki ABD ve Arap – Müslüman ülkelerin zirvesine katıldı. Zirve çerçevesinde ABD Başkanı Donald Trump ile ilk kez bir araya geldi. ABD Başkanı, Özbekistan'da yapılan reformları takdir ettiğini dile getirdi.

Aynı yılın eylül ayında, Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, BM Genel Kurulunun 72. Dönem Oturumu çerçevesinde ABD'ye resmi ziyarette bulundu ve orada ikamet eden bir grup Özbek vatandaşıyla bir araya geldi. Amerika'da yaşayan Özbekler, Özbekistan ile ABD kurumları arasındaki ilişkileri güçlendirerek bilim, eğitim, teknoloji, yatırım ve diğer alanların gelişimi hakkındaki görüşlerini dile getirdiler. Devlet Başkanı onları Özbekistan'da yürütülmekte olan reformlara modern bilgi ve deneyimi ile ülkenin kalkınmasına katkıda bulunmaya çağırdı. Günümüzde Özbekistan ve ABD arasındaki stratejik ortaklık devam etmektedir.

#### **2.4.4. Özbekistan – Avrupa Ülkeleri**

Özbekistan, Avrupa'ya ve diğer gelişmiş ülkelere yakın olma politikasını sürdürmektedir. Bağımsızlığının ilk yılları itibarıyla Özbekistan Milli Bankası ile Fransa'nın en büyük 'Credit Commercial de France' Bankası arasında bir anlaşma imzalandı. Söz konusu anlaşmaya göre merkezi Paris'te bulunan banka, Buhara'da inşa edilmekte olan bir petrol rafinerisini finanse etmektedir.

25-27 Nisan 1994 tarihinde, dönemin Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterrand'ın Özbekistan'a yaptığı resmi ziyarette, iki ülkenin Dış İşleri Bakanlıkları arasındaki işbirliği anlaşmaları, Özbekistan ile Fransa Arasındaki Vatandaşların Serbest Dolaşımı Anlaşması ve Hava Taşımacılığı Sahasında İşbirliğine İlişkin Anlaşması imzalanmıştır. Nisan 1996'da, Özbekistan Cumhurbaşkanı başkanlığındaki devlet heyetinin Fransa'ya ziyareti sırasında, iki ülke arasında gümrük vergisinin kaldırılması ve finansal yardım konusunda protokol imzalandı. Fransa ve Özbekistan arasında ekonomik, bilimsel, kültürel ilişkiler gelişmekte. Tarım ürünleri işlenmesinde, gıda, petrol ve doğalgaz endüstrisi, inşaat ve diğer alanlarında işbirliği devam etmektedir.

Özbekistan ayrıca uluslararası ilişkilerde büyük deneyime ve prestije sahip olan Büyük Britanya ile işbirliği yapmaktadır. 22-25 Kasım 1993'te Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, kendine eşlik eden delegasyonla beraber Büyük Britanya ve Birleşik Krallığı'na bağlı Kuzey İrlanda ülkesine resmi ziyarette bulunmuştur. Özbekistan'ın Almanya ile ticari ilişkileri mevcuttur.

Özbekistan'ın Almanya ile ilişkilerinin temeli 1993 yılına dayanmaktadır. Almanya'nın 'Deutsche Bank' ve 'Simens' şirketleriyle anlaşmalar imzalanmıştır. Almanya'nın 'Heidelberg' şirketi ile Özbekistan'ın birçok kentinde matbaacılık teknolojisi alanında işbirliği yapılmıştır. Ayrıca, Özbekistan'da 'Xobas TAPO', 'Xiva Karpet', 'MAN Avto-Uzbekiston' şirketleri kuruldu ve yıllık cirosu giderek yükselmektedir (Usmonov vd., 2016: 461).

Ülkede günümüzde sanayi ve otomotiv sektöründe Özbek Devlet Oto Sanayi A. Ş. (Uzavtosanoat) Alman Daimler-Benz firması ile Mercedes otobüs üretimi gerçekleştirilmektedir. Şehir içi ve şehirlerarası otobüs ile midibüs üretimi, Alman MAN Şirketi ile kamyon üretimi yapılmaktadır. Ayrıca, Taşkent Traktör Fabrikası'nda Alman patentli traktör Özbekistan koşullarına uygun şekilde üretilmektedir.

Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev 18 yıl aradan sonra 2019 yılının Ocak ayında Almanya Cumhuriyeti'ne resmi ziyarette bulundu. Berlin ve Münih'te bulunan Özbek lider yenilikçi teknolojilerin yanı sıra eğitim, bilim ve ikili ticari ilişkileri bir üst seviyeye taşımak amacıyla 9 anlaşmaya imza attı.

#### **2.4.5. Özbekistan – Japonya**

Özbekistan, Doğu yönündeki dış politikasında, Asya kıtasının Japonya, Hindistan, Pakistan ve Kore Cumhuriyeti gibi ülkeleriyle dış politika ilişkilerini güçlendirmeye ve yararlı işbirliği içerisinde bulunmaya özen göstermektedir.

Ocak 1992 yılında kurulan diplomatik ilişkiler, Mayıs 1994, Temmuz 2002 ve Şubat 2011'de Japonya'da ve Ağustos 2006'da Özbekistan'da gerçekleştirildi. İki ülke liderleri arasındaki üst düzey toplantılar, yararlı ve dostane ilişkilere yeni bir anlam kazandı. Özellikle, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un 2002 yılında Japonya'ya yaptığı ziyaret çerçevesinde Başbakan Jun'itiro Koidzumi ile görüşmesi sırasında 'Dostluk, Stratejik Ortaklık ve İşbirliği' konusunda ortak bir bildiri imzalandı. Söz konusu bildiri, tarafların görüşlerinin ve ilişkilerinin günümüzün uluslararası ilişkilerinin birçok konusundaki benzerliğini ve iki ülkenin çok yönlü işbirliğini daha da genişletilmesine yönelik resmi bir belge hâline gelmiştir. 2004 yılında Tokyo'daki Soka Üniversitesi alanında büyük Özbek düşünürü ve şairi Ali Şir Navoi'ye bir anıt dikildi.

Özbekistan Cumhurbaşkanı'nın Şubat 2011'de Japonya'ya yaptığı resmi ziyarette, yüksek teknolojiler alanında uzmanlaşmış büyük şirketlerle, Japon teknolojilerini ve yatırımlarını Özbekistan'ın petrol, kimya, enerji, makine mühendisliği ve tekstil endüstrisi gibi hızla gelişmekte olan alanlarına çekmeyi amaçlayan bir dizi anlaşmaya varıldı.

Ekim 2015'te, Japonya Başbakanı Sindzo Abe'nin Özbekistan'a ziyareti çerçevesinde Özbekistan ve Japonya, toplam değeri 8,5 milyar dolardan fazla olan ortak projeler uygulamayı kabul etti.

Japonya'nın enerji, makine, kimyasallar, lojistik, telekomünikasyon ve finans gibi alanlarda faaliyet göstermekte olan dünyaca ünlü 'Panasonic', 'Sumitoto', 'Marubeni', 'Mitsui', 'Mitsuiand CO LTD', 'Mitsubishi Corporation', 'Sumitoto Corporation', 'Tomen Corporation', 'Chori CO LTD' gibi şirketlerin daimi ofisleri Özbekistan'da faaliyet yürütmektedir. Söz konusu şirketler ile işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır.

Japon hükümeti, Gökyuvarlak (Özbekçe: Ko'kdumaloq) petrol ve doğalgaz madeninin işletiminde, Buhara'da bulunan bir petrol rafinerisinin inşasında, Fergana Petrol Rafinerisi'nin rekonstrüksiyonunda, ülkedeki telekomünikasyon ağlarını yenileme alanlarına yatırım yapmıştır (Usmonov vd., 2016: 455-456).

#### **2.4.6. Özbekistan – Güney Kore Cumhuriyeti**

Özbekistan ile Güney Kore Cumhuriyeti arasındaki işbirliği ilişkilerinin geliştirilmesi Aralık 1991'de Özbekistan'ın bağımsızlığının tanınması ve Ocak 1992'de aralarında diplomatik ilişkilerin başladığı gün kurulmuştur. Bu tarihi gelişmeler, iki ülke arasındaki ilişkilerde aktif siyasi diyalogun ve her alanda karşılıklı yarar sağlayan işbirliğinin oluşturulmasının yolunu açmıştır.

Diplomatik ilişkilerin kurulmasından bu yana, Özbekistan Cumhuriyeti ile Güney Kore Cumhuriyeti arasında 12 kez üst düzey buluşma gerçekleştirildi.

Özbekistan Cumhurbaşkanı'nın Eylül 2012'de Güney Kore Cumhuriyeti'ne yaptığı ziyaret, Özbekistan ile Güney Kore arasında karşılıklı yarar sağlayan işbirliğinin geliştirilmesine yeni bir ivme kazandı. Toplantının sonuçlarına göre, ortak bir bildiri kabul edildi. Söz konusu bildiride, tarafların çok çeşitli ve işbirliği durumunu değerlendiren, öncelikli yönleri belirlendi. Güney Kore Cumhurbaşkanı Park Geun-hye'nin Haziran 2014'te Özbekistan'a yaptığı resmi ziyarette, iki ülke arasındaki stratejik ortaklığın daha da geliştirilmesi ve derinleştirilmesi konusunda ortak bir deklarasyon ve Özbek – Güney Kore işbirliğini finansal yatırım, alternatif enerji ve kültür alanlarında daha da geliştirilmesi için bir dizi belge imzalandı.

Günümüzde Özbekistan'da Güney Kore yatırımcılarının katılımıyla 400'den fazla işletme faaliyet göstermektedir.

Özbekistan'ın dördüncü büyük ticari ortağı Güney Kore, otomotiv sektöründe Andican'da Uz-Daewoo yatırımı yaptı. Ayrıca, telekomünikasyon ve tekstil sektöründeki yatırımları kayda değerdir. Üstyurt Platosu'nda Surgil gaz projesinin ortağıdır. Taşımacılık, kargo ve lojistik alanlarında 10 yıllık kalkınma planı kapsamında Navoi havaalanının yenilenmesi Kore Hava Kargo şirketine verildi. 2010 yılında kargo terminalinin açılışı yapıldı ve Navoi Orta Asya'nın kıtalararası lojistik merkezi görevini yapmaktadır (Usmonov vd., 2016: 455).

1992'den beri Güney Kore Eğitim Merkezi, Taşkent'te faaliyet göstermektedir. Özbekistan Devlet Cihan Dilleri Üniversitesi ve Semerkand Devlet Cihan Dilleri Enstitüsü'nde Kore Dili ve Kültürü Merkezleri faaliyet yürütmektedir.

Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, Kasım 2017'de Güney Kore'ye resmi ziyarette bulundu. Söz konusu üst düzey görüşmeler sırasında, karşılıklı işbirliği anlaşmaları, politik, ticari-ekonomik, bilimsel-teknik, kültürel alanlarda olmak üzere, ikili ilişkilerinin daha da geliştirilmesi kapsamında bölgesel ve uluslararası konuları baz alan geniş bir yelpaze üzerinde anlaşmalar imzalandı.

2017 yılında Güney Kore Cumhuriyeti'nde Şevket Mirziyoyev'in Özbekistan Cumhurbaşkanı olarak faaliyetinin ilk yılı hakkında Korece 'Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev' adlı kitabı yayınlandı.

#### **2.4.7. Özbekistan – Hindistan**

Hindistan, Özbekistan'ın önemli stratejik ortağıdır. Mart 1992'de Taşkent'te Özbekistan ile Hindistan arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına ilişkin bir protokol imzalandı. 2016 yılına kadar Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, Hindistan'a beş kez resmi ziyarette bulunmuştur ve ilk resmi ziyaretini Ağustos 1991'de gerçekleştirmiştir.

Mayıs 1993'te Hindistan Başbakanı Narasimha Rao, devlet ziyareti ile Özbekistan'da bulundu. Ziyaret günlerinde 'Özbekistan Cumhuriyeti ile Hindistan Cumhuriyeti arasında Uluslararası İlişkiler ve İşbirliği İlkeleri Hakkında Antlaşma' hem ticaret hem ekonomik işbirliği ile ilgili birçok anlaşmalar imzalandı. İslam Kerimov'un 1993'te Hindistan'a yaptığı resmi ziyareti, 2006'da Hindistan Başbakanı M. Singh'in Özbekistan'a resmi ziyareti, Özbekistan Cumhurbaşkanı'nın Mayıs 2011'de Hindistan'a resmi ziyareti ve Hindistan Başbakanı Narendra Modi'nin, Haziran 2015'te Özbekistan'a resmi ziyareti işbirliği ilişkilerini daha yüksek seviyeye taşıdı. Özbekistan ile Hindistan arasında karşılıklı yarar sağlayan ilişkilere hizmet eden, yaklaşık 40 belge kabul edildi. Bunların arasında en önemlisi,

iki ülkenin ilişkilerini niteliksel olarak yeni bir seviyeye yükseltmeyi amaçlayan stratejik ortaklık hakkındaki ortak bildiridir. Şu anda, Özbekistan topraklarında Hint yatırımcılarının katılımıyla 60'tan fazla işletme faaliyet göstermektedir.

Hindistan ile Özbekistan arasındaki ilk anlaşmalar terörle mücadele konusunu kapsamıştır, daha sonraki anlaşmalar ağırlıklı olarak enerji konusuna yönelmiştir. Özbek Hükümeti, 'Hindistan OVL' şirketine Uzbekneftgaz A.Ş. ile ortak petrol ve doğal gaz arama hakkı tanımıştır. İki ülke arasında pekişen ilişkiler ve benzer tarih sonucu ortak çalışma ağları genişler. Her iki ülke de dünyanın önde gelen pamuk ve altın üretici ülkeleri sayılmaktadır. Bilhassa, Hindistan'ın Özbekistan için önemi bu iki hammadde konusunda yüksek tecrübeye sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Usmonov vd., 2016: 451-452).

Özbekistan, Orta Asya Cumhuriyetleri arasında yaptığı ikili ticarete Hindistan'ın açık verdiği tek ülkedir. Özbekistan dünyada pamuk üreten ülkelerin içinde ön sıralardadır. 2004-2005 mali yılında 49.08 milyon dolarlık toplam ticaretinde sadece Özbekistan'dan 30 milyon dolarlık ithalat yapmıştır. Hindistan'da gelişmiş tekstil sanayinin ihtiyacı olan ham maddeye gereksinim duymaktadır. Bu ticari ilişkiler içinde Hindistan Özbekistan'dan uçak ve uçak parçaları ithal etmiştir (Purtaş, 2006: 77).

2005 Andican olayları sırasında Hindistan Özbekistan'ın yanında yer almış, ticari ilişkileri kapsamını daha da genişletmiştir. Günümüzde iki ülke arasındaki ilişkiler güçlenerek devam etmektedir. Taşkent şehrinde inşa edilen teknopark kuruluşu ve Fergana Vadisi'nin kalbi Andican'da kurulan ecza fabrikası Özbekistan – Hindistan işbirliğinin başyapıtıdır. Hindistan hükümeti tarafınca Özbekistan'ın altyapı yatırımlarında kullanmak için büyük miktarda kredi ile desteklenmesi de ikili ilişkilere ivme kazandırdı. Ayrıca, uranyum üretiminde dünyanın en önemli ülkelerinden biri sayılan Özbekistan, Hindistan'a uranyum satışı yapmaktadır.

#### **2.4.8. Özbekistan – Pakistan**

Özbekistan'ın Güney Asya Bölgesi (GAB) ülkelerinden, Pakistan'la ilişkileri Uluslararası Karayolu Taşımacılığı (TIR) gelişmektedir. Özbekistan devleti, Pakistan limanlarına kolay erişebilmeyi hedeflemektedir. Enerji birliği konusuna sıcak bakılmaktadır. Afganistan, Özbekistan ve Pakistan olmak üzere üç devlet arasında 'Mezar-ı Şerif – Kabil – Peşaver' Trans –Afgan Demiryolu Projesi inşası için protokol imzalanmıştır.

Andican olaylarında Özbekistan yönetimine destek veren ülkelerden biri Pakistan'dır. Ayrıca Pakistan Güney Veziristan bölgesini üs olarak kullanan ÖİH üyelerine yönelik bir kaç askeri operasyonlar yapmıştır (2007).

Özbekistan'ın Pakistan'la ilişkileri iyidir. Özellikle hidroelektrik santralleri, petrol ve doğalgaz hatları inşası vb. projelerde iki ülkenin ortaklıkları vardır (Kılıhoğlu, 1999: 128).

Özbekistan'ın dış politikası, yeni endüstriyel olarak gelişmekte olan ülkelerle yakın ilişkilerin ve işbirliğinin kurulmasına ve geliştirilmesine büyük önem vermektedir.

Bu tür ülkeler kategorisine Doğu Asya, Güney Asya ve Güneydoğu Asya ülkelerini tam anlamıyla dâhil etmek mümkündür. Güneydoğu Asya'nın Özbekistan Cumhuriyeti'nin dış politikasındaki özel rolü, bu bölge gelişmekte olan on ülkeyi kendi içine almakta olduğuyla da alakalıdır. Söz konusu ülkeler arasında, sosyo-ekonomik yaşam düzeyi ve gelişme hızı ile Endonezya, Malezya, Singapur ve Tayland gibi ülkeler sayılabilir. Sömürge yönetiminden kurtulduktan sonra üstesinden geldikleri siyasi ve sosyo-ekonomik reformlardaki deneyimleri, yeni bağımsız ülkelere yarar sağlayabilir görüşüne sıcak bakılmaktadır.

Geçtiğimiz dönemde devlet ve hükümet başkanları arasında yapılan resmi ziyaretler sonucunda, devlet ilişkileri için sağlam bir temel oluşturan karşılıklı anlayış, dostluk ve işbirliği anlaşmaları gerçekleşmektedir. Bütün bunlar Özbekistan Cumhuriyeti ile Doğu Asya, Güney Asya ve Güneydoğu Asya ülkeleri arasındaki ticari-ekonomik, bilimsel-teknik ve kültürel-insani yardım alanlarda işbirliğinin başarılı bir şekilde gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

Sonuç olarak, Özbekistan'ın dış politika açılımı ülke lideri İslam Kerimov'un öncelikleri, görüşleri ve tutumları doğrultusunda gelişmiştir.

1990'lı yıllarda iç politikada otoritesini güçlendirmeye çalışan Kerimov, 2000'li yıllarda 'tek adam' haline gelmiştir (Özlem, 2013: 29).

Ülkede şeriata dayalı bir rejim kurmak amacıyla hareket eden radikal dini örgüler ile oluşan zorluklarla baş ederken aynı zamanda Orta Asya ülkelerinin yanı sıra ABD, Rusya ve Çin gibi dev güçler ile ilişkilerini belli seviyede tutmaya çaba göstermiştir. Karşı karşıya kaldığı sorunlar dolayısıyla bazı ülkelerle tamamen ilişkilerini askıya almıştır. Risk faktörü taşıdığı için Türkiye ile olan ilişkilerinde temkinli davranmıştır. O dönemdeki adıyla "Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları Zirvesi"ne 6. Zirve itibarıyla katılmamış, Türk Keneşi Devlet Başkanları toplantılarına hiç dâhil olmamış, katılım göstermemiştir.

İslam Kerimov 1990'lı yıllarda iç politikada gücünü artırmış ve 2000'li yıllarda 'tek adam' hâline gelmiştir (Özlem, 2013: 47). Kerimov'un bölgesel örgütler içindeki çok taraflı işbirliği görüşü, ülkesine yarar sağlayan ilişkileri güçlendirme temeline dayanmıştır. Bir taraftan Doğu yöndeki dış politikasında Asya kıtasının Japonya, Hindistan, Pakistan ve Güney Kore Cumhuriyetleriyle ilişkilerini güçlendirmeye çalışırken, Avrupa ülkeleriyle de Özbekistan'ın ikili ilişkileri başarılı bir şekilde devam etmiştir.

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### İSLAM KERİMOV DÖNEMİ TÜRKİYE – ÖZBEKİSTAN İLİŞKİLERİ

#### 3.1. Özbekistan Dış Politikasının Kısaca Değerlendirilmesi

İslam Kerimov, Bağımsız Özbekistan Cumhuriyeti'nin Kurucu Devlet Başkanıdır. Ülkenin 25 yıllık temel politikalarının şekillenmesinde Kerimov'un gücü, otoritesi ve şahsiyeti önemli rol oynamıştır. Özbekistan – Türkiye ilişkilerinin seyri incelenirken Özbekistan Cumhuriyeti'nin dış politika açılımı ve siyasi yaşamı devlet başkanının görüşleri öncülüğünde şekillendiğini ve geliştiğini söylemek gerekmektedir.

29 Aralık 1991 tarihinde, Özbekistan'ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra yapılan ilk genel seçimlerde İslam Kerimov, seçmenlerin % 86 oyunu alarak cumhurbaşkanı seçilmiştir. SSCB dağıldıktan sonra 25 yıl (1991–2016) ülkesini yönetti. Kerimov, Batı kültürüne hep mesafeli yaklaştı, köktendinciliğe karşı savaş açtı. O yüzdendir ki Rusya Federasyonu'nun bölge devletlerine yönelik politikalarından diğer ülkelere kıyasla en çok etkilenen ülke Özbekistan olmuştur.

İslam Kerimov, ülkenin bağımsızlığından sonra ilk yıllarda Rusya Federasyonu'ndan uzak durma politikasını uygulamıştır. Amacı ekonomik, siyasi bağımsızlığını koruma ve güçlendirmektir. Rusya'nın askeri üs kurmasına karşı çıkmıştır. BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) içinde entegrasyona karşı çıkarak ikili ilişkilerin sürmesi doğrultusunda hareket etmiştir (Çalışkan, 2018: 16).

Özbekistan, coğrafi ve demografik açıdan, Rusya'ya diğer devletlere nazaran daha farklı yaklaşım içerse de isimleri aşırılık ve fundamentalizm ile anılan çeşitli gruplar: Özbekistan İslâm Hareketi, Hizbu't-tahrir, Vehhabilik, Tebliğ Cemaati, El-Kaide gruplarının üyeleri diğer devletlerde dışarıdan gelme iken, ülkede daha çok yerli olma özelliği taşıyordu. Üstelik bu dönemde bölgede çok karmaşık ve çok yönlü muhalif din anlayışları oluşmaya başlamıştı. Bu durumdan dolayı Özbekistan, dünya devletleriyle, özellikle Türkiye ve İslam devletleriyle olan ilişkilerinde daha dikkatli yaklaşmıştır. Ayrıca Özbekistan'da istikrarı korumak isteyen hükümet, dini radikal hareketlerin bünyesine katılan ve bu örgütlere gizlice üye olan farklı gruplar söz konusu olduğundan İslam devletleriyle ilişkilerinde temkinli olma yolunu seçmiştir.

Muhalif hareketlerin çıkarttığı huzursuzluklar ve onların izlediği yol Özbekistan hükümeti ile Türkiye arasındaki diplomatik ve siyasi ilişkilerin seyrini değiştirdi. İki ülke arasındaki yanlış anlaşılmanın bilançosu ise her iki ülkenin dış politikasına yansdı.

Bağımsızlığın ilk yıllarında ülkenin en önemli sorunlarının başında ekonomik sıkıntılar yer almaktaydı. Giderek radikal İslami örgütlere karşı savaş daha büyük bir boyut kazandı ve uluslararası arenaya taşındı.

Dış politika açısından denge siyasetini yürütmeye çalışan Özbekistan, her dönemde kendi konumunu sağlamlaştırmaya önem vermiştir. O yüzden ki gerek devletlerle ilişkilerinde gerek bölgesel örgütlerle ilişkilerinde kendi mesafesini koruma gayretinde bulunmuştur. Stratejik konumu, nüfusu, ekonomisi, doğal kaynakları bakımından Orta Asya'nın lider ülkesi sayılan Özbekistan, komşu devletlerin yanı sıra Batılı ülkelerle de iyi ilişkiler geliştirmek için çabalamıştır ve çabalamaktadır.

Şevket Mirziyoyev'in Özbekistan Cumhuriyeti'nin yeni cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte ülkenin dış politika siyaseti yeni bir ivme kazanmış, önemli değişiklikler kaydetmektedir.

Mirziyoyev, kısa müddette sınır komşusu Kazakistan'a ve Türkmenistan'a üst üste ziyaretler gerçekleştirmiştir. Ayrıca Rusya ve Çin'i de ziyaret ederek ikili işbirliğini geliştirmek ve sorunlara çözüm bulmak için bir dizi görüşmeler yapmıştır. Böylece bölgenin en aktif devlet başkanı konumuna gelmiştir.

### 3.2. Özbekistan Ekonomisinin Kısaca Değerlendirilmesi

Yeniden yapılandırma, özelleştirme, yabancı sermaye yatırımı, vergi ve bütçe çalışmaları derken hızlı gelişmekte olan enflasyona ve mali sıkıntılarla baş etmeye çalışan ülkede serbest piyasa ekonomisine adım adım geçiş çabaları devam ederken ekonomi üzerinde devletin sıkı kontrolü hâlâ devam etmektedir. Üretimin büyük payı tarım sektöründe pamuk üretimine aittir. Doğal gaz rezervlerinden üretilen gazın belli bir kısmı ülke içi tüketime ayrılmakla beraber komşu ülkelere satılmaktadır. Dış ticarete özellikle beş komşu ülkeler arasında ve eski SSCB ülkeleri arasında mal takasına dayanan pazar gelişmiştir.

Özbekistan, yeni pazar haline gelmeyi hedeflerken dış ticarete alternatif pazar durumuna gelmiştir. Bu çerçevede Özbekistan, Avrupa ülkeleri arasında da önemli bir devlet olarak yerini almaya devam etmektedir.

Özbekistan'ın petrol ve doğalgaz analizinin diğer ülkeler açısından fırsatları ve tehditleri aşağıdaki gibi değerlendirilmektedir.

#### Özbekistan Petrol ve Doğal Gaz Analizi

##### Fırsatlar:

- Potansiyel açısından değerlendirildiğinde yeni yatırım projeleri ve sürekli artış gözlemlenen üretim fırsatlarının genişleyişi, gaz sektöründeki başarılar ve yeni kaynakların keşfi umut vaat etmektedir.

- Giderek yükselmekte olan satılacak malların fiyatlarının artışı ülkenin hidrokarbon ihracatını artırabilir.
- Bölgedeki diğer dört ülke ile gerek Avrupa devletlerinin gerek başka kıta devletlerinin işbirliğinin ikili veya çoklu şekilde gelişmesi ya da artması Özbekistan'ın denize kıyısı olmamasına rağmen kara yoluyla taşımacılık konusunda olsa da doğal kaynaklarını cazip hale getirebilir, fırsata çevirebilir.
- Ülke, petrol konusunda modern teknolojiler kullanımından yana olduğundan dolayı rafinerilerden yararlandığında büyük miktarlarda petrollü şeyl (ısıtıldığında doğal gaz ve petrol elde edilen kayaç) tutabilir.
- Ülkenin yeni devlet başkanı yönetimi tarafından yürütülen iyileşmeler ve sektöre verilen önem yeni fırsatlara kapı aralayabilir. Reform sürecinin ilerleyişine göre diğer devletlerle ikili ilişkiler iyileşebilir, artabilir.
- Doğalgaz, petrol ve diğer yer altı enerji ürünleri ve madenlerde rafine sektörü modern teknoloji ile yenilenmekte olduğundan dolayı söz konusu ürünlerin üretiminde ve ihracatında artış sağlanabilir.

#### Tehditler:

- Ülkede otomotiv, özellikle binek araba konusunda tek monopol olması piyasa çeşitliliği açısından sıkıntı yaratabilir.
- Ülkedeki herhangi bir ortak şirketin (Petronas, Daewoo ve ya Tethys) ikili anlaşmayı feshettiği durumda bu sektörde ikinci veya üçüncü ortak şirket arayışına ihtiyaç duyulabilir. Söz konusu durumda ortak bulma zaman alabilir ve diğer ülkelerin yanı sıra komşu ülkeler arasında çekiciliğini yitirebilir.
- Yurt içi kullanımı için giderek artmakta olan yakıt ve akaryakıt talebi gazın yurtdışına ithalatını etkileyebilir.
- Pandemi ve kovid sonrası dünya düzeninin değişmesi sonucu dış talebin komşu ülkeler olmakla beraber yakın çevre ülkeleri (Rusya, Çin) açısından değişkenlik gösterme ihtimali mümkün olabilir.<sup>11</sup>

Özbekistan, bağımsızlık sonrasında enflasyon bakımından oldukça zor durumlarla karşı karşıya kalmıştır. Ülkenin resmi para birimi Özbek Somu (Som) olup, geçiş sürecinde dolar karşısında değer kaybına uğramıştır. Günümüzde de Özbek Somu ABD Dolar'ı karşısında en çok etkilenen ve değer kaybeden para birimi sayılmaktadır. Özbekistan

<sup>11</sup> DEİK, "Özbekistan Hakkında Bilgi Notu". [https://www.deik.org.tr/uploads/ozbekistan-bilgi-notu-mart\\_2021.pdf](https://www.deik.org.tr/uploads/ozbekistan-bilgi-notu-mart_2021.pdf)

Somu'nun döviz karşılığındaki değerine bakılırsa 1 ABD Doları = 10,817.32 Özbekistan Somu'dur.<sup>12</sup>

Ülkede işsizlik oranının giderek artması ve ekonomik zorluklarla ilgili problemler istihdamı olumsuz yönde etkilemektedir. Devlet politikalarında özel ve küçük işletmelerin açılışı, kuruluşu ve faaliyete geçirilmesi temelinde de kamu kurumlarının ve devlet işletmelerinin özelleştirilmesi temelinde de istihdamın artması konusuna önem verilmiştir.

Bağımsızlık yıllarında yüksek işsizlik oranıyla baş etmek ve istihdam sağlamak amacıyla, küçük devlet işletmeleri ve çiftlikleri süregelen eski işyeri yapısında değişikliğe gidilerek özelleştirilmiştir. Mali, idari ve sosyal sorunlarla karşılaşan söz konusu işletmeler durumunda her geçen yıl iyileşme fark edilmektedir.

Özbekistan'ın yeni işyerleri yaratmak konusunda yetersiz kaldığından ve düşük ücret faktöründen dolayı istihdam konusunda dışa bağılılığı artmaktadır. Özellikle ülke nüfusunun önemli bir kısmı Rusya, Türkiye, Kazakistan ve Avrupa ülkelerinde çalışmaktadır.

Bağımsızlıkta sonra ülkede bankacılık sektörüne önem verilmiştir. Günümüzde Özbekistan'da 27 ticari banka faaliyet göstermektedir. Söz konusu bankaların 11'i kamu ortaklığı şeklinde çalışmakta olup, 3'ü kamu bankasıdır. 5 âdeti ise yabancı sermaye ile oluşmuş bankalardır. 8 banka da özel sektöre aittir. Bu bankaların ülke içinde 4.600 civarında şubesi vardır. Ziraat Bankası 2018 yılında UTBANK'ın hisselerinin tamamını alarak yüzde yüz yabancı sermayeli banka haline gelmiştir. Adı 'Ziraat Bank Uzbekistan' olarak değiştirilmiştir. 2003 yılında Özbekistan IMF ile konvertibilite anlaşmasına taraf olmuştur. Yasal olarak yabancı sermayedarların sınırsız para transferi hakları vardır (BUSINESS TURK, 2021: 33).

Günümüzde Özbekistan Cumhuriyeti Orta Asya ülkeleri arasında ekonomisine öncelik tanıyan ve bu konu üzerinde titizlikle çalışmalar yürüten, yeni ortaklıklar ve projeler için geniş kapsam tanıyan ülkelere biridir.

Orta Asya ülkeleri arasındaki rekabetin temeli ekonomi alanı olarak ağırlık kazansa da bu konuyu daha da netleştirmek amacıyla ülkeler arasındaki enerji rekabeti, doğal kaynaklar rekabeti, enerji gücü savaşları diye adlandırmak mümkündür. Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine bakış açısı 1990'lı yıllarda daha çok 'ağabeylik', 'liderlik', 'romantiklik' sözleriyle eşleşirken, 2000'li yılları takiben ise daha sağlam temellere dayandığı görüşü mevcuttur. Kısacası, son yıllarda Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik stratejisi değişime uğradığı söylenebilir.

<sup>12</sup> Türk Lirası Kurları, "1 Dolar kaç Özbekistan Somu?", TLkur.com, 09.12.2021.  
<https://dolar.tlkur.com/ozbekistan-somu>

Özbekistan, ekonomik alanını genişletmiş ve ekonomisini çeşitlendirmiştir. Ekonomik verilerine göz atmak gerekirse aşağıdaki gibi bir tablo ile karşılaşacağız.

**Tablo 3.1 Özbekistan Cumhuriyeti Ekonomi Verileri**

|                                              |       |
|----------------------------------------------|-------|
| GSYİH (2020, milyar ABD \$)                  | 56.50 |
| Reel GSYİH büyüme oranı (2021, %)            | 4,1   |
| Nüfus (2021, milyon)                         | 33,5  |
| Kişi başına GSYİH (2020, bin ABD\$)          | 1,5   |
| İşsizlik oranı (2021, %)                     | 5,0   |
| İhracat (2020, milyar ABD\$)                 | 13, 2 |
| İthalat (2020, milyar ABD\$)                 | 20    |
| Uluslar arası rezervler (2021, milyar ABD\$) | 33,0  |

**Kaynak: Özbekistan Dış Ticaret Raporu / Taşkent Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği.**

Bağımsızlığını elde ettiği 1990'lı yılları takip eden yıllarda büyük üretim kaybına uğrayan ve ciddi ekonomik küçülmeler yaşayan Özbekistan, ekonomi açısından değerlendirildiğinde; o yıllarda duraklama ve küçülme dönemi ile karşı karşıya kalmıştır.

Kültür, dil ve inanç açısından Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, serbest piyasa ekonomisi konusunda deneyimi olan Türkiye ile işbirliği yapmayı tercih etmişlerdir. Bu ilişkilerin gelişmesinde bazı sıkıntılar yaşansa da 10 yıllık (Özbekistan ile ise 20 yıllık) bir süre içerisinde bu problemler aşılmıştır (Aksel, 2018: 70).

Özbekistan'ın tarım, maden ve sanayi sektörü, yürüttüğü ekonomik planlama ile birbirini takip eden yılların ardından pamuk, doğalgaz, altın alanında artan yatırımlar sayesinde ülke ekonomisi yükselişe geçmiştir. Doğalgaz sanayi üretiminde önemli yer kaplamaktadır. Büyük gelişmelere kapı açan diğer bir sektör ise demir çelik sektörü denilebilir. Aynı zamanda enerji sektörünün gelişmesi diğer sanayi kollarına da ivme kazandırmaktadır. Ekonomik büyüme devam etmektedir.

Kızılıkum Çölü'ndeki Muranta altın yatağı dünyanın en büyük açık maden ocağı olarak bilinmektedir. 2014 yılında 102 ton altın madeni çıkartılmıştır. 2018 yılında üretim 85,5 tona kadar düşmüştür. 2019 verilerine göre linyit üretimi 4 milyon ton seviyesine ulaşmıştır. Yine aynı yılın verilerine bakıldığında 600 milyon varil petrol rezervi mevcuttur. Madencilik

sektörüne düşen pay, GSYH içerisinde analiz edildiğinde yüzde 4 olarak saptanmıştır. Ülkede 1,2 trilyon metre küp ile dünya doğal gaz sıralamasında %0,6 bir rezerve sahiptir.<sup>13</sup>

Özbekistan'ın dış ticareti istikrarlı bir biçimde gelişmektedir. Taşkent şehri ve vilayeti, makine, gıda, otomotiv sektöründe; Semerkant ve Fergana vilayeti tekstil, petrol, kimya ve gübre alanında öncülük etmekte. Andican ile Nemengen vilayeti yine tekstil, kimya, makine, elektronik ve petrol sanayinin toplandığı merkezlerdir. Orta Asya'nın en büyük kumaş üretimi, hazır giyim, ip üretimi, dokumacılık gibi her türlü tekstil sanayi ile bağlı fabrikaları Taşkent şehri ve Taşkent vilayetinde yer almaktadır. Ülke ekonomisi her yıl daha istikrarlı bir gelişim içinde olduğu görülmektedir (BUSINESS TURK, 2021: 30).

Özbekistan, Orta Asya ülkeleri içerisinde yabancı sermayenin getirilmesi için en çok tercih edilen ülkedir. Ülkede altın madeni başta olmak üzere çeşitli maden yatakları yabancı sermaye için oldukça cazip sektörlerdir. Ayrıca imalat, tekstil, otomobil ve tarım alanında yabancı sermaye akışı sağlamak için uygun koşullar ve fırsatlar oluşturulmuştur. Günümüzde Özbekistan'ın Orta Asya coğrafyasında en elverişli yatırım koşullarına sahip ülke olduğu da yatırımcıların dikkatini çekmektedir. Bağımsızlığını kazanmasından sonra geçen dönemde Orta Asya ülkelerine gelen yabancı sermayenin büyük bir kısmı Özbekistan'ın payına düştüğü rahatlıkla söylenebilir.

Özbekistan gübre ve eczacılık alanında da ilerleme kaydetmektedir. Ticaret yaptığı ülkelerin başında Çin, Güney Kore, Türkiye, Kazakistan, Rusya gelmektedir. İthal ettiği ürünler; otomotiv parçaları, ilaç, petrol ürünleri, ahşap malzemelerdir. İhraç ettiği ürünler pamuk, doğal gaz, bakır, altın, otomotiv, radyoaktif elementler, çinko ve yaş meyveler olarak sıralanabilir. Yabancı şirketler Özbekistan'da yüzde 100 sermaye ile kurulabildiği gibi ortaklık şeklinde ve temsilcilik biçiminde de yer alabiliyorlar (BUSINESS TURK, 2021: 30-32).

Özbekistan'ın bağımsızlığını elde etmesinden bugüne 30 yıl geçmiştir. İlk dönemlerde karşılaştığı krizlerin olumsuz etkilerinden ve zorluklarından kurtulup ekonomik büyümenin sağlanması hedefiyle ilerlemekte olan ülke, ekonomide ihracatın arttırılmasına adım adım ulaşmaktadır. Her şeyden önce hammadde ihracatındaki artışlar ülke ekonomisine büyük katkı yapmaktadır. Söz konusu artışlar dışa açılma çabaları kapsamında bu sürecin en önemli unsurudur. Özbekistan ekonomik politikası geçen 30 yıl içinde ülke ekonomisinin içinde bulunduğu durumu değerlendirerek serbest piyasa ekonomisi oluşturma amacına göre hareket etmektedir.

---

<sup>13</sup> DEİK, "Özbekistan Hakkında Bilgi Notu". [https://www.deik.org.tr/uploads/ozbekistan-bilgi-notu-mart\\_2021.pdf](https://www.deik.org.tr/uploads/ozbekistan-bilgi-notu-mart_2021.pdf)

Özbekistan'da sanayinin yanı sıra diğer sektörlerdeki üretim maliyeti Türkiye ile karşılaştırıldığında oldukça düşüktür. Yaklaşık 18,5 milyon iş gücüne sahip olan ülkede genel nüfusun yüzde 57'sini oluşturmaktadır. Toplam nüfusun yüzde 63'ü 30 yaşın altında genç insanlardır. Kayıt dışı ekonomi oranı yüksek seviyelerdedir. Ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 50'si özel sektörde çalışmayı tercih etmektedir. Okuma yazma oranı yüzde 97'dir. Bu rakam eğitim açısından oldukça önemlidir (BUSINESS TURK, 2021: 32).

Tüm Orta Asya ülkeleri sanayi, teknoloji ve diğer alanlarda özellikle üretim maliyeti konusunda aynı sorunlarla karşı karşıyadır.

Özbekistan'a göre Türkiye hem tarım sektöründe hem de tarım teknolojisinde daha ileri seviyede olduğu için bu alanda gelişmesine yardımcı olabilir. Özellikle hizmet sektörünün gelişiminde ve büro malzemelerinin ihracında Türkiye'ye ihtiyaç duyulmaktadır (Akal ve Karakaş, 2011: 5).

İhracatında doğalgaz, pamuk, altın ve diğer stratejik hammadde kaynaklarının ağırlıkta olduğu ülkenin ithalatında makine ve ekipmanlar, taşıt araçları, metal mamuller, kimya ve gıda sanayi ürünleri ön plana çıkmaktadır.

Özbekistan'ın ihracatında Rusya yüzde 20'li pay ile birinci, Türkiye ise yüzde 6,8 payla dördüncü sıradadır. İleriki yıllarda bu sıranın daha öne çekileceği düşünülmektedir (Çılbant ve Hepaktan, 2016: 101).

Özbekistan hâlâ dış pazarlara ulaşabileceği boru hatları ve altyapı bakımından Rusya ve Çin'e bağlı kalmaktadır. Doğal gazını satacağı yeni pazarlara ulaşması için faaliyete geçmesi beklenen, Avrasya bölgesinden geçen yeni boru hatları yapımına ihtiyaç duymaktadır. Türkiye, Özbekistan'ın dış politikasında hem önemli işbirliği ortağı hem de Avrupa ülkeleri arasında bir köprü konumundadır.

**Tablo 3.2 Özbekistan'ın Dış Ticaret Hacmi İçerisinde İhracat ve İthalat Oranı (2019-2020) (Milyon dolar)**

| Dış Ticaret Tablosu       | 2019            | 2020            | Değişim Oranı | Pay         |
|---------------------------|-----------------|-----------------|---------------|-------------|
| <b>Toplam Dış Ticaret</b> | <b>31.248</b>   | <b>27.490,1</b> | <b>-%12</b>   | <b>-</b>    |
| <b>İhracat</b>            | <b>13.268,7</b> | <b>12.471,3</b> | <b>-%6</b>    | <b>%100</b> |
| <i>Mal Ticareti</i>       | 6.705           | 5.185,4         | -%22,7        | %41,6       |
| <i>Hizmetler</i>          | 2.580,7         | 1.481,4         | -%42,6        | %11,9       |
| <i>Altın</i>              | 3.983           | 5.804,4         | %45,7         | %46,5       |
| <b>İthalat</b>            | <b>17.979,3</b> | <b>15.018,9</b> | <b>-%16,5</b> | <b>%100</b> |

|                     |                 |                 |        |       |
|---------------------|-----------------|-----------------|--------|-------|
| <i>Mal Ticareti</i> | 16.178,2        | 14.177,4        | -%12,4 | %94,4 |
| <i>Hizmetler</i>    | 1.801,2         | 841,5           | -%53,3 | %5,6  |
| <b>Denge</b>        | <b>-4.710,6</b> | <b>-2.547,6</b> | -      | -     |

**Kaynak: Özbekistan Dış Ticaret Raporu Taşkent Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği.**

Özbekistan'ın dış ticaret hacmi içerisinde ihracat, Ocak-Eylül 2020 döneminde 12.471,3 milyon dolar olarak gerçekleşmiş olup geçen senenin aynı dönemine göre %6 azalmıştır. İthalat ise 15.018,9 milyon olarak gerçekleşmiş olup geçen seneye göre %16,5 oranında azalmıştır. Bu dönemde dış ticaret dengesi 2.547,6 milyon dolar açık vermiştir. Sadece mal ticareti açısından bakıldığında ise dış ticaret açığı 8.992 milyon dolar olmuştur (Özbekistan Dış Ticaret Raporu Taşkent Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020: 2).

Özbekistan'da en çok istihdam tarım sektöründedir. Geniş toprakları olan ülkenin tarım alanında üretiminin başında pamuk gelmektedir. Meyve ve sebzelerinin kaliteli ve lezzetli olması dolayısı ile dünya pazarlarından talep gelmektedir. Tarım ürünlerinin artırılması Özbekistan'ın önemli hedeflerinden biridir. Önümüzdeki yıllarda bölgede önemli meyve, kuru meyve ve sebze ihracatçısı olmak Özbekistan'ın amaçları arasında yer almaktadır. Ayrıca, ülkede son yıllarda hayvancılığa büyük önem verilmektedir. Devlet hayvancılık ve tarım sektöründe çalışan insanlara, firmalara büyük destek vermektedir.

Türkiye ve Özbekistan arasında tarım sektöründe bahçecilik ve seracılıkta bitki ve tohumculuk üretiminin yanı sıra hayvancılık ve balıkçılık alanlarında da işbirliği yapılmaktadır.

Tarımın 2020 istatistiklerine göre milli gelirdeki düzeyi %28 olarak, istihdamdaki payı ise %27 olarak saptanmıştır. İklimi hayvancılığa ve pamuk üretimine oldukça elverişlidir. Çiftliklerde havancılık gelişmekte, özellikle koyun kuzu yetiştiriciliği yoğunudur. Tarım arazilerinin tamamı devlete aittir. Çiftlikler ise kişisel girişim olarak tanımlanmaktadır.<sup>14</sup>

Tarımın yanında dokumacılık ve organik maddeler de önemlidir. Diğer Türkî Cumhuriyetlere göre Özbekistan sanayisi daha ileridedir. Tarım büyük sektör olarak adlandırılmaktadır. Türkiye ile kıyaslayacak olursak pamuk ihracatında Özbekistan öndedir. Türkiye ise hububat, un, nişasta, süt, şeker üretimi; sabun, nükleer reaktörler gibi konularda daha ileridir. Özbekistan'ın bakır, ham post, lifler ve ipek ürünlerinde avantajlı olduğunu söyleyebiliriz (Akal ve Karakaş, 2011: 13).

<sup>14</sup> DEİK, "Özbekistan Hakkında Bilgi Notu". [https://www.deik.org.tr/uploads/ozbekistan-bilgi-notu-mart\\_2021.pdf](https://www.deik.org.tr/uploads/ozbekistan-bilgi-notu-mart_2021.pdf)

Orta Asya ülkeleri arasında geçmişten günümüze kadar sürüp gelen iktisadi sorunlara çözüm bulabilecek potansiyel Türkiye’de mevcuttur. Bilhassa İslam Kerimov’un devlet başkanlığı döneminde Özbekistan ve Türkiye arasında oluşan güven problemi iki ülke arasındaki diplomatik, siyasi, ticari, hukuki, askeri, kültürel ve ekonomik işbirliğinin yetersiz kalmasına ve iki ülke arasında önemli eksikliğin oluşumuna yol açmıştır. Günümüzde Özbekistan’ın dış ticaret ve güvenli pazar arayışında, ayrıca yatırımcı eksikliği konusunda bu eksiklik hissedilmektedir.

Türkiye’nin dış ticaret ortaklarının başında ekonomi yönünden çok gelişmiş Batılı ülkeler ve Rusya yer alırken, Orta Asya ülkelerinin, bunlar arasında Özbekistan’ın dış ticaretinde Rusya ve Çin başı çekmektedir. Gelişmekte olan dış ticaret açığı göz önünde bulundurulduğunda coğrafya faktörü ve artan bağımlılığı da hesaba katarsak Özbekistan ve Türkiye işbirliği kötü yönde etkilenebilir. Ancak ikili ticaret ilişkilerinin sıkı takip edilmesi ve ortak projeler yapılması söz konusu iki akraba devleti birbirine kenetleyecektir.

### **3.3. Türkiye ve Özbekistan Arasındaki Siyasi ve Diplomatik İlişkiler**

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkeleri, Türkiye dış politikası açısından önemli bir dönüm noktası oluşturduğunu görmek mümkündür. Ortaya çıkan bu gelişmede Türkiye’nin ilişkileri geliştirme yönündeki girişim ve çabaları önemli rol oynamıştır (Aksel, 2018: 70).

Beş Orta Asya ülkesinin bağımsızlıklarını elde etmeleriyle Türkiye, tarihi kökenlerine, din, dil ve soy birliğine yakın olan söz konusu Türk Cumhuriyetleri’nin bağımsızlıklarını tanıyan ve onlarla ikili ilişkiler kuran ülke oldu. Türkiye, Orta Asya ülkelerinin hepsiyle yakın ve dostane ilişkiler kurmak amacıyla önemli adımlar attı. Akraba ülkeler arasında Özbekistan’ın özel bir yeri vardır.

Türkiye ile Özbekistan’ın ilişkileri 1991 yılında bağımsızlığın hemen elde edilmesinin ardından başlamıştır. Türkiye Kafkaslar ve Orta Asya’daki diğer ülkelere destek olmak için çeşitli ilişkiler kurmuştur (BUSINESS TURK, 2021: 40).

Türkiye ve Özbekistan arasındaki dış politikanın temel unsurunu oluşturan siyasi, ticari, kültürel, ekonomik ve diplomatik ilişkiler diğer Orta Asya ülkeleri gibi büyük bir hızla gelişmiştir.

Türkiye, Özbekistan’ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkedir. O günden beri dış ticaretleri istikrarlı şekilde artmaktadır. Diplomatik ilişkilerde aynı terendi izlemektedir. Sayısız anlaşmalar, protokoller, ekonomik açıdan yapılan görüşmeler sürmektedir (Aksel, 2018: 73).

Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) 1992 yılında kuruldu. 4 Mart 1992 yılında Taşkent ve Ankara arasında diplomatik ilişkiler başladı ve karşılıklı olarak büyükelçilikler

açılmasına karar verildi.

1992 yılının Nisan ayında Türkiye'nin Taşkent Büyükelçiliği, 1993 yılının Mayıs ayında ise Özbekistan Cumhuriyeti'nin Ankara Büyükelçiliği faaliyetini başlattı (BUSINESS TURK, 2021: 40).

Ülkelerin kurduğu ikili diplomatik ilişkiler, birçok konuda yapılan işbirliği anlaşmaları; siyasi, ekonomik, ticari ve kültürel alanlarda başlatılan ilişkileri destekledi. Zirve toplantıları, devlet ve hükümet başkanlarının karşılıklı resmi ziyaretleri sonucunda Ankara ve Taşkent arasında işbirliği ilişkilerinin kapsamı genişletildi.

Özbekistan'ın denize sınırı bulunmaması ve Türkiye'nin üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımada konumundaki coğrafi yapısı, İstanbul ve Çanakkale Boğazları – Taşkent'in dünya pazarına açılması için olanak sağlayacağı köprü anlamına gelmekteydi.

Özbek halkının Türk halkı ile kültürel açıdan birbirine yakınlığının yanı sıra Özbek Türkçesi'nin Türkiye Türkçesi'ne yakın olması, iletişim kurulmasında kolaylaştırıcı etki yaptığının da altı çizilmesi gerekmektedir. Ayrıca hatırlatmakta fayda var ki bağımsızlık dönemine kadar Orta Asya ülkelerinde Rusya ile iyi ilişkilerin sürdürebilmesi için Rusça ikinci resmi dili olarak kabul edilmişti. Diğer Orta Asya devletleri gibi kendi egemenliğini elde eden Özbekistan'da da dil politikasına büyük önem verilmiştir.

Söylemek gerekir ki Özbek ve Türk halkı arasında göz ardı edilemeyecek kadar derin bir bağ, uzun bir tarihi geçmiş vardır. Bu iki halkın tarihsel kökenleri yüzyıllara dayansa da yakın tarihte yaşanan olaylar açısından Türkiye – Özbekistan ilişkileri dönemlere ayrılarak değerlendirilebilir. Bağımsızlık yılları sonrasında yaşanan siyasi, diplomatik ve ekonomik ilişkilerin temelinde her ne kadar Özbekistan için 'Örnek Model Arama' arayışı mevcut ise de iki kardeş ülke arasında yapılan hatalar iki ülke ilişkilerini sekteye uğrattı.

Bugün bakıldığında Türkiye ve Özbekistan, önemli siyasi ve ekonomik ortaklardır. Günümüzde ikili ilişkiler çok yönlü: siyaset, ekonomi, kültür, eğitim ve askeri işbirliği olarak devam etmekte olsa da bugünlere gelmenin temelinde yapılan hatalar sonucu aşılamayan kriz, kopukluk dönemlerinin yaşandığı gerçeği de vardır.

### **3.3.1. Yakınlaşma ve Kaynaşma Dönemi (1991 – 1993)**

Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un Türkiye'ye yapmış olduğu ilk resmi ziyaret, iki ülke ilişkilerinde önemli yer tutmaktadır. Aralık 1991'deki ziyaret Çankaya Köşkü'nde gerçekleşti. Ortak basın toplantısında İslam Kerimov, iki ülke arasında siyasi, ticari, ekonomik ve kültürel anlamda diplomatik ilişkilerin temelini atıldığını memnuniyetle dile getirdi. Ziyaret sonrasında işbirliğinin geliştirilmesine ait protokoller imzalandı. (Usmonov vd., 2016: 449).

Söz konusu ziyaretin ardından, ilişkiler hızlı gelişme kaydetti. Başbakanlar seviyesindeki resmi ziyaretler 1992 tarihinde Süleyman Demirel, Abdulhaşım Mutalov tarafından sürdürüldü. Özbekistan’a Türkiye’den cumhurbaşkanı seviyesinde ilk ziyaret Nisan 1993 yılında Turgut Özal tarafından gerçekleştirilmiştir. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel’in Özbekistan ziyaretinden sonra, Özbekistan’da Nisan 1992 tarihinde Türkiye’nin Taşkent Büyük elçiliği faaliyete geçti. 1993 Mayıs ayında da Özbekistan Cumhuriyeti’nin Ankara Büyükelçiliği açıldı.

Türkiye, din, dil ve kültür bakımından kendine benzerlik taşıyan Orta Asya ülkeleriyle duygusal yakınlık duyuyor ve güçlü bağların oluşması açısından ortak bir çatı altında birleşmek gibi gayeleri amaçlayan planlamalar yapıyordu. Resmi ziyaretlerin yanı sıra belli amaçlara yönelik gerçekleştirilen kültürel etkinliklerden biri Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanlarının Zirvesi’dir.

29 Ekim 1992 yılında gerçekleştirilen birinci Ankara Türk Dünyası Devlet Başkanları Zirvesi’nde 6 Türk Cumhuriyeti liderleri bir araya geldiler. Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve dönemin Başbakanı Süleyman Demirel de söz konusu Türk Zirvesi’ne katıldı. Türk Dünyası devletlerinin kültürel yakınlığını, ülkelerin dil, tarih, kültür birliği kapsamındaki ilişkilerini sosyal ve ekonomik işbirliğine doğru taşıma konusunda attıkları ilk adım heyecanla karşılanmıştır.

Zirvede Turgut Özal, ‘Türk Dünyası’nın Ortak Pazarı’nı oluşturmayı teklif etmiş olsa da çeşitli neden ve endişelerden dolayı söz konusu teklif ikili ilişkiler hâlinde sürdürülmüştür.

Zirve katılımcıları, Türk dünyası ülkelerinin ortak sorunlarını tespit etmek ve çözüm odaklı beraber hareket etmek için, bir kurultay oluşturulması fikrinde birleştiler. 1993 yılında Türk Dünyası ülkeleri arasındaki ilişkileri geliştirmek amaçlı dönemin MHP lideri Alparslan Türkeş, ‘Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı’nı (TÜDEV) kurmuştur. Devlet desteği ve TÜDEV’in çabaları ile 21-23 Mart 1993’te Antalya’da Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı düzenlendi. Kurultaya Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan Cumhuriyetlerinin devlet yöneticileri katıldılar. Kurultay sonunda 34 harfli Ortak Türk Alfabeti’ne geçiş teklifinin kabul edilmesi, atılan somut adımlardan biri olarak nitelendirilebilir. TÜDEV, 1993–2006 yılları arasında Türkiye’nin farklı şehirlerinde olmak üzere 10 kurultay düzenledi. Düzenlenen kurultayların amacı aynı olsa da farklı sorunların çözümü için ortak hedefleri gerçekleştirmek uğruna tertip edildi. Arada kopukluklar yaşandı, ama bu sorunlara aldırmadan yola devam edildi.

Türk Cumhuriyetleri, yöneticilerinin katılımı ile “Türk Cumhuriyetleri Yüksek Konseyi”nin kurulması kabul görmüştür. Ayrıca ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda

işbirliği yapmak ve Türk Dünyası'nın sorunlarını ele almak için “Türk Devletleri Arasında Parlamenter Çalışma Grubu” oluşturulması da tüm katılımcılar tarafından olumlu karşılanmış ve kabul edilmiştir (Çağlar, 2018: 255).

Nisan 1993’de ‘Türkiye Cumhuriyeti ile Özbekistan Cumhuriyeti arasında İşbirliği Konseyi Kurulmasına İlişkin Ortak Açıklama’ imzalandı ve Türk – Özbek İş Konseyi kuruldu. Mart 1994 tarihinde Konsey’in ilk toplantısı İstanbul’da olmak üzere iki ülke cumhurbaşkanları ve başbakanlarının katılımı ile toplamda dört toplantı gerçekleştirilmiştir. Özbekistan’ın dış politika açılımı ve iki ülke arasında ticari ilişkilerin gelişmesi, Türk firmalarının Özbekistan’a yatırımı yapmasına yol açtı. Özbekistan’a en çok yatırım yapan Türk firmaları oldu. 1993’de Turgut Özal’ın Özbekistan’a yaptığı resmi ziyaret sonucu, iki ülke arasındaki ticaret hacmi ivme kazandı. İlk on bir ay içerisindeki ticaret hacmi 237 milyon 327 bin dolara ulaştı. Özbekistan’da Ziraat Bankası’na bağlı olarak kurulan UT Bank faaliyete başladı. Türk Eximbank’ının Özbekistan’a kredi vermesi konusundaki ilk anlaşması 1992 yılında imzalanmıştır.

Türkiye, Özbek öğrencilerine meslek okullarının ve üniversitelerin kapılarını açtı ve onlara burs sağladı. Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, Özbekistan’da cami ve medrese inşa etme projelerini sürdürdü. Türkiye’ye dini okullarda eğitim görmek için gelenleri kabul etti, eğitim almalarında yardım ve destek verdi. Karşılıklı olarak Özbekistan’da da değişik düzeyde eğitim kurumları ve Türk okulları açıldı ve sayıları hızla arttı.

Özbekistan hükümetinin üçüncü ülkelerle ve uluslararası kuruluşlarla temasa geçmesi, dış politika ilişkilerini geliştirme ve ekonomik özgürlüğünü sağlama temeline dayanmaktaydı. Her ne kadar Rusya Federasyonu, beş Türk Cumhuriyeti’nin serbest hareketine sıcak bakmadığını bildirse de Özbekistan – Türkiye ilişkilerinin başarılı şekilde ilerlemesi Moskova’yı rahatsız etmiştir. Her iki ülke liderleri söz konusu geçiş döneminde Türk – Özbek ilişkilerinin sıkıntıya düşmemesi açısından açıklamalarda bulunma ihtiyacı duymuşlardır.

Sonuç olarak, yeni yatırımlar ve yeni ticari ilişkiler her iki ülke için de yeni fırsatlar ve ticari imkânlar sağlayacaktı. Türkiye, stratejik açıdan Batı ülkeleri ile Orta Asya ülkeleri arasında koridor veya köprü konumundaydı. Yakın geçmişe bakıldığında, ilk yıllarda ticari işletmeciler bakımından bir atılımın yaşandığı, işletmeler kurulduğu, ilaç ve gıda sektöründe başarılı gelişmeler yaşandığı, öğrenciler için eğitim görme fırsatının sağlanmış olması güzel başlangıçlar olarak kayda değerdir. Özbekistan ekonomi sisteminde değişiklik yaparak planlı ekonomi sisteminden vazgeçti. Serbest piyasa ekonomisi politikalarını uygulamaya başladı. Özbekistan bu dönemde ülke ekonomisini yeniden yapılandırma sürecinde çabalarırken, Türkiye ise yüksek enflasyon, dış borç ve işsizliğin yanı sıra iç sorunları ile uğraşıyordu.

### 3.3.2. Çalkalanma Dönemi (1994 – 2005)

Özbekistan’da muhalefet partileri liderlerine yönelik tutum ve yapılan baskı, parti liderlerinin ve bir grup üyelerinin ülkeden ayrılmasına neden olmuştur. 1993’te Muhammed Salih’in Türkiye’ye Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın daveti üzerine gelmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin dalgalanma sebeplerinin başında yer almaktadır. Aynı dönemde Özbekistan’ın iki muhalif partisinin (‘Erk’ Partisi ve ‘Birlik’ Partisi) liderleri Türkiye’ye sığınmışlar, İstanbul’da bulunmaktaydılar.

Ülke istikrarını tehdit eden iki siyasi oluşum olarak nitelendirilen ‘Birlik’ ve ‘Erk’ Partisi liderlerinin ve üyelerinin Türkiye’de bulunması İslam Kerimov’un sert tepkilerine neden oldu. Muhalif liderleri Türkiye’de eğitim almakta olan Özbek öğrencileri rejim karşıtı faaliyetler için örgütlediğini iddia etti. Ankara’yı Özbek muhaliflerine ev sahipliği yapmakla suçladı. Bu iki muhalif lidere destek verdiği gerekçesiyle ülkede Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı faaliyetlerine son verildi. Vakıf yöneticilerinin ülkede ikameti yasaklandı. 1994 yılında, Ankara’ya resmi ziyarette bulunan İslam Kerimov, iki muhalif liderin Fergana Vadisi başta olmak üzere ülke çapında kökten dinci İslami örgütlerini desteklediğini ve söz konusu kişilerin sınır dışı edilmesini talep etti.

Özbekistan’ın Türkiye ile ilişkilerinde temkinli davranmaya başladığı diğer bir husus, Türk okulları konusudur. 1994 yılına gelindiğinde, ortaklık ilişkilerinden ziyade iki rakip davranışını anımsatıyordu. Özbekistan yönetimi, düşmanca tavır sergilemese bile Türk okullarına karşı tavrını koydu ve yeni okulların açılmasına izin vermedi. Türk okullarının siyasi nitelik taşıdığı, eğitim sisteminin tarafsız olmadığı ve dini içerikli faaliyetlerde bulunduğu hükümet yönetimi tarafından gündeme getirildi. Bu konu, iki ülke arasındaki ilişkilerin zedelenmesine sebebiyet verdi. Böylece ilk yıllarda mükemmel düzeyde ilerleyen ilişkiler, güven sorunu ile sarsıldı. Sonuç itibarıyla, 1994’te Taşkent, Ankara’daki Özbekistan Cumhuriyeti Büyükelçiliğini kapattı ve ilişkileri askıya aldı.

Özbekistan, arada yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle, 1995 yılı itibarıyla Türkçe Konuşan Ülkeler Zirvesi’ne karşı tavır koymuştur.

Nitekim zirvenin 1996 yılının Eylül-Ekim aylarında Taşkent’te düzenleneceği konusunda mutabakat sağlanmıştır (Amirbek vd., 2017: 175). 21 Ekim 1996 tarihinde Dördüncü Zirve Taşkent’te toplandı. Zirve adı ‘Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları Zirvesi’ olarak değiştirildi. Özbekistan, altıncı zirveden sonra zirveye yönelik tavrını değiştirmesi sonucu zirvede kırılmalar oluşmaya başlamıştır. Özbekistan, yedinci İstanbul Zirvesi’nde Meclis Başkanı düzeyinde temsil edilirken, sekizinci Antalya Zirvesi’ne, dokuzuncu Nahçıvan Zirvesi’ne ve onuncu İstanbul Zirvesi’ne katılmamıştır.

Söz konusu zirvelerin en önemli konusu İpek Yolu projesini gündeme taşımak olmuş,

bu proje kapsamında petrol ve doğal gaz boru hattı konusu ön plana çıkmıştır. Bölge enerji kaynaklarını dünya pazarına Türkiye üzerinden ulaştırılması ağırlık kazanmıştır.

Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, 6-8 Mayıs 1996 tarihinde Özbekistan’a resmi ziyarette bulundu ve iki ülke arasında ‘Edebi Dostluk Antlaşması’ imzalandı.

1996 yılında Özbekistan hükümeti, küçük ölçekteki firmaların kalitesiz ürünler pazarladığını ve ülke ekonomisine yarar sağlamadığını dile getirmesi üzerine, büyük Türk firmalarının ülkeye girmesine yeşil ışık yaktı.

Asıl uzmanlığı tıp doktoru olarak bilinen bir milletvekili, bakan olarak atandıktan sonra soyadının ve ailesinin Özbek kökenli olması nedeniyle, Özbekistan ve Orta Asya politikasında etkin rol almıştır. Bu kişinin muhalifleri desteklemesi, devlet başkanı hakkında anti propaganda yapması Türk – Özbek ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. Çeşitli televizyon kanallarında ‘Türkistan uzmanı’ olarak boy gösteren bu kişinin söylemlerinden dolayı iki ülke arasındaki gerilim daha da artmıştır (Hasgüler ve Uludağ, 2009: 54).

Muhammed Salih, beş yıllık ikamet süresi bittikten sonra Kıbrıs üzerinden Avrupa’ya yollanmıştır. Muhammet Salih’in Türkiye’yi terk etmesi ve Almanya’ya gitmesi Özbekistan – Türkiye arasındaki ilişkileri biraz olsun rahatlatmış ve nizama sokmuştur (Amirbek vd., 2017: 175). Bir müddet Almanya’da bulunan muhalif lider Başbakan N. Erbakan döneminde tekrar İstanbul’a dönmüştür.

Türkiye’nin Orta Asya için aktif politika geliştirmemiş olmasından dolayı zaman zaman Kerimov’un dayatmalarına uymuştur (Türk, 2008: 78).

1997–1999 yılları arasında iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde düşüş yaşanmış, iş insanları birçok sorunlarla karşılaşmakta olduklarını dile getirerek toplantılar düzenlemişlerdir.

1999 senesi Özbekistan – Türkiye ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak kaydedilmektedir.

1999’da Afganistan Taliban’ı ile “Özbekistan İslam Hareketi” arasında çeşitli işbirlikleri artış göstermiştir. Bu örgüt üyeleri Tacikistan üzerinden Kırgızistan Batken iline güç yığmışlar ve Fergane Vadisi’nde radikal eylemler düzenlemişlerdir. Söz konusu radikal eylemler Orta Asya ülkeleri tarafınca tepkilere neden olmuş, ‘tehlike çanlarının çalması’ olarak nitelendirilmiş ve endişe uyandırmıştır (Amirbek ve vd., 2017: 178).

16 Şubat tarihinde Özbekistan başkenti altı ayrı yerde patlayan bombalı saldırıyla çalkalandı. Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov’a yönelik yapılan söz konusu bombalı saldırı, yönetimi silahlı çatışma ile devirerek İslami bir devlet kurmayı amaçlayan Özbekistan İslam Hareketi (ÖİH) tarafından gerçekleştirildiği ortaya çıktı. Cumhurbaşkanı Kerimov’un 16 kişinin ölümü ile sonuçlanan suikast girişimini gerçekleştirenler arasında Türk

vatandaşlarının yer aldığını ve bombaların İstanbul'da imal edildiğini açıklaması üzerine, 16 Mart 1999 tarihinde dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Özbekistan'a gitti. İki devlet başkanı yan yana basın toplantısında soruları yanıtladılar.

Özbekistan hükümeti, talebi üzerine bombalı eylemle alakaları olduğu gerekçesiyle 'Erk' Partisi üyeleri Rustam Mamatkulov 3 Mart tarihinde, Zeyniddin Askarov ise 5 Mart tarihinde Türkiye'ye giriş yaparken havaalanında tutuklandı. Türkiye Bakanlar Kurulu ile Dışişleri Bakanlığı tarafınca yürütülen yargılanması sonucu söz konusu kişilerin iadesine karar verildi. Karar sonucu MAZLUM-DER, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvuruda bulundu. AİHM, bir tedbir kararıyla yargılama sonucuna kadar anılan şahısların iade edilmemesini istedi.

Olaylar devam ederken ikili ilişkileri etkileyen önemli gelişmeler yaşandı. Ankara suçlu bulunan Özbek vatandaşlarının iadesini zamana yayarak gerçekleştirme politikası uyguladı. Özbekistan hükümeti, iade işleminde aksama olduğunu ileri sürdü. Sonuç olarak, iki ülke arasında yapılan suçluların iadesi anlaşmasına karşın, bombalı suikast saldırısı gerçekleştirenler arasında adı geçenlerin Özbekistan hükümetine teslim edilmemesi, ilişkileri kopma noktasına kadar taşıdı. Hükümet, İslam Kerimov'a suikast girişimi faaliyetleri içinde yer alması, müfredat dışı ders programları işlenmesi, gizlice Said Nursi eserlerinin çevrilerek dağıtılması ve farklı kökten dinci mesajlar yaydıkları temelinde ülkede İslâmi bir devletin kurulması olduğunu tespit etti. 21 Türk firmasının faaliyetine son verdi. Türk okullarını kapatma kararı aldı. Dil merkezi ve bilgisayar eğitim merkezi başta olmak üzere toplam 18 okul ve 'Zaman Özbekistan' gazetesini kapattı ve çalışanlarını sınır dışı etti. Türkiye üniversitelerinde eğitim görmekte olan 1784 Özbek öğrencisini geri çekti. Söz konusu uygulamalara tepki gösteren Türkiye yönetimi, bir uyarı ile yapılanlara karşı çıktı ve Taşkent Büyükelçisini geri çekme kararı aldı. Böylece iki ülke arasındaki ilişkilere sekte vuruldu.

Tutukluların iadesi geciktirilmiş olsa bile sonradan iade edilmişlerdir. AİHM'in yargılama sonucunu beklemeden, adı gecen parti üyelerini Özbekistan'a iade ettikleri için muhalif lider ve parti üyeleri, Türkiye aleyhine dava açtılar ve yükümlülüklerini yerine getirmeyen Türkiye, bu şahıslara tazminat ödemek zorunda kalmıştır.

16 Şubat olaylarından birkaç ay sonra, Fergana Vadisi'nde yaşanan Özbekistan İslam Hareketi (ÖİH) mensuplarının hareketliliği, Batken şehrini bir ay işgal etmeleri, bölgede sıcak gelişmeler yaşanmasına neden oldu. Olayların arka planında bazı Türk iş adamlarının desteği ve dini örgütlenmede adının geçmesi, Özbekistan hükümetini oldukça rahatsız etti. Bu dönemde Özbekistan hükümetinin en büyük destekçisi Rusya oldu.

Dini radikal örgütlerin Taşkent'in çeşitli yerlerinde altı adet bombalı eylem yapması güvenlik sorunun gündeme getirmiştir. Rusya ile Özbekistan güvenlik için çeşitli anlaşmalar

imzalamıştır. Dini radikal gurupların faaliyetlerini önlemek, laik cumhuriyetleri korumak adına Rusya ile ilişkiler daha çok derinleştirilmiştir (Amirbek vd., 2017: 178).

Fergana Vadisi konum olarak uyuşturucu üretim merkezi sayılan Afganistan'a çok yakındır ve bir nevi uyuşturucu güzergâhı üzerinde bulunmakta, geçiş koridoru sayılmaktadır. Hükümetin transit geçiş noktalarını denetim altına almasının hiçbir şekilde imkânı bulunmamaktadır. Terörizmin ve uyuşturucu kaçakçılığının kök saldığı, terör örgütlerinin kamp kurarak güçlendiği bölge çevresinde bulunduğundan dolayı 11 Eylül saldırıları ertesinde Rusya, ABD, Çin gibi dış güçlerin bölgeye müdahale etmesi için yeterli mazereti bulunmaktaydı (Demirci, 2012: 33).

Türkiye seçimlerinde Süleyman Demirel'in yerine Ahmet Necdet Sezer'in seçilmesi ve sık sık terör olaylarını kınadığını dile getirmesi, Taşkent cephesinde olumlu hava yarattı. Bu dönem itibarıyla iki ülke arasında yapılan diyaloglar maziye sünger çekildiği izlenimi vermiştir.

Ankara ve Taşkent arasında ilişkilerin yeniden canlanması beklenirken 18-19 Kasım 1999 tarihinde İstanbul'da gerçekleşen AGİT Zirvesi'ne ev sahipliği yapan Türkiye, İslam Kerimov'un yanı sıra Muhammet Salih'i de söz konusu zirveye davet etti. Durumu öğrenen Özbekistan Cumhurbaşkanı zirveye katılmaktan vazgeçti ve Meclis Başkanı'nı temsilen zirveye katılmak için gönderdi. Durumu bulunduğu makama ve kendisine saygısızlık olarak nitelendiren İslam Kerimov, Türkiye ile ilişkilerini bir daha gözden geçirme kararı aldı. Böylece Taşkent ile Ankara arasındaki siyasi kriz şiddetlendi.

İki ülke arasındaki ilişkilerin zedelendiği dönemde (1994–2005 yıllar arası) başbakanlar seviyesindeki resmi ziyaretler Temmuz 1995 tarihinde Tansu Çiller, Nisan 1998'de Mesut Yılmaz, Aralık 2003'te Recep Tayyip Erdoğan tarafından gerçekleştirilmiştir.

Cumhurbaşkanları seviyesindeki ziyaretler ise şöyledir: Özbekistan Cumhurbaşkanı Haziran 1994 yılında Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmuştur. Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Mayıs 1996, Ekim 1996, Mart 1999 yıllarında, Ahmet Necdet Sezer, Ekim 2000 yılında Özbekistan'a resmi ziyarette bulunmuşlardır.

Taşkent ile Ankara, ticari ilişkilere yönelik, Türk Eximbank 1999 yılı sonu itibarıyla Özbekistan'a 125 milyon dolar ihracat kredisi, 250 milyon doları da proje kredisi olmak üzere toplam 375 milyon dolarlık kredi açılmıştır.

İki ülke arasında yaşanan siyasi kriz etkisi dış politika ilişkilerine ve ticarete yansımıştır. Bu dönemlerde Türkiye – Özbekistan ekonomik ilişkileri beklenen seviyenin altında kalmıştır (Çalışkan, 2018: 21).

Sonuç olarak yanlış anlaşılmalara, muhalif liderlerin bir süre Türkiye'de kalmasına; 16 Şubat 1999 senesinde Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'a yönelik yapılan bombalı

saldırıyı gerçekleştiren şahısların, Özbekistan'a iade süresinde aksamalar yaşanmasına dayanmaktadır. Bu dönemden sonra iki ülke arasında yeni politikalar uygulanmaya başlamıştır. Taşkent ve Ankara arasında siyasi, iktisadi ve stratejik çıkar çatışmaları yokken, ilişkiler yapılan hatalar ve yanlış anlaşılımlar sonucu dalgalanmaya ve zedelenmeye yüz tutmuş, iki akraba ülke giderek birbirinden uzaklaşmıştır.

Türkiye'de 2001 yılında gerçekleştirilen zirveye Özbekistan Cumhurbaşkanı katılmamıştır.

2002 senesinde gerçekleşen seçimler sonucu Türkiye'de Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidara gelmiştir. Söz konusu partinin kurucuları dine ağırlık veren ve İslami siyasi geçmişi ile tanınmış siyasetçilerden oluştuğu da Özbekistan yönetimini tedirgin etmiştir. Bu durumdan hiç hoşlanmayan İslam Kerimov ve hükümeti din temelli politikalar izleyen iktidardan uzak durma kararı almıştır. Böylece Türkiye'den daha da uzaklaşmış, Ankara ile ilişkilere adeta bir set çekilmiştir (Özlem, 2013: 46).

2003 yılında aradaki kopuk ilişkileri düzeltmek umuduyla dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Özbekistan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Muhallif lider Muhammed Salih'in İstanbul'da ikamet etmekte olması, mevcut hükümet tarafınca desteklenmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesine engel oluşturmuş, çabalar boşa gitmiştir (Çalışkan, 2018: 21).

### 3.3.3. Aşılamayan Kriz Dönemi (2005 – 2014)

Özbekistan ve Türkiye'nin diplomatik ilişkilerindeki kopukluk dönemi 2005–2014 yıllarını kapsamaktadır. Yaklaşık on yıla yakın süre zarfında Ankara ve Taşkent tüm diplomatik ilişkilerini, iktisadi, ticari ve kültürel amaçla yapılması planlanan işbirliği anlaşmalarını askıya almıştır.

'Andican Vakaları' olarak bilinen olaylar 2005 senesinin 12-13 Mayıs günleri Fergana Vadisi'nde gerçekleşti ve bir grup insanın tutuklanması üzerine gündeme geldi. Hükümet yönetiminin emriyle İslami devlet kurmayı amaçlayarak anayasal düzeni zorla değiştirmeye çalışan 'Ekremiye' grubu üyeleri olarak bilinen 23 işadamını tutuklaması, büyük tepkiye yol açar. Tutuklananların 'Hüzb-ut Tahrir' örgütüne üye oldukları ve radikal İslamcılıkla suçlanmasına rağmen büyük bir kalabalık mahkeme önünde toplanır. Aynı gece tutuklanan işadamlarının yakınlarının yanı sıra silahlı bir grubun Andican Cezaevi'ne saldırarak mahkûmları serbest bırakması, olayların çığırından çıkmasına neden olur. 13 Mayıs'ta cezaevinden kaçan mahkûmların önderliğinde, yaklaşık 20 bin kişilik protesto gösterisi düzenlenir. Polisler 'hilafeti yeniden kurmak ve Özbek hükümetini devirmek isteyenlere' sert müdahale gösterir ve yüzlerce kişi hayatını kaybeder. Resmi kaynaklarda açıklanan rakamlara

göre bilançonun çok daha ağır olduğunun dile getirilmesi üzerine olayların seyri değişir.

İslam Kerimov ve yönetimi, söz konusu olayları “silahlı bir isyan” olarak tanımlarken, isyana karışanları, protestocuları ve gösteri provokatörlerini hükümeti devirmeyi amaçlayan “radikal İslamcılar” olarak nitelendirmiştir (Çalışkan, 2018: 16).

ABD, yüzlerce kişinin öldüğünü gerekçe göstererek Andican olayları ile ilgili Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov’a yönelik uluslararası soruşturma açılmasını talep etmiştir. Olaylarda ölçüsüz kuvvet kullanıldığını gündeme getiren BM, Özbekistan’a yönelik eleştiri raporu hazırlamış ve ABD’nin ülkeye yaptırımlar uygulaması, ülkeler arası ilişkilere dönüm noktası olarak yansımıştır. Ayrıca, İnsan hakları örgütleri gösterilerin barışçıl olduğu üzerinde durdu ve olayı ‘katliam’ olarak nitelendirdi. Hükümet yönetimi suçlamaları reddetti ve yapılan şiddetin köktendinci örgütlere, radikal İslamcılara yönelik olduğunu söyledi.

2005 Andican olayları sonucu Özbekistan’ın ikinci ülkelerle ilişkilerinde dengeler değişti.

Andican olayları sebep devlet başkanı olarak bizzat İslam Kerimov ve onun yönetimi uluslar arası arenada ağır suçlamalarla karşı karşıya kaldı. Bunun en ağır sonucu ise Özbekistan’ın uluslararası toplumdan uzun süre soyutlanması oldu (Çalışkan, 2018: 16).

Söz konusu olaylardan sonra uluslararası arenada Rusya ve Çin İslam Kerimov’a destek verirken, Türkiye’nin Özbekistan’ın yanında yer almaması ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı’nın Özbekistan’a yönelik eleştiri raporuna imza atması iki ülke arasındaki kopukluğun esas sebebi oldu.

Söz konusu yaşananlar Özbekistan’ın Türkiye ile ilişkilerini bir kez daha zedelemekle beraber aynı zamanda uluslararası süper güç devletlerin bölgedeki mücadelesini de şiddetlendirdi.

Bu olayların ardından Özbekistan, Kolektif Güvenlik Örgütü Anlaşması ile Avrasya Ekonomi Topluluğu’na üye oldu ve ülkedeki ABD üssünü kapatma kararı aldı. Özbekistan, 2011 yılında da Şanghay İşbirliği Örgütü’ne resmen üye olarak katılmıştır (Çalışkan, 2018: 17).

Özbekistan yönetimi, Andican olaylarından sonra Avrupa ülkeleri ve ABD tarafından insan hakları ihlalleri suçlamasıyla karşı karşıya kaldı ve ağır bir dille kınandı. Yaptırımların uygulanması, silah ambargosu ve diplomatların ABD’ye girmesinin yasaklaması üzerine, Özbekistan, Amerika Birleşik Devletleri ile siyasi ilişkilerini gözden geçirme kararı aldı. Zira dış dünyaya demokratik devlet görünümü lanse ederek, içeride farklı bir rejim uygulandığı bilgisi ile İslam Kerimov’un ilk Amerika vizesi 1992 yılında iptal edilmişti. Bu sebeple İslam Kerimov’un ilk Amerika ziyaretini gerçekleştirmedi. Her ne kadar ilerleyen senelerde Özbekistan – ABD arasında diplomatik ilişkiler dostça ilerlese de Andican olaylarından sonra

Özbekistan hükümeti, 29 Temmuz 2005 tarihinde ülkenin güneydoğusundaki Karşı Hanabad Askeri Üssü'nü boşaltması için ABD'ye altı ay süre tanıdı.

2005 senesinin Kasım ayında söz konusu Hanabad Üssü'nün kaldırılması sonucu Moskova – Taşkent arasında bir dizi askeri anlaşmalara imza atıldı. İki ülkenin karşılıklı olarak birbirlerinin askerî üslerini kullanabileceklerine dair bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma uyarınca Moskova, 2001 – 2005 yılları arasında ABD tarafından kullanılan Hanabad Üssü'nü kullanmaya başlamıştır (Çalışkan, 2018: 17).

ABD'nin 2005'teki Andican olaylarını izleyen ve takip eden yıllarda Özbekistan'la bozulan ilişkilerini canlandırma girişimi beklenen sonucu vermemiştir. İslam Kerimov, ABD tarafınca önerilen teklifleri ve arabulucuları soğuk karşılamıştır. Ülkedeki demokrasi ortamı ve yönetimi hakkındaki yazılıp çizilenler ve diktatör söylemlerinin yüksek sesle dillendirilmesi ikili ilişkilere uzun yıllar etkisini yansıtmıştır (Budak, 2013: 133).

2006 yılında Türk Dili Konuşan Devlet Başkanları Antalya Zirvesi düzenlenmiştir.

Ancak bu toplantıya Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov ve Özbekistan hükümeti hep mesafeli yaklaşmış ve bu toplantılara katılmamıştır (Amirbek vd., 2017: 194-195).

2010 senesinde vuku bulan Kırgızistan'daki karışıklardan etkilenen halk, Özbekistan'a doğru göç etmek zorunda kalmıştır. Özbekistan hükümeti, Ankara'nın yardım teklifini reddetse de Türk Kızılay'ı Andican vilayetine 38 tonluk yardım malzemesi göndermiştir.

2012 senesinin Eylül ayında dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, New York'ta BM temasları çerçevesinde Özbekistan Dışişleri Bakanı ile görüşmüştür. Bu görüşmede 2013-2015 yıllarını kapsayacak şekilde bir iş birliği planının hazırlanması konusunda mutabakata varılmıştır. Böylece kesilen ilişkiler yeniden başlatılmıştır (Çalışkan, 2018: 21).

### **3.3.4. İlişkileri Gözden Geçirme Dönemi (2014 – 2016)**

On yılı aşkın bir süre iki ülke arasında üst düzey görüşmeler yapılmazken, 2014 yılı itibariyle yeni başlangıçlara imza atılmaya başlanmıştır. Bu döneme, tam olarak ilişkileri yeniden gözden geçirme dönemi denilebilir.

7 Şubat 2014 tarihinde, Soçi 2014 Kış Olimpiyat Oyunları açılış töreninde dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, İslam Kerimov ile ikili görüşme yapmıştır.

Mayıs 2014 tarihinde Şanghay'da düzenlenen AİGK Zirvesi'nde, Türkiye ve Özbekistan arasında bir gelişme yaşanmıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov ile görüşmüştür. Bu görüşme sonucu 10-12 Temmuz 2014 tarihinde, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Özbekistan'a resmi ziyarete

bulunmuştur. Söz konusu ziyaret, 13 yıl aradan sonra Taşkent ve Ankara arasında ikili ilişkiler açısından bir dönüm noktası olmuştur. İki ülke arasındaki durağan döneminin sona erdiğini, sık sık dile getiren Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun iki ülke arasındaki ticari ilişkileri iyileştirmeye önem verilmesi gerektiğine, tarihi ve kültürel bağların yüzyıllar öncesine uzandığına dikkat çekmesi üzerine, Türkiye – Özbekistan arasındaki diplomatik ilişkiler tekrar iyileşme sürecine girmiştir. Türk – Özbek ilişkilerinde 2014 sonrası yeni ve olumlu bir sayfa açıldı, ikili ilişkilere kolaylık sağlanması için yeni kararlar alındı. Bu gelişme iki ülke arasındaki verilere yansımıştır.

Veriler 2014 yılı aralık ayına kadar analiz edildiğinde Özbekistan'da, Türk üstenci işletmelerinin üstlendikleri projelerin hızla arttığını, dış politikadaki iyileşme ticarete yansıdığını görmek mümkündür. Söz konusu projeler için iki milyar dolardan fazla yatırım yapılmıştır. İki ülkenin ticaret ve yatırım konusundaki bilançolarında nüans bir fark olduğunu da söylemek gerekir. TÜİK sonuçlarına bakıldığında söz konusu senede toplam dış ticaret hacmi 1.384 milyar dolar olarak belirlenmiştir (Aksel, 2018: 73).

2 Eylül 2016 tarihinde Özbekistan'ın ilk Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, geçirdiği beyin kanaması sonucu 78 yaşında hayatını kaybetti. Yıllarca, insan hakları örgütleri, İslam Kerimov'un başkanlık döneminde, otoriter yönetim kurduğunu, seçimlerin demokratik yapılmadığından, muhaliflere baskı yaptığından, onları haksız yere tutukladığı ve işkence yaptığından söz etti. Bu konulardan ötürü suçladılar. Yurtdışı medyası ve gazeteler adından 'Demir Yumruklu Özbek Lider', 'Diktatör Lider' olarak bahsetti. Pamuk toplama işine ülkedeki okulların seferber edilmesinden dolayı, çocuk işçilik konusunda eleştiriler yöneltildi.

Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, İslam Kerimov'un vefatından sonra, 17-18 Kasım 2016 tarihinde üst düzey bir delegasyonla Özbekistan'a resmi ziyarette bulundu. İki ülke işbirliğinde yeni imkânlar ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi konusunda yeni anlaşmalar imzalandı.

Özbekistan vatandaşları ülkenin yeni yönetici devlet başkanını seçmek üzere 2016 yılının 4 Aralık tarihinde yapılan seçime yoğun ilgi göstermiştir. Sandık başına giden halk, cumhurbaşkanı adayı, 2003 yılından bu yana Başbakanlık görevini yürüten Şevket Mirziyoyev'i Özbekistan'ın 2. Cumhurbaşkanı olarak seçmiştir (Amirbek vd., 2017: 195). Şevket Mirziyoyev, iktidarın başına gelir gelmez iç politikada hızlı değişiklikler yapma yoluna gitmiş, aldığı radikal kararlarla 'Yeni Özbekistan' adı altında birçok alanda reform süreci başlatmıştır. Özellikle İslam Kerimov yönetimi döneminde Özbekistan'ın komşu ülkelerle ve uluslararası arenadaki bozulmuş ilişkilerini hiç vakit kaybetmeden düzeltmeye ve onarmaya çaba göstermiştir (Çalışkan, 2018: 17).

Şevket Mirziyoyev dönemi Türkiye – Özbekistan ülkeleri açısından da 'Yeni Dönem'

olarak nitelendirildi ve ikili ilişkilerde hızlı değişim yoluna gidildi. 2017 senesinin Ekim ayında Türkiye'ye resmi ziyarette bulunan Özbek lider Taşkent – Ankara ilişkilerinin en üst seviyeye, stratejik ortaklık düzeyine çıkarıldığını ilan etti (BUSINESS TURK, 2021: 41).

20 yıl aradan sonra Cumhurbaşkanı düzeyinde yapılan söz konusu ziyarette sanayi, sağlık, tarım, eğitim ve kültür alanlarında 22 anlaşma imzalandı. 19-20 Şubat 2020 tarihinde Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, Türkiye'ye ikinci kez ziyarette bulundu.

2018 senesinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Özbekistan'a resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Söz konusu ziyarette çeşitli alanlardaki işbirliğine yönelik 25 anlaşma imzalanması konusunda mutabakat sağlanmıştır.

Söz konusu ziyaret sırasında inşaat, tekstil, gıda, turizm gibi sektörlerde ticaret hacmini artıracak anlaşmalar imzalandı. Türk ve Özbek yatırımcıları için yeni fırsatların yaratılması konusunda ortak projeler üzerinde duruldu.

Türkiye ile Özbekistan arasındaki mal ticareti hacmi 2020 yılının Ocak-Eylül döneminde yaklaşık 1,5 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Aşağıdaki tablodan da görülebileceği üzere, Özbekistan Türkiye'ye 666 milyon dolar değerinde ihracat gerçekleştirmiş olup Türkiye, Özbekistan'ın toplam ihracatı içerisinde %6,1 oranında bir paya sahip olmuştur. Türkiye ise Özbekistan'a 791 milyon dolar ihracat yapmış olup Özbekistan'ın toplam ithalatı içerisinde Türkiye, %5,6 oranında pay almıştır (Özbekistan Dış Ticaret Raporu Taşkent Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020: 7).

**Tablo 3.3 Türkiye ile Özbekistan Arasındaki Mal Ticareti Hacmi 2020 Yılıının Ocak-Eylül Dönemine Kadar (Milyon Dolar)**

|                | Ülkenin<br>Toplam<br>İhracatı<br>(Milyon \$) | Türkiye'nin<br>Ülkeden<br>İthalatı<br>(Milyon \$) | TR<br>Pay<br>(%) | Ülkenin<br>Toplam<br>İthalatı<br>(Milyon \$) | Türkiye'nin<br>Ülkeye<br>İhracatı<br>(Milyon \$) | TR<br>Pay<br>(%) | Türkiye<br>Ülke Arası<br>Toplam Dış Ticaret<br>Hacmi (Milyon \$) |
|----------------|----------------------------------------------|---------------------------------------------------|------------------|----------------------------------------------|--------------------------------------------------|------------------|------------------------------------------------------------------|
| 2017<br>Yıllık | 10.079                                       | 823                                               | 8,2              | 12.035                                       | 680                                              | 5,7              | 1.503                                                            |
| 2018<br>Yıllık | 11.228                                       | 796                                               | 7,1              | 17.315                                       | 952                                              | 5,5              | 1.747                                                            |
| 2019<br>Yıllık | 14.342                                       | 1.140                                             | 8,0              | 21.854                                       | 1.232                                            | 5,6              | 2.372                                                            |
| 2020/9         | 10.990                                       | 666                                               | 6,1              | 14.177                                       | 791                                              | 5,6              | 1.457                                                            |

**Kaynak: Özbekistan Dış Ticaret Raporu Taşkent Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği.**

Günümüz itibariyle Türkiye ile Özbekistan arasındaki siyasi ilişkiler üst seviyelere ulaşmış durumdadır. Yeni Özbekistan dış politikası açılımı kapsamında Cumhurbaşkanları, başbakanlar ve bakanlar düzeyinde gerçekleştirilmekte olan ziyaretler her iki ülkenin siyasi, ticari, kültürel ve ekonomik işbirliğini giderek yeni boyutlara taşımaktadır.

İki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirmek amacıyla 2020 senesinin Şubat ayında Ankara'da Özbekistan ve Türkiye arasında YDSK toplantısı düzenlendi. Söz konusu toplantıda bir araya gelen iki ülke liderleri ekonomik, kültürel, ticari ilişkileri geliştirmek konusu üzerinde kendi görüşlerini dile getirmişlerdir.

Özbekistan Cumhurbaşkanı YDSK (Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi) ziyareti kapsamında Türkiye Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi'nin açılış törenine katılmış ve söz konusu kütüphaneye 350'den fazla eser hediye etmiştir.

Gerek iki ülke liderlerinin gerek onlara eşlik eden heyetler arası görüşmelerde alınan kararların sonucu Özbekistan – Türkiye arasında eğitim ve bilim alanında geniş kapsamlı anlaşmalara varılmıştır.

2021 senesinde yapılan 24 Ekim Cumhurbaşkanı seçimlerini kazanan Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, ikinci Cumhurbaşkanlığı görevine başladıktan sonra ilk yurt dışı ziyaretini Kasım 2021'de Türkiye'ye yaptı. Türk Devletleri Teşkilatı Zirve'sine katılmak amaçlı İstanbul'da bulunan Şevket Mirziyoyev, söz konusu Konsey'e katılan devlet başkanlarıyla bir dizi ikili görüşmeler gerçekleştirmiştir.

İslam Kerimov döneminden sonra Özbekistan'ın dış politika açılımında Türkiye ile başta diplomatik ve ticari ilişkiler olmak üzere turizm, tarım, eğitim, emniyet, hukuk, sağlık, sigorta, maliye, orman, çevre, vergi, arşiv gibi çeşitli alanlarda, kültürel, sanatsal ve askeri işbirliği ve tecrübe değişimine önem verilmektedir (BUSINESS TURK, 2021: 41).

Aslına bakıldığında Özbekistan'ın ekonomi ve entegrasyon açısından stratejik ve jeopolitik önemi düşünüldüğünde ülkelerle ikili ilişkilerinin yanı sıra herhangi bir bölgesel örgütün çatısı altına girdiğinde o örgütün güçlenmesine katkı yapma potansiyeli güçlüdür.

Ülkenin ilk Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, kendine yönetilmiş olan suikast girişimleri ve yönetimine yönelik darbe girişimleri sebebiyle dikkatli davranmaya özen göstermiş, dış politika açısından bölgesel ve uluslar arası örgütler bünyesine katılmak ve işbirliği konusunda oldukça mesafeli ve kuşkucu davranmıştır (Birdişli, 2017: 128).

İslam Kerimov, diğer devletlerle işbirliği ilişkilerini daha çok iki ülke arasındaki anlaşmalar çerçevesinde yürütmekten yana tavır sergilemiştir. Her zaman ulusal çıkarlar konusunda köklü siyasi ilişkilere başvurmaktan uzak durmuştur. Özellikle ekonomi ve ticaret ile bağlı alanlara öncelik tanırken bu sektörlerin ülkenin iç siyasetine karışabileceği,

etkileyebileceği olasılığını hep göz önünde bulundurmuş ve söz konusu risk faktörüne göre önlem almıştır.

Sonuç olarak, Ankara ve Taşkent ilişkileri başlangıçtan bugüne pürüzsüz yürüdüğü söylenemez. Zaman zaman dalgalanmalar, zedelenmeler yaşanmış, üstelik iki ülke arasındaki ilişkiler kopma noktasına kadar gelmiştir, ama 2016 tarihinden sonra yepyeni bir sayfa açıldığı da bir gerçektir.

Ülkenin 2. Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'in hükümet başına gelmesiyle sadece Türkiye ile değil, belki uluslar arası toplumda dış politika imajı iyi yönde değişmiştir. Diğer bir anlamda Özbekistan'ın uluslararası toplumdan soyutlanması sona ermiştir (Çalışkan, 2018: 17).

2016 yılı sonlarına doğru Ankara – Taşkent arasında geçmişe sünger çekildiği gerçeği aradaki 20 yıllık krizi de geride bırakmış oldu. Son beş yıl içerisinde ilişkilerin değişmesi ve gelişmesi her iki ülke dış ticareti hacmini arttırarak verilere yansdı. Özellikle Özbekistan – Türkiye ilişkileri son bir sene içerisinde ivme kazandı. Açılan yeni sayfa sonuçları, iki ülke Cumhurbaşkanı tarafınca gerçekleştirilmiş görüşmeler ve yapılan ziyaretler kapsamında da göze çarpmaktadır. Türkiye Devlet Başkanı Erdoğan'ın 2016 Semerkant ziyareti, 2017'de Pekin'de gerçekleşen “Tek Kuşak Tek Yol” Forumu, 2017'de Astana'da düzenlenen İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Bilim ve Teknolojiler Zirvesi, 2017'de BM Genel Kurulu'nun (BMGK) 72. Toplantısı, son olarak 2018 Özbekistan ziyareti kapsamında iki ülke devlet başkanları ülkeler arası işbirliği meselelerini ele almışlardır.<sup>15</sup>

### 3.4. Ekonomik ve Ticari, Askeri ve İçişleri Alanında İlişkiler

Özbekistan bağımsızlığını ilan ettiği ilk yıllarda, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını, hızla gelişen ekonomik ve ticari ilişkiler izlemiştir. Ankara ve Taşkent pek çok ikili anlaşmalara imza atmıştır. İki kardeş ülke arasında kurulacak siyasi ilişkilerin temelleri söz konusu anlaşmalarla atılmıştır. İlk olarak ticari ilişkiler üzerinden Türk – Özbek yatırım şirketleri inşaat, imalat, iletişim ve telekomünikasyon gibi birçok alanda hükümetler tarafınca imzalanan protokoller çerçevesinde çalışmalar yapılmıştır. Ticaret, turizm, teknik, ekonomi, kültür, bilim, sanat alanlarda 30'u aşan ikili işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır.

Ticari ve ekonomik işbirliklerinin iyileşmesinden sonra, Türkiye'nin Özbekistan'a yönelik ticari ilişkileri çok yönlü olarak gelişmiştir. İlk öncelik telekomünikasyon, ulaştırma ve haberleşme alanlarına önem verilmiş, hava ve kara ulaşımı ön plana çıkmıştır.

<sup>15</sup> ANKASAM, “Özbekistan-Türkiye İlişkileri Tarihinde Yeni Bir Sayfa”.  
<https://www.ankasam.org/ozbekistan-turkiye-iliskileri-tarihinde-yeni-bir-sayfa/>

1992 yılında Türkiye Dışişleri Bakanlığı bünyesinde, TİKA'nın kurulması ekonomik ve ticari faaliyetlerin geliştirilmesine verilen önemin göstergesidir. Türkiye'nin çeşitli alanlarda geniş çapta ve yüksek oranda ihracat yaptığı ülkelerden biri Özbekistan'dır. İki ülke arasında yaşanan gevşeme, dalgalanma ve diğer krizler ticari ilişkileri de zedelemiş ve istikrarsız tablo meydana getirmiştir. İki ülke arasındaki en düşük rakamlı ihracat kriz dönemlerine denk gelmektedir. Bu dönemlerde yaşanan siyasi krizler karşılıklı olarak güvensizlik yaratmış, ekonomiye ait rakamlarda da iniş çıkışlar yaşanmış, yapılan ihracat ve ithalatlar istikrarsız bir seyir takip etmiştir. Ayrıca, Özbekistan'a ticaret yapmak ve küçük işletmeler kurmak için ilk giden Türk yatırımcıların imajını zedelemiştir. Ankara ve Taşkent Büyükelçileri tarafından Türk – Özbek yatırımcıların sorunlarına yönelik düzenlenen toplantılar yetersiz kalmıştır. Özbekistan yönetiminin dış ticarete yönelik yabancı sermaye değil, ülke iç ekonomisini canlandırmaya yönelik izlediği politikalar ağırlık kazanmıştır.

Ticari ilişkilerde ticaret yapılan kalemler yıllara göre farklılık göstermektedir. 1990'lı yıllarda Özbekistan'dan talep gören ürünler arasında şeker ve şeker mamulleri, bitkisel ürünler, tekstil ürünleri bulunmaktadır. Özbekistan'dan ithal edilen en önemli ürün pamuk olmakla birlikte meyve, sığır ve koyun derisi, boya hammaddesi, çinko ve çinko mamulleri de toplam ithalat içinde yer tutmaktadır. İthal edilen maddelerin hammaddeler olması söylenebilir. İlk yıllarında olduğu gibi günümüzde de otelcilik, turizm, inşaat ve dokuma sektörlerinde; gıda, ilaç, plastik ürünleri ve malzemeleri yapımında, geniş kapsamda faaliyet gösterilmektedir. Ayrıca, Türkiye ve Özbekistan arasında Özbekistan pamuğu ve metalürji ürünlerinin satışını düzenleyen anlaşmalar imzalandığı ön plana çıkmaktadır.

**Tablo 3.4 Özbekistan'ın Dış Ticaretinde En Çok Paya Sahip Olan Ülkeler (Milyon Dolar)**

| ÜLKE ADI                    | 2019           | 2020           |
|-----------------------------|----------------|----------------|
| <b>Çin Halk Cumhuriyeti</b> | <b>5.597,4</b> | <b>4.610,4</b> |
| <i>İhracat</i>              | 1.928,9        | 1.371,5        |
| <i>İthalat</i>              | 3.668,5        | 3.239          |
| <i>Denge</i>                | -1.739,6       | -1.867,5       |
| <b>Rusya Federasyonu</b>    | <b>4.704,3</b> | <b>4.057,7</b> |
| <i>İhracat</i>              | 1.794,9        | 1.055,1        |
| <i>İthalat</i>              | 2.909,4        | 3.002,6        |
| <i>Denge</i>                | -1.114,4       | -1.947,5       |

|                         |                |                |
|-------------------------|----------------|----------------|
| <b>Kazakistan</b>       | <b>2.526,6</b> | <b>2.014,8</b> |
| <i>İhracat</i>          | 1.044          | 646,2          |
| <i>İthalat</i>          | 1.482,6        | 1.368,7        |
| <i>Denge</i>            | -438,6         | -722,5         |
| <b>Kore Cumhuriyeti</b> | <b>2.080,6</b> | <b>1.599,6</b> |
| <i>İhracat</i>          | 75             | 34,1           |
| <i>İthalat</i>          | 2.005,6        | 1.565,5        |
| <i>Denge</i>            | -1.930,6       | -1.531,5       |
| <b>Türkiye</b>          | <b>1.839,4</b> | <b>1.434,1</b> |
| <i>İhracat</i>          | 877,6          | 650,9          |
| <i>İthalat</i>          | 961,8          | 783,2          |
| <i>Denge</i>            | -84,3          | -132,3         |
| <b>Kırgızistan</b>      | <b>637,7</b>   | <b>660,7</b>   |
| <i>İhracat</i>          | 530,1          | 561,1          |
| <i>İthalat</i>          | 107,5          | 99,6           |
| <i>Denge</i>            | 422,6          | 461,5          |
| <b>Almanya</b>          | <b>743,7</b>   | <b>574</b>     |
| <i>İhracat</i>          | 36,8           | 51,3           |
| <i>İthalat</i>          | 706,8          | 522,8          |
| <i>Denge</i>            | -670           | -471,5         |

**Kaynak: Özbekistan Dış Ticaret Raporu Taşkent Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği.**

Türkiye'nin Özbekistan ile arasındaki ticaret hacmi, 1992 yılında 75 milyon dolar seviyesinden, 2015 yılında 1,5 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. İki ülkenin ticaret ilişkisi sürecinde, 1997 yılına kadar hızla artan ticaret hacmi, 1997 yılından itibaren azalmıştır (Hepaktan ve Çılbant, 2016: 98).

1998 yılında Başbakan Mesut Yılmaz, bir grup Türk yatırımcılar ile Özbekistan'da yeni alanlarda yatırımcılara kolaylıklar sağlanması konusunda görüşmeler yapsa da ülkeler

arasında, sağlam siyasi ve ekonomik yapı kurulamamasından dolayı 1999 yılından sonra ticaret hacmi düşüşe geçmiştir.

Özbekistan ve Türkiye'nin uyguladığı politikalar, iki kardeş ülke ilişkilerini dönem dönem olumsuz yönde etkilemiştir. İki ülke arasında yaşanan kriz dönemlerinde her iki ülke de krizin olumsuz etkilerinden zarar görmüştür. Sonuç olarak özetlemek gerekirse, Türkiye'nin Özbekistan politikasının ya da Özbekistan'ın Türkiye politikasının başarılı bir şekilde uygulandığı söz konusu olamaz. Ciddi siyasi sorunların yaşanması, iki ülke siyasi ve ekonomik ilişkilerini istikrarlı zemine taşıyamamıştır.

2016 sonrası ülkeler arasında yeni sayfa açılmıştır.

İkili ilişkilerde Şevket Mirziyoyev'in iktidara gelmesinden sonra daha somut bir ilerleme kaydedilmiş ve Özbekistan'da başlayan değişim rüzgârına Türkiye de dâhil olmuştur. Şevket Mirziyoyev'in geçici olarak başkan vekilliği yaptığı 2016 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, oldukça kalabalık bir heyetle Özbekistan'a tarihî bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Dostane ilişkilerin derinleştirilmesine yönelik söz konusu girişim kısa sürede olumlu neticelerini vermiştir (Çalışkan, 2018: 21).

Ticari ilişkilerin hızla yükselişe geçtiği 2018 yılı itibariyle veriler analiz edildiğinde olumlu tablolar peş peşe sıralanmaktadır. Türkiye, Güney Kore devletini geçerek ülkenin dördüncü ticari ortağı konumuna yükselmiştir. 2019 yılında iki ülke arasındaki ticaret bir önceki yıla kıyasla %23 artış göstermiş ve toplam dış ticaret hacmi 2 milyar 525 milyon dolara ulaşmıştır. Özbekistan bu dönemde Türkiye ile 1 milyar 203,6 milyon dolarlık ihracat ve 1 milyar 321,6 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir (BUSINESS TURK, 2021: 41).

Türkiye – Özbekistan dış ticaretinde önemli husus dengelerin değişmekte olmasıdır. Türkiye, Özbekistan ithalatında yüzde sekizlik paya sahiptir. 2018 yılına kadar net ithalatçı konumundaki Türkiye, söz konusu sene itibariyle net ihracatçı konumunda yer almaktadır.

İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 2013 yılında 1,5 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. 2019 yılına gelindiğinde ise dış ticaret hacminin 2,4 milyar dolara ulaşarak rekor kırdığını görebiliriz. 2020 yılı verilerine bakıldığında ihracat ve ithalatın bir önceki yıla kıyasla %6 ve %15 gerilemesi söz konusudur. Böylece dış ticaret hacmi de 2,1 milyar dolar seviyesine düşmüştür. 2021 yılının ilk ayında Türkiye'nin Özbekistan'a ihracatı bir önceki yılın aynı dönemine göre %30 artarak 109 milyon dolar olurken Türkiye'nin Özbekistan'dan ithalatı aynı dönemde %25 gerileyerek 84 milyon dolar olmuştur.<sup>16</sup>

Bu tarihten sonra dış ticaret hacmi devamlı artış göstermekte olsa da ekonomik ve

<sup>16</sup> DEİK, "Özbekistan Hakkında Bilgi Notu". [https://www.deik.org.tr/uploads/ozbekistan-bilgi-notu-mart\\_2021.pdf](https://www.deik.org.tr/uploads/ozbekistan-bilgi-notu-mart_2021.pdf)

ticari sorunlar hâlen tamamen aşılmış durumda değildir. Vergiler ve gümrük vergisi uygulamalarında sık yaşanan değişiklikler sonucunda sorunlar yaşanmaktadır.

Özbekistan İstatistik Kurumu bilgilendirmesine göre, 2020 senesinin Ocak ayı verileri değerlendirildiğinde ülkede 10.382 yabancı sermayeli şirket faaliyet yürütmektedir. Çin ve Rusya Federasyonu’nu takip eden Türkiye, Özbekistan’da en çok şirket kuran üçüncü ülke konumundadır. Yabancı sermayedarların imzasını taşımakta olan söz konusu şirketlerin 1828’i Rusya sermayeli, 1652’si Çin sermayeli, 1271’i Türk sermayeli, 811’i Güney Kore sermayeli, 809’u ise Kazakistan sermayeli şirketlerdir.<sup>17</sup>

Sanayi ve ticaret alanında hizmet vermekte olan bu şirketlerin çoğunluğu başkent Taşkent’te faaliyet göstermektedir.

Özbekistan’da günümüze değin TİKA aracılığıyla gerçekleştirilmiş ekonomik, ticari, teknik, eğitim, sosyal ve kültürel işbirliği alanlarında çok sayıda program ve proje bulunmaktadır. Türkiye’nin bu kapsamda, 2004-2015 yılları arasında Özbekistan’da gerçekleştirmiş olduğu resmi kalkınma yardımları tutarı 75 milyar dolardır (Çılbant ve Hepaktan, 2016: 99). Özbekistan’daki faaliyetlerini etkin bir biçimde sürdüren TİKA; önümüzdeki dönemde sağlık, eğitim, tarihi eserlerin restorasyonu, çevre sorunlarıyla mücadele alanlarında bir takım projeleri gerçekleştirmesi beklenmektedir (BUSINESS TURK, 2021: 41).

### 3.4.1. Turizm Sektörü

Türkiye ve Özbekistan arasında dış politikayı ve ticareti geliştirmek için ortak yatırım fırsatları yelpazesi çok geniş kapsamdadır. Çekici yatırım bölgesi olmanın yanı sıra Özbekistan, tarihi mirası ile de dikkat çekmektedir. Bu anlamda iki ülke arasında turizm alanında işbirliğinin gelişmesine de önem verilmektedir.

Ülkeler arasındaki siyasi atmosfer diğer alanlarda olduğu gibi ikili turizm ilişkilerine de zaman zaman yansıdığını görmek mümkündür. Kısmi dalgalanmaların çözümünde iki ülke arasındaki yüzyıllara uzanan köklerin derinliği, tarihî ve kültürel bağların ve dostane ilişkilerin sağlam projeler ile desteklenmesi söz konusu sorunların atlatılmasında büyük önem taşımıştır. Olumlu seyir izleyen siyasi, diplomatik ve ekonomik gelişmeler turizm alanında da çalışmalara hız kazandırmıştır (Evcin, 2018: 138).

Bu kapsamda taraflar arasında uluslar arası standartlara uygun olarak fuarlar, sergiler ve festivaller düzenlenmektedir. Sanatçılar, edebiyatçılar ve kültür enstitülerinin ortak

<sup>17</sup> Abdükerimov, B. “Özbekistan’da Türk Sermayeli 1271 Şirket Faaliyet Gösteriyor”.  
<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/ozbekistanda-turk-sermayeli-1271-sirket-faaliyet-gosteriyor-/1702489>

projelerine hız verilmektedir. Müze ve kültür merkezlerinin faaliyetleriyle birlikte ressamların ortak atölye çalışmaları konusunda projeler geliştirilmekte, işbirliği devam etmektedir.

Kültürel mirasa sahip çıkmak adına tarih boyunca yolları kesişen iki ülkenin mirasını bilinir kılmak amacıyla geziler ve turlar organize edilmekte, tarih ve kültür meraklılarını bir araya getirmek amacıyla projeler hayata geçirilmektedir.

Özbekistan da, Türkiye de dünyanın çeşitli yerlerinden pek çok sayıda yabancı ziyaretçilerin akın ettiği ülkelerdir. Her iki ülkede de dünyanın en güzel şehirleri bulunmaktadır. Ülkelerin pek çok bölgelerinde koruma altına alınarak UNESCO dünya mirası listesine dâhil edilen şehirler ve binalar vardır. Mimarisi, doğal güzelliği, tarihi yapıları ve kültürüyle ziyaretçileri büyüleyen bu şehirleri her yılı binlerce kişi ziyaret etmektedir.

Türkiye, birçok alanda olduğu gibi turizm alanında da başarılı geçmişe ve tecrübeye sahiptir. Söz konusu alanda kazanılanengin tecrübelerden yararlanmak amacıyla Özbek yetkilileri Türkiye ile işbirliği yapmak konusunda anlaşmışlardır. Turizm ilişkileri çerçevesinde yapılan işbirliği son senelerde ivme kazanmaktadır. Türkiye'nin sahip olduğu zengin tarihî, kültürel ve arkeolojik miras, doğal güzellikler ve iki ülke arasındaki kuvvetli tarihî bağlar Özbek halkının turistik seyahatleri için Türkiye'yi tercih etmesini teşvik eden başlıca unsurlar arasında yer almaktadır (Evcin, 2018: 138).

Yapılan çalışmalar sonucu Türkiye, turizm alanında Özbek vatandaşlarının ilk tercih ettiği ülke konumuna ulaşmış ve her sene turist sayısı artarak devam etmektedir.

2500 yıllık tarihi mirasa sahip şehirlere ev sahipliği yapmakta olan Özbekistan, bugünü ve geçmişi ile çoğunluğun dikkatini üzerine çekmektedir. Pek çok insan özellikle Türk ve İslami eserleri, kadim tarihi ve modern hayatı kendinde barındırmakta olan ülkeyi tanımak istemektedir. Taşkent ve Semerkand, Buhara ve Hive, Kokand ve Şehrisebz, Termiz ve Hucend kendine has güzellikleriyle turistleri, tarih meraklılarını kendine cezp etmekte, aynı zamanda Özbekistan'ın tanınmasına yardımcı olmaktadır. Bu şehirlerin ve şehirlerde bulunan yapıtların bazıları UNESCO tarafınca dünya mirası listesine dâhil edilmiştir. Özbekistan'ın başkenti Taşkent, 2007 yılında "İslam Kültür Başkenti" olarak ilan edilmiştir.<sup>18</sup>

Özbekistan, bağımsızlığı sonrası yıllarda ülke lideri İslam Kerimov'un emriyle "Intourist" ve "Sputnik" kuruluş ve kurumlarının yerine "Uzbektourism" devlet şirketi inşa edilmiştir ve turizm sektörüne öncelik tanınmıştır. Özellikle başkentte olmak üzere Semerkand, Buhara ve Hive kentlerinde yapılan yeni otellerin yapımında Türk firmalarının, müttehitlerinin, yabancı yatırımcılarının ve işadamlarının büyük ölçüde katkıları

<sup>18</sup> Merdanoğlu, S. "Özbekistan-Türkiye Turizm İlişkileri". <http://www.yalquzaq.com/?p=16042>

bulunmaktadır. Bu ilişki ve girişimler her geçen yıl kuvvetlenerek hem turizm pazarını oluşturma amacıyla hem de inşaat sektöründe devam etmektedir.

### 3.4.2. Pamuk Sektörü

Pamuk üretimi, Özbekistan tarım sektörünün belkemiğini oluşturmaktadır. Pamuk sektörünün dış ticarete katkısı yaklaşık %25 orandadır. Yurt dışına ihraç edilmekte olan kaliteli ürün, ülke ekonomisinde stratejik öneme sahiptir. Özbekistan pamuğunun kalitesi yüksek, talebi de çoktur. Ülkede üretilen pamuğun en önemli özelliği uzun elyafli olmasıdır. Aslında ülkenin farklı bölgelerinde pamuğun kendiliğinden yaprağını döken birkaç çeşidi de üretilmektedir. Özbekistan'da suya olan talep giderek artmakta, aynı zamanda ülke su sorunsalı ile karşı karşıyadır. Ürünün kötü hava şartlarından etkilenmesi, üretim maliyetlerin artması, Özbekistan'ın deniz kıyısına sahip olmamasından dolayı taşıma ve nakliye alanında oluşan ek giderlere rağmen ülkede yıllık pamuk üretimi yukarı orandadır.

Son yıllarda pamuk üretimi yerine diğer tarım ürünleri, tahıl, sebze ve meyve üretimine geçiş yapılmasına çalışılmaktadır. Pamuk üretiminin yanı sıra pazarlanması konusunda da Özbekistan birçok güçlüklerle karşılaşmaktadır. Pamuk sektöründe devlet hem alıcı hem de satıcı konumundadır. Bu işlev için özel işletmelere veya özel sektöre imkân tanınmamaktadır. Modern teknoloji ve sanayideki eksiklikler nedeniyle hammaddenin ucuza ihraç edilmesi ve işlenmiş ürünün çok pahalıya tekrar geri alınması da ayrı sorundur. Bu nedenle son yıllarda tekstil, dokumacılık ve hazır giyim sektörünün gelişmesine önem verilmektedir.

Pamuk ipliği üretimi, tekstil, dokumacılık, hazır giyim üzerine Türk yatırımcıları ile yeni anlaşmalar hızla devam etmektedir. Özellikle, devlet yeni yatırımcılar için işbirliği alanları yaratmaya sıcak bakmaktadır. Ülkedeki Türk firmaları sayısı 2016 yılından sonra hızlı artış göstermektedir.

Özbekistan ekonomisinin son yıllarda tatbik etmekte olduğu ticari ve ekonomik politikalar, ülkenin gelişme ve ekonomik büyüme oranlarında hızlı değişime yol açmıştır. Bu gelişme ikili ilişkilere de yansımıştır. Özellikle ülkede bu dönemde sektörlerdeki özelleştirme ve rekabet ortamının artması, yabancı sermayenin celp edilmesine yönelik faaliyetler Türkiye – Özbekistan dış ticaretine de etkisini göstermektedir.

### 3.4.3. İnşaat Sektörü

Bağımsızlıktan sonra inşaat sektöründeki yatırım projelerine önem verilmektedir. Son dönemlerde Özbekistan'a yatırım yapmakta olan firmaların çoğunluğunu deneyimli Türk firmaları oluşturmaktadır.

İnşaat-montaj çalışmalarının yanı sıra inşaat ve kaplama malzemeleri, inşaat makine, ekipmanları, emlak ve ev inşaatı, iç tasarım ve dizayn, mimari ve dekoratif tasarım, seramik ve kaplama taşları, peyzaj ve bahçe, yol ve konut inşaatı, endüstriyel tesis inşaatı gibi alanlara da kendisini ispatlamış Türk firmaları celp edilmektedir. Günümüzde ülkedeki inşaat sektörüne bakıldığında Türk firmaları ön sıralarda yer almaktadır.

Son yıllarda Özbekistan'ın inşaat sektöründe dev projesi sayılan Taşkent şehrinin merkezinde yeni kurulup inşa edilen 'Tashkent City' projesinde Türk inşaat, mimarlık, mühendislik, tasarım, tedarik şirketleri ile yapılan işbirliği ön plana çıkıyor. Ticari iş yeri, ofis, otel ve konut binalarının yapımında da Türk firmalarının imzası hissedilir düzeydedir. Ayrıca, yatırımcı şirketlere devlet destekli yeni ayrıcalıklar getirilmekte, kolaylıklar sağlanmaktadır.

İki ülke arasındaki ticari ilişkiler devlet başkanları tarafından gerçekleştirilen üst düzey ziyaretler sonucu izlenen politikaların yanı sıra dil, din, kültür yakınlığı gibi avantajlar sayesinde son dönemlerde beklenen seviyelere ulaşmaktadır.

Özbekistan, Türk işadamlarının dikkatini çekmekte olan ülkelerden biridir. Birçok Türk firmaları kendi ülkelerinde bulamadığı imkânı orada bulmuş ve faaliyetlerini genişletmektedir. Ülkedeki yabancı firmaların yanı sıra Türk firmaları daha çok inşaat, mobilya, gıda, tekstil, tarım, taşımacılık, turizm, seracılık, sağlık sektörlerindeki yatırımlarıyla ülke ekonomisine katkı yapmaktadırlar.

Türkiye ve Özbekistan arasındaki en önemli sorun ulaşım sorunudur. İki ülke arasında direk ulaşım hattının bulunmaması, karayolu ulaşımının İran ve diğer ülkeler üzerinden yapılması ticari ilişkilerde etkisini hissettirmektedir. Ayrıca bugüne kadar iki ülke ilişkilerinin aksamasındaki diğer bir faktör de her iki ülkeye yapılan dış baskılar denebilir.

#### **3.4.4. Özbekistan – Türkiye Arasında Askeri Mali İş Birliği**

2020 yılında Taşkent – Ankara arasında iki ülke işbirliği kapsamında Askeri Mali İş Birliği Anlaşması ile Nakdi Yardım Uygulama Protokolü onaylandı.<sup>19</sup>

İki ülke savunma bakanları arasında düzenlenen bir dizi görüşmeler sonucu imzalanan anlaşmaya göre günümüzde Özbekistan ve Türkiye arasında askeri iş birliği tatbik edilmektedir. Askeri eğitim ve bilim alanında askeri personelin eğitiminin yanı sıra askeri birliklerin eğitilmesi planı üzerinde de anlaşmalar yapılmaktadır.

Bahsi geçen iş birliği kapsamında iki tarafın uzmanları arasında çeşitli faaliyet

<sup>19</sup> Abdükerimov, B. "Özbekistan, Türkiye ile Askeri Mali İş Birliği Anlaşması ile Nakdi Yardım Uygulama Protokolü'nü Onayladı". <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ozbekistan-turkiye-ile-askeri-mali-is-birligi-anlasmasi-ile-nakdi-yardim-uygulama-protokolunu-onayladi/2182248>

alanlarında tecrübe ve bilgi değişimi gibi faaliyetler yer almaktadır.

İki ülkenin savunma bakanları arasında düzenli olarak görüşmeler yapılmakta, çeşitli düzeylerde fikir alışverişinde bulunulmakta ve özel kuvvetlerin katılımıyla ikili özel taktik tatbikatlar geleneksel hale gelmektedir. Bu kapsamda 2021 yılının Mart ayında Özbekistan'ın Surhanderya ilinde düzenlenen tatbikatta iki ülke askerleri 15 kilometrelik özel taktik koridorundan geçme, özel atış, yakın dövüş ve zorlu koşullarda hayatta kalma konularında ortak eğitimler yapmıştır (BUSINESS TURK, 2021: 43).

Askeri iş birliği anlaşması: diğer maddelerle beraber fiili atış uygulamalarını da içerecek şekilde askeri tatbikatlara katılım, bu askerî tatbikatlara gözlemci statüsünde iştirak, müşterek tatbikatların düzenlenmesi; bilgi ve eğitim malzemelerinin mübadelesi, karşılıklı lojistik destek sağlanması ve hibe şeklinde veya ücreti mukabilinde mühimmat, malzeme ve hizmet mübadelesi, eğitim projelerine, görev başı eğitimlerine ve kariyer gelişim kurslarına katılım sağlanması gibi maddeleri kapsamaktadır.

### 3.4.5. Özbekistan – Türkiye Arasında İçişleri Alanında İş Birliği

Güçlenmekte olan ilişkiler kapsamında önemli adımlar atılırken Özbek ve Türk halkını da birbirine bağlamaktadır. Şüphesiz, bu konuda devletler arasında yapılmakta olan ikili işbirliği anlaşmalarının önemi göz ardı edilemez.

İki Devlet Başkanları Şevket Mirziyoyev ve Recep Tayyip Erdoğan arasındaki üst düzey görüşmeler, bakanlar ve kurmayları tarafınca önerilen teklifler yeni sektörlerde işbirliği yapma konusunda çalışmalar alanını genişletmektedir. Söz konusu çalışmalar hiç şüphesiz karşılıklı güvene dayanmaktadır.<sup>20</sup>

Yakın zamana kadar iki ülke arasında 60'dan fazla farklı alanlarda işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır. Son dönemlerde onlara ek olarak yeni alanlarda da işbirliği yapılması için görüşmeler sürmektedir.

Son olarak Türkiye ile Özbekistan arasında farklı sektörler olmak üzere 27 alanda iş birliği yapmak konusunda mutabakat sağlanmıştır.<sup>21</sup>

Anlaşma yapılması gerçekleştirilen alanlardan biri İçişleri alanındaki iş birliğidir.

1 Haziran 2021 tarihinde Özbekistan İçişleri Bakanı Pulat Bobojonov'un Türkiye ziyareti ve mevkidaşı Süleyman Soylu ile ikili ve heyetler arası görüşmeleri alandaki işbirliğinin daha da güçlenmesini sağlamıştır. Görüşmelerde gerek güvenlik işbirliği gerek terörle mücadele gerekse de düzensiz göç konularında fikir alışverişlerinde bulunulmuş,

<sup>20</sup> ANKASAM, "Türkiye-Özbekistan İkili İşbirliği: Güçlenen İlişkilerde Önemli Adım. <https://www.ankasam.org/turkiye-ozbekistan-ikili-isbirligi-guclenen-iliskilerde-onemli-adim/>

<sup>21</sup> Altaş, M. "Türkiye ile Özbekistan 27 Farklı Alanda İş Birliği Yapacak". <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-ile-ozbekistan-27-farkli-alanda-is-birligi-yapacak/1539557>

önümüzdeki dönemde birlikte hareket etme iradesi ortaya konulmuştur. Güvenlik ve suçla mücadele ile kolluk birimlerinin eğitimleri alanındaki işbirliğinin hukuki zeminini güçlendirecek protokoller imzalanmıştır (BUSINESS TURK, 2021: 43).

### 3.4.6. Türkiye’deki Özbekistan Fahri Konsoloslukları

Fahri konsoloslar, büyükelçiliği bulunan veya bulunmayan ülkelere bağlı iller ve büyükşehirlerde bağlı bulundukları hükümetlerin Dışişleri Bakanlığı tarafınca atanmaktadır. Söz konusu görevliler kendi rızaları ile gönüllülük esasında göreve atandıklarının da altını çizmek gerekmektedir.

Ülkeler arasındaki ekonomik, ticari, sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesine yardımcı olan ve ülkenin tanıtımına en üst düzeyde katkı sağlayan kişiler fahri konsoloslardır. Özellikle fahri konsoloslar, dış ticaret açılımı ve doğrudan yabancı yatırımı çekmek konusunda önemli katkıya sahiptirler.

Türkiye’de iki ülkenin ticaret ve yabancı yatırım ağlarına katkıda bulunmak adına Özbekistan fahri konsoloslukları faaliyet göstermektedir.

Günümüzde Bursa, Adana ve Antalya olmak üzere Türkiye’nin üç ilinde Özbekistan fahri konsoloslukları bulunmaktadır (BUSINESS TURK, 2021: 46).

Türk iş adamları ve şirketlerine ait sermayelerin Özbekistan’da yapılmakta olan, iki taraf için de yararlı olabilecek çeşitli ortak projelere celbedilmesi her iki ülkenin milli menfaatlerine tam anlamıyla uygundur.<sup>22</sup>

İki ülke arasındaki ilişkileri pekiştirmek amacıyla Türkiye’nin Bursa şehrinde açılan fahri konsolosluk, Özbekistan’ın Türkiye’deki ilk fahri konsolosluğu niteliğini taşımaktadır.

---

<sup>22</sup> ANKASAM, “Türkiye-Özbekistan İlişkileri Tarihinde Yeni Bir Sayfa”.  
<https://www.ankasam.org/ozbekistan-turkiye-iliskileri-tarihinde-yeni-bir-sayfa/>

## SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Orta Asya'nın kalbi sayılan Özbekistan'ın 'Beyaz Altın' diye ünlenen temel yerüstü ürünü pamuk üretimi geniş arazilerde yetişir. Çevre ve doğal kaynak sorunlarıyla karşı karşıya kalsa da en önemli ürün pamuk yetiştiriciliğidir. Bu konuda dünyada önde gelen devletler arasında yer alır. Özbekistan'ın eski ve yeni hükümeti tarımsal alanda değişikliklere gitmek ve çeşitlendirmek istese de Özbek tarım sektörü büyük ölçüde pamuk üretimine yoğunlaşmıştır. Dünya sıralamasında yedinci pamuk üretici ülke sayılan Özbekistan, pamuk ihracatında beşinci sırada yer almaktadır. Pamuk ve pamuk lifini dünya pazarına sunmaktadır. İpek üretimi kayda değerdir. Ülkenin en büyük ihracat yaptığı alan enerjidir. Özbekistan, doğal gaz ve yer altı kaynakları bakımından zengin ülkeler arasındadır. Ayrıca Orta Asya bölgesinin en büyük doğal gaz üreticisidir. Yüzden fazla yer altı maden kaynaklarının başını altın yatakları çekmektedir.

Navoi vilayetindeki Murunta, ülkedeki altın yataklarının merkezidir. Bunun dışında ülkenin birkaç yerinde (Cizzah, Namangan, Zarafşan vilayetlerinde) altın yatakları vardır. 2005 yılına kadar altın yatakları işletilmesindeki en büyük ortaklık Özbek – Amerikan ortaklığı olmuştur. 2014 yılında Özbekistan'da 102 ton altın üretilmiştir.

Bağımsızlıktan sonra madencilik sektörü konusunda renkli metallerin işlendiği bir merkez Almalık şehridir. Almalık Madencilik ve Metalürji Fabrikası bakır ve diğer madenlerin (çinko, demir, kurşun vb.) üretimini üstlenmektedir. Navoi Maden Metalürji Fabrikası uranyum üretimi yapmaktadır. Bekabad'da metalürji, Çırçık şehrinde kurulan fabrikada volfram ve molibden fabrikaları faaliyettedir.

'Özbekenergo' Devlet A. Ş. tüm enerji kuruluşlarını bünyesinde bulundurmaktadır. Ülkede, doğal gazla çalışmakta olan enerji üretim santralleri mevcuttur. 21 adet hidroelektrik ve 11 adet termik santral olmak üzere toplam 39 elektrik enerjisi tesisi üretim yapmaktadır. Ayrıca, güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi ve biyoyakıt gibi alternatif enerji üretimi konusundaki arayışlar ve çalışmalar da devam etmektedir.

Taşkent vilayeti sınırları içinde bulunan Angren, Surhanderya vilayetindeki Şargun ve Baysun ülkenin en önemli kömür yatakları sayılmaktadır. Fergana, Kaşkaderya ve Surhanderya vilayetlerinde petrol rafineleri faaliyettedir. Petrol arama çalışmaları Rusya'nın Lukoil ve Rosneft ile Özbekneftegaz (Özbekistan Petrol ve Doğal Gaz Endüstrisinin devlete ait holding şirketi) şirketleri tarafından yapılmaktadır.

Yerüstü ve yeraltı zenginlikleri sayesinde ekonomik yönden dünyada sayılı, yakın komşuları ve bulunduğu bölgede güçlü ülke konumundadır. Sanayisini geliştirmekte somut

adımlarla ilerlemektedir. 2019 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üyelik süreci için başvurmuştur.

Bağımsızlık yıllarında İslam Karimov'un inisiyatifi ve önderliğinde kurulan "Uzavtosanoat" şirketi ülke ekonomisinin yaratıcı potansiyelinin sembolü oldu. Günümüzde sanayi ve otomotiv sektöründe "Uzavtosanoat", Alman Daimler-Benz firması ile Mercedes otobüs üretimi gerçekleştirilmektedir. Şehir içi ve şehirlerarası otobüs ile midibüs üretimi, Alman MAN Şirketi ile kamyon üretimi yapılmaktadır. Ayrıca, Taşkent Traktör Fabrikası'nda Alman patentli traktör Özbekistan koşullarına uygun şekilde üretilmektedir. ABD'nin 'CASE' şirketi, TTZ ile tarım makineleri ve aletleri üretimi yapmaktadır. Taşkent Mekanik Fabrikası'nda, uçaklar için yedek parça üretilmektedir. Güney Kore'nin Daewoo firmalarıyla UzDaewooAuto otomobil ortaklığında üretilen binek otomobiller yurtdışına pazarlamaktadır. Ayrıca Semerkand'da 1996 yılı itibariyle 'Uzautosozlash' A.Ş. ile Türkiye'nin Koç Holding şirketi ortaklığında Samkoçauto firması kurulmuş ve ticari araç – otobüs, kamyon ve motor üretmiştir. Ortaklık anlaşması sona erdikten sonra fabrikada Japon Isuzu markası tescil edildi ve günümüzde ticari araç, motor üretimi devam etmektedir.

Çeşitli tüketim malları üreten sanayi olarak bilinen hafif sanayi sektörünün ülke ekonomisine katkısı göz ardı edilemez niteliktedir. Özbekistan'da gelişmekte olan ve önemli yatırım yapılan sektörlerden biri tekstil sektörüdür. Ülkedeki mevcut tesisler ve fabrikalar yenilenmekte ve pamuk, pamuk ipliği işlenebilmesi için modernize edilmektedir. Günümüzde 'Uzbekyengilsanoat' A.Ş. bünyesinde toplam 285 işletme ve firma bulunmaktadır. Tekstil sektöründe Türkiye, Kore, İngiltere, Almanya ile ortak şirketler faaliyet göstermektedir.

Özbekistan, kara yolları ulaşım sisteminin kuzey yönünde yani ülkenin Rusya Federasyonu'na ulaşımında bir sorun söz konusu değildir. Güney, doğu ve batı yönüne bağlantılar açısından eksikler yaşanmaktadır. O yüzden ki ülkeyi Çin ve İran üzerinden Türkiye'ye bağlayacak demiryolu hattı projesine sıcak bakılmaktadır. Orta Asya'yı İran ve Türkiye'ye bağlayan Tajan – Seraks – Meşhed demiryolu 1996 yılında hayata geçirildi. Bu şekilde Özbekistan, ürünlerini Basra Körfezi'ne, Türkiye'ye ve daha sonra Avrupa ülkelerine ulaştırabildi. Batının gelişmiş piyasa ekonomileriyle özellikle, Avrupa ülkeleri sermayesinin ve teknolojisinin ülkeye akış hızını yöneltmek için çabalamaktadır. Avrupa ülkeleri için bir yanda umutlar (enerji zengini ülke), öte yanda kaygılar (Afganistan komşusu ülke) yaratmaktadır.

Ülkede ulaşım sektöründe yurtiçi ve yurtdışı yük taşımacılığı karayolu, demiryolu, boru hattı ve havayolu ile yapılmakta olsa da genellikle karayolu üzerinden gerçekleştirilmektedir. Doğal gaz ihracatı 9 adet boru hattı üzerinden yapılmaktadır.

Özbekistan, kökleri yüzyıllara dayansa da bağımsızlığını yeni elde eden 30 yaşında genç bir devlettir. Orta Asya'nın en kalabalık ülkesidir. Bölgenin gelişmekte olan ülkeleri, etnik, dini ya da ideolojik nedenlerle zaman zaman çatışmalar ile karşı karşıya gelmişlerdir. Hâlen bu tehlike günümüze kadar varlığını sürdürmektedir. Orta Asya devletlerinin iç sorunları, etnik köken anlaşmazlıklarının yanı sıra sınır, toprak ve doğal kaynakları adaletli paylaşamama sorunları, komşu ülkeler arasında kapsamlı ve dengeli dış politika izlemenin önüne geçmiştir. Özbekistan'ın dış politikasının şekillenmesinde, komşu ülkelerin olduğu kadar ortak kültüre sahip ülkelerin de önemli bir rolü söz konusudur. Ülke toprakları azınlık gruplara ev sahipliği yapmaktadır. Bölgedeki diğer milletlerle 'Barış içinde bir arada yaşama' görüşünü ideoloji olarak sürdürmektedir.

Merkez olarak Moskova'ya bağlı yönetildiğinden, ekonomik bağımsızlık sürecine hazırlıksız yakalanmıştır. Bağımsızlıklarını yeni kazanmış ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarındaki temel sorunlar eski Sovyetler Birliği'nden kalan teknolojik ve yapısal sistemden kaynaklanmıştır. Siyasal, sosyal ve ekonomik yapılarına kendine özgü bir model oluşturarak kalkınma çabalarına 'Özbek Modeli' uygulamasıyla devam etmiş ve pazar ekonomisine kademeli geçiş yapmıştır. Ekonomik sorunlar ve iç dengenin korunması ile yoğunlaşan ülke liberalleşme yolunda ilerlerken, geçiş döneminde liberal piyasa ekonomisinden yararlanan zengin bir sınıf ortaya çıkmıştır. Serbest pazar ekonomisine geçiş ve kademeli olarak uygulanması, halen devam etmektedir. Ülkenin dış politikasını, ekonomik faktörler etkilemekte ve buna göre şekillenmektedir. Mali kaynaklara, kendi insan gücüne ve yeraltı kaynaklarına güvenmektedir. Enerji ürünleri ihracatı önemli yer tutmaktadır. Ekonomik ve askeri açıdan Orta Asya bölgesinin güçlü ülkesi konumundadır. Kendini Orta Asya'nın lider ülkesi olarak görmekte ve ekonomik yapısını güçlendirmeye gayret etmektedir.

Özbekistan Cumhuriyeti'nin egemenliğini resmi olarak tanıyan ilk ülke Türkiye'dir. Bağımsızlığını elde ettikten sonraki ilk yıllarda zor günler geçiren Özbekistan, komşu ülkeler ve Türkî cumhuriyetlerle siyasi ve ticari ilişkilerini yola koymayı başarmıştır.

Taşkent ve Ankara arasında birçok hataların yapıldığı da kaçınılmaz bir gerçektir. İki ülke çıkarlarının örtüştüğü süreçler yanlış politik yüzleşmelere sahne olmuş, dostane başlayan ilişkiler yanlış anlaşılmalara sonucu kördüğümüne dönüşmüştür. Özbekistan – Türkiye ilişkilerinde dış politika sorunlarıyla karşılaşmıştır. Yanlış anlaşılmalara kuşkusuz iki ülke diplomasisini ve ekonomisini etkilemiştir. Taraflardan her biri kendi tutumunu haklı göstermek için çabalarken, durumu rasyonelleştirmek için başvurdıkları bir takım hukuki süreçler, ikili anlaşmaları zedelemiştir.

Dış politika sorunu, devletin birden fazla kuruluşunu ilgilendiren karmaşık bir yapıya sahip olduğu için, iki ülke ilişkilerinin sekteye uğramasına sebep olmuştur. Dış politika

sorunları dışişleri bakanlığının dışında genellikle savunma bakanlığı, maliye bakanlığı, ticaret bakanlığı, turizm bakanlığı vb. gibi alanları kapsadığından dolayı tüm ikili ilişkilerde gerileme kaydedilmiştir.

Gelişmiş ve güçlü devletlerin ilgisini üzerine çeken Orta Asya, enerji kaynakları Türkiye için de cazip gelmiştir. Akraba halklar olarak kökleri yüzyıllara uzanan bölge halkları ile yakınlıktan dolayı Türkiye ‘Türk Modeli’ pozisyonunda önderlik etmeyi amaçlamıştır. Türkiye’nin ‘Bölge Ağabeyi’ olarak yansıttığı imaj Orta Asya ülkeleri tarafından hoş karşılanmadığı gibi soğuk tavır takınmalarına neden olmuştur. Ayrıca, iki ülke arasındaki kardeşlik, akrabalık, yakınlık ve dostluk sözleri sadece söylemlerde kalmıştır. Din ve siyaset işleri birbirine karıştırılmıştır. Ankara, muhalif liderlere ev sahipliği yaparken, alternatif politika yürütmekte zorlanmıştır. Siyasi krizler ilişkilerin kopmasına yol açmıştır. Ülkeye ilk gelen küçük işletme sahiplerinin yaptığı yanlışlar halk arasında memnuniyetsizliğe neden olmuştur. Türkiye’nin sınırlı ekonomik birikimi Özbekistan ile geniş çaplı dış ticaret ilişkilerinin yapılmasında tahmin edilen beklentiyi karşılayamamıştır. Konuya bu açıdan bakıldığında her iki ülkenin de kendine göre geçerli sebepleri olduğu söylenebilir.

İslam Kerimov yönetiminin son yıllarında Türkiye – Özbekistan arasında yaşanan kırılmalar nispeten iyileşmeye, ilişkiler normalleşmeye başlamıştır.

İki ülke dış politikasında yaşadığı sorunlar, inişli çıkışlı olmasına rağmen giderek iyileşmekte ve gelişmektedir. Coğrafi konum olarak iki ülke arasındaki mesafenin uzaklığı da ilişkilere yansıdığını belirtmek gerekmektedir. Yakın tarihte yaşanan yanlış anlaşılmalardan ders çıkartılarak her iki ülkenin çıkarları doğrultusunda hareket edilmeye başlanmıştır. Son yıllarda Türk – Özbek ilişkileri ticari alanda ilerleme kaydetmekte ve Türkiye’nin Özbekistan’a olan ihracatı büyük gelişme göstermektedir.

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) bugüne kadar Özbekistan’da 700’den fazla projeye imza atmıştır. İki ülke cumhurbaşkanlarının TİKA projeleri kapsamını daha da genişletmek amacıyla yapılacak faaliyetleri iki katına çıkarılması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Projeler sağlık, eğitim, turizm, güvenlik, medya ve çevre ile ilgili konularının yanı sıra tarihi eserlerin restorasyonu konularına kadar genişlemektedir.

Aynı zamanda karşılıklı olarak Türkiye’ye de Özbekistan’dan çeşitli ürünler kapsamında ithalat yapılmaktadır.

Türkiye’nin Özbekistan’dan ithalatında başlıca ürünler: bakır, bakır alaşımları ve bakır ürünleri, levhalar, pamuk ipliği, işlenmemiş çinko, petrol yağları, azotlu mineraller ve gübreler, konserve sebze, altın, işlenmemiş kurşun, ipek ve başkalarıdır (BUSINESS TURK, 2021: 41).

Önemli olan etmenler ise ülkelerin ticaret hacimlerinin artması ve buna bağlı olarak refah seviyesinin yükselmesidir. Ticari anlaşmalar avantajlar ve dezavantajları hesaba katılarak yapılırken Türkiye ihtiyaç duyduğu ham madde ve enerji gereksinimini Orta Asya ülkelerinden ve Özbekistan'dan, Özbekistan ise yatırımcı ihtiyacını ve ithal etmek istediği birçok çeşit malları Türkiye'den temin etme gücüne sahiptir.

Sonuç olarak, bağımsızlıktan sonra iki ülke arasında dalgalanmalar, çalkalanmalar ve yanlış anlaşılmalara yaşanmış olsa da bugünkü günde her iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler iyi bir seyir göstermektedir.

Günümüzde Özbekistan, Türkiye'yi dünya pazarına açmada köprü ve önemli destekçi olarak görmektedir. Türkiye'nin kendisiyle Avrupa ülkeleri arasında koridor, sıcak denizlere açılmasında yardımcı olmasını istemektedir.

İki ülke ilişkilerine ivme kazandırmak amacıyla Özbekistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği düzenlediği toplantılarla Türk yatırımcıları ve iş adamlarını Özbekistan'daki iş fırsatları konusunda bilgilendirmektedir.

Yatırımlara yoğunlaşan Türk girişimcilerinin yeni alanlar yaratmaları, vizyonlarını geniş tutmaları, sahip oldukları tecrübe ile gerçekçi hedeflere yönelmeleri ülkedeki mevcut işbirliği sektörlerine alternatif olarak kabul görme olanağını yükseltir. Böylece ihtiyaç duyulan alanlara dinamiklik ve güç katmak edinilen 30 yıllık tecrübe ile pekleşir.

Orta Asya'nın en büyük uluslararası havaalanlarından biri – Özbekistan'ın kurucu devlet başkanı İslam Kerimov adını taşıyan Taşkent Uluslararası Havaalanı'dır. Özbekistan Havayolları bünyesinde Taşkent, Nukus, Semerkand, Buhara, Urgenç, Termez, Karşı, Namangan, Andican, Fergana, Navoi olmak üzere toplam 11 modern havaalanları dünya standartları düzeyinde yeniden inşa edilmiştir. Sahip olduğu standartlar açısından Buhara, Semerkand ve Urgenç havalimanları uluslararası havaalanı düzeyindedir. Türk Havayolları ile Özbekistan Havayolları, İstanbul – Taşkent uçuşları arttırılmıştır. İstanbul – Buhara, İstanbul – Semerkand, İstanbul – Urgenç, İstanbul – Fergana, Antalya – Taşkent arasında ise her haftanın belirli günleri tarifeli seferler düzenlenmektedir. İki ülke arasında vizesiz seyahat uygulamasına geçilmiş, hava kargo ağı tesisinin oluşumu sağlanmıştır.

Kalkınma ve yardımlaşma programları dâhil, gerçekleştirilen önemli projeler kapsamında Türkiye Cumhuriyeti yardımları Özbekistan'ın kırsal kesimlerine, merkezden uzak bölgelerine TİKA aracılığıyla ulaştırılmaktadır.

Özbek ve Türk tarihinin ve geleneklerinin yeni kuşaklara aktarılmasına yönelik ortak kültürel programlar düzenlenmektedir. Ayrıca, Özbekistan'da 1989 yılında, Özbek Dili'nin resmi dil olarak kabul edilmesini takiben 1993'de Latin alfabesine geçilmesine yönelik yasa kabul edilmişti. 1995 yılına gelindiğinde, 31 harften oluşan söz konusu alfabe 29 harfli

alfabeyle değiştirilmiştir. Latin alfabesinin uyarlanmasıyla ilgili tartışmalar devam ederken 2021 yılında 4 farklı harfin Türk alfabesiyle aynı şekilde kullanma önerisi sunulmuştur.

Son olarak söylemek gerekirse, diplomatik ilişkilerin azaltılması veya kesilmesi iki taraf arasında hoşnutsuzluğun belirtilmesi için başvurulanan yöntemdir. Böyle bir davranışın her iki taraf için gerçekten zarar verici nitelikte olup olmadığını iyi hesaplamak lazımdır. Salt diplomatik ilişkilerin kesilmesi veya bir ülkeyle ilişkileri bozma yoluna başvurulması gibi tutumlar, iki devlet için de etkili olmaktadır. Devletler arasındaki anlaşmazlıkların büyük bir çoğunluğu diplomasi yoluyla çözülsede diyalog eksikliği sonucu Türkiye – Özbekistan arasında yaşandığı gibi iki tarafa da zarar vermiştir. İki ülke arasındaki ilişkilere ivme kazandıracak diyaloglar yanlış anlaşılmalardan dolayı hep ileri bir tarihe ertelenmiştir. Ankara – Taşkent siyasi ve diplomatik ilişkilerinde, duygusal politikaların yerini rasyonel politikaların alması gelecekteki ilişkilerin daha sağlıklı olmasında önemli yer tutacaktır.

## KAYNAKÇA

- Ahmedov, B. (1994). *Tarihdan Saboqlar*. O'qituvchi, Toshkent.
- Akal, M. ve Karakaş, A. (2011). "Türk Cumhuriyetlerinin Üretim Yapılarındaki Dönüşüm ve Türkiye ile Ticari İlişkileri: 1996-2005". *Bilig Dergisi*, 58: 1-28.
- Akkuş, M. ve Zeki, İ. (2018). "Timur'un Sarayında Yetişen Tarihçilerin Timur Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3): 149-163.
- Aksel, E. (2018). "Türk Cumhuriyetleri'nin Piyasa Ekonomisine Geçiş ve Türkiye ile Olan Ekonomik İlişkileri". *Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 5(62): 69-74.
- Alimukhamedov, F. ve Akçay, E. (2013). "Özbekistan – Türkiye İlişkilerinin Yeniden Tanımlanması". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36: 235-242.
- Amirbek, A., Anuarbekuly, A. ve Makhanov, K. (2017). "Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi ve Kurumsallaşması". *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(3): 164-204.
- Andican, A. (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*. Doğan Kitap, İstanbul.
- Arifoğlu, Y. (2019). "Selçuklu Öncesinde: İç Asya Ve İran Kavimleri Arasında Yaşanan İlişkilerde Horasan'ın Rolü". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6 (2): 473-494.
- Arslantürk, G. (2017). "Siyaset Psikolojisi Açısından Türk Devletlerinin Karşılaştırılması". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52): 314-324.
- Ataman, K. Y. (2020). "Maveraünnehr'de İslam Medeniyeti Üzerine Küresel Bir Analiz". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 9(3): 2962-2977.
- Ateş, H. ve Akpınar, A. (2017). "Üniversitelerdeki FETÖ Yapılanması: Türk Üniversitelerinden İhraç Edilen Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma". *Strategic Public Management Journal*, 3( 5): 1-30.
- Aydın, E. (2015). *Nasıl Müslüman Olduk?* Literatür Yayınları, İstanbul.
- Aydın, M. (2001). *Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler: Türk Dış Politikası 1980-2001*. B. Oran (drl.).2. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aydın, M. (2006). *Türkiye'nin Orta Asya Politikaları*. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Aydingün, A. ve Balım, Ç. (2012). *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar – Türkiye ile İlişkileri*. Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.

- Baki, P.M. (2014). “Avrasya’da Bölgesel İşbirliği Sürecinden İşbirliği Mekanizmasına: Türk Konseyi”. *Bilge Strateji*, 6(11): 133-162.
- Bal, H. (2015). *Türkistan Tarihi*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Baratov, P. (1996). *O’zbekiston Tabiiy Geografyasi*. O’qituvchi nashriyoti, Toshkent.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. (Çev. H. D. Yıldız), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Barthold, V. V. (2018). *Türkistan Halklarının Tarihi*. Astana Yayınları, Ankara.
- Bayraktar, G. (2008). *Orta Asya ve Türkiye’nin Güvenlik Stratejileri*. Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul.
- Beruniy, A. R. (1968). *Tanlangan asarlar*. O’zbekiston SSR “Fan” nashriyoti, Toshkent.
- Birdişli, F. (2017). “Orta Asya Bölgesel Güvenlik Kompleksi Bağlamında Kırgızistan-Özbekistan İhtilafı”. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15 (30): 123-143.
- Boyras, A. M. (2016). *Olası Yeni Soğuk Savaş Tehlikesi ve Şanghay İşbirliği Örgütü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Brzezinski, Z. (2016). *Büyük Satranç Tahtası: Amerika’nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*. (Çev. Y. Türedi), İnkılâp Kitapevi, İstanbul.
- Budak, T. (2013). “Orta Asya’da Küresel Jeoekonomik Rekabet ve Türkiye”. *Bilge Strateji*, 5(9): 125-142.
- Budulgan, S.A. (2020). “Özbekistan’ın Jeopolitik Önemi”. *Asya Araştırmaları Dergisi*, 4 (2): 167-184.
- BUSINESS TURK. (2021). Yeniden Şahlanış: Özbekistan 30. Bağımsızlık Yılında. *Türk Dünyası İş-Ekonomi Dergisi’nin Ücretsiz Eki*, 4: (23).
- Caferoğlu, A. (1983). *Türk Kavimleri*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Celal, V. (2016). Maveräünnehr’de Astronomi ve Ulugbek Mektebi. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, 2(2): 221- 227.
- Çağlar, E. (2018). “Antalya’da Toplanan Türk Kurultaylarının Tarihi Değerlendirmesi”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5 (6): 241-263.
- Çakmak, H. ve Erol, M. S. (2013). *Türkiye – Türk Cumhuriyetleri İlişkileri*. Barış Yayınları, Ankara.
- Çalışkan, B. (2018). *Orta Asya Raporu Dönüşüm Sürecinde Türk Cumhuriyetleri*. İNSAMER, İstanbul.
- Çalışkan, B. (2020). “Orta Asya’da Su Sorunu: Çözüm Mümkün mü?”. *İNSAMER*, İstanbul.
- Çaman, E. ve Dağcı, K. (2014). “Özbekistan’da İslam, Siyasi Sistem ve Radikalizm”. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(8): 8-22.

- Çandar, C. (1992). *Değişmekte Olan Dünyada Türkiye'nin Bağımsızlığını Kazanan Yeni Türk Cumhuriyetlerle İlişkileri, Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*. Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Çapraz, H. (2011). “Çarlık Rusyası’nın Türkistan’da Hâkimiyet Kurması”. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24: 51-78.
- Çatalbaş, N. (2013). “Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi Sürecinde Orta Asya Ülkelerinin Yaklaşımları”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1): 143-158.
- Çavuşoğlu, H. (2016). “Süleyman Demirel’in Siyasal Hayatı Ve Kişisel Özellikleri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (3): 1043-1051.
- Çelebi, E. (2010). “Atatürk ve Türk Dünyası”. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 18 (1): 199-208.
- Çılbant, C. ve Hepaktan, C. E. (2016). “Geçmişten Günümüze Türkiye ile Özbekistan’ın Dış Ticaret İlişkileri”. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2): 97-110.
- Çınar, B. (2008). “Tarihte Üçüncü Güç ve Orta Asya Enerji Savaşları”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 4(8): 21-43.
- Daş, A. (2004). “Ankara Savaşı Öncesi Timur İle Yıldırım Bayezid’in Mektuplaşmaları”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15: 141-167.
- Demir, B. (2016). *AK Parti Döneminde: Türk Dış Politikasında Stratejik Dönüşüm*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demir, M. A. (2020). “Ticaret Yoğunluğunun Analizi: Türkiye Ve Türk Cumhuriyetleri Örneği”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 47: 291-308.
- Demir, T. (2019). *Kolonyal Dönemden Günümüze Jeopolitik Bağlamda Anklav/Eksklav Ülke Toprakları-Güvenlik İlişkisi*. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Demirci, L. (2012). “Özbekistan, Kırgızistan Ve Tacikistan’ın kesişimindeki sorunlu Vadi: Fergana”. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 11 (2): 33-69.
- Demirtepe, T. (2012). “Özbekistan-Türkiye İlişkilerinde Yeni Başlangıç Umudu”. *Analist*, 22: 45-52.
- Dilmaç, T. (2019). *Özbekistan’da Ulus Kimlik – Dış Politika İlişkisi*. Ötüken, İstanbul.
- Doğan, B. B. ve Tunç, Ş. Ö. (2016). “Türkiye’nin Orta Asya Ülkeleri ile Ticaretinin Panel Çekim Modeli ve Analizi”. *Dicle Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(11): 139-156.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), (2000). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara.

- Eken, A. (2020). *Kadim Türkler, Karamanlı Ortodokslar ve Mübadele*. Ubuntu Yayınları, Antalya.
- Elma, F. (2009). “Sovyet Sonrası Rusya Ve Orta Asya”. *Journal of Azerbaijani Studies*, 1(4): 129-143.
- Erdoğan, A. (2017). *XIX. Yüzyılda İngiltere’nin Türkistan (Orta Asya) Politikası (İngiliz Kaynaklarına Göre)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Ergashev., Q. ve Hamidov., H. (2015). *O‘zbekiston Tarixi*. G’afur G’ulom nashriyot matbaa uyi, Toshkent.
- Erol, M. S. ve Demir, S. (2013). “Rusya Federasyonu’nun Orta Asya Politikaları”. *Rusya’nın Doğu Politikası*. S. Kaya (drl.). Ekin Yayınları, Bursa.
- Erol, M. S. ve Şahin, M. (2013). “Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta Asya ve Kafkasya’daki Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreci (1991-2011)”. *Karadeniz Araştırmaları*, (37): 111-136.
- Ersanlı, B. (1998). “Çok Boyutluluğun Yeniden Keşfi: Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleriyle İşbirliği Arayışı”, *Türk Cumhuriyetleri ve Boru Hatları*. A. Yalçınkaya (drl.). Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Ersungur, Ş. M., Kızıltan, A. ve Karabulut, K. (2007). “Türkiye İle Diğer Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik İlişkilerinin Analizi”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 35: 285- 310.
- Erşen, E. (2013). “Türk Dış Politikasında Avrasya Yönelimi ve Şanghay İşbirliği Örgütü”. *Ortadoğu Analiz*, 5(52): 14-23.
- Evcin, E. (2018). “Özbekistan’da Türkiye’nin Turistik Tanıtım ve Propaganda Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 18(1): 113-142.
- Gibb, H. A. R. (2005). *Orta Asya’da Arap Fetihleri*. (Çev. H. Kurt), Çağlar Yayınları, Ankara.
- Golden, B. (2020). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. (Çev. O. Karatay), Ötüken, İstanbul.
- Gorbaçov, M. (1988). *Glasnost – Asıl Neyi İstiyorum?* (Çev. T. Çandar ve A. Cemal). Dönemli Yayıncılık, İstanbul.
- Gorbaçov, M. (1988). *Perestrokia – Ülkemiz ve Dünya İçin Yeni Düşünce*. (Çev. K. Yargıcı), Güneş Yayınları, İstanbul.
- Gök, S. (2012). “Türkistan Mücadelesi ve Basmacılar”. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2 (1): 75-77.
- Gömeç, S. (2011). *Kırgız Türkleri Tarihi*. Berikan Yayınları, Ankara.

- Gönlübol, M. ve Sar, C. (2013). *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası 1919-1938*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Guliyeva, N. (2000). "Özbekistan'daki Son Gelişmeler Ve Orta Asya'ya Etkileri". *Stratejik Analiz*, 1(5): 46-51.
- Güneş, E. (2013). "Tehdit Algılamaları Ekseninde Rusya'nın Yakın Dönem Kafkasya ve Orta Asya Politikası". *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 27: 176-203.
- Güngör, T. (2018). *Buhara Emirliği Üzerinde Rus-İngiliz Nüfuz Mücadelesi (1807-1868)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gürbüz, Y.E. (2019). "Özbekistan'da Tarih Yazıcılığı ve Millî Kimlik: Özbeklerin Göçü ve Timur Örneğinde". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 19(2): 277-301.
- Hasgüler, M. ve Uludağ, M. B. (2009). "Üçüncü Dünya" Yolunda Rusya ve Orta Asya". *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 41: 39-60.
- Hayit, B. (1997). *Basmacılar: Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Hepaktan, C. E. ve Çılbant, C. (2016). "Geçmişten Günümüze Türkiye İle Özbekistan'ın Dış Ticaret İlişkileri". *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2): 97-110.
- Hodgson, M. G. S. (1995). *İslam'ın Serüveni – Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*. İz Yayıncılık, İstanbul.
- İğdır, A. (2006). *Soğuk Savaş Sonrası Yeni Türk Cumhuriyetleri Üzerinde Türkiye-İran Rekabeti*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Jo'rayev, N. (2011). *O'zbekiston Tarixi*. Sharq nashriyoti, Toshkent.
- Jo'rayev N. ve Fayzullayev T. (2000). *Istiqlol Va Tarihi Jarayon*. G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, Toshkent.
- Kabasakal, Ö. (2001). "Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile Ekonomik ve Ticari İlişkileri". *Avrasya Etütleri*, (Bağımsızlığın 10 Yılında Türk Cumhuriyetleri Özel Sayısı): 37-60.
- Kamolova, Z. (2017). "Özbeklerin Ulusal Oluşumu". *Milli kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(2): 160-173.
- Kara, A. (2012). *Turgut Özal ve Türk Dünyası*. 1. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Kara, F. (2021). *Rusya'nın Orta Asya'ya (Türkistan) Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi*. İksad Yayıncılık, Ankara.
- Karpat, K. (2003). *Türkiye ve Orta Asya*. (Çev. H. Gür), İmge Yayınları, Ankara.
- Kavuncu, O. (2018). "Özbek Diyasporası". *Asya Araştırmaları Uluslar arası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2: 28-37.

- Keleş, B. (2016). “Türkiye Cumhuriyeti ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkiler ve 2023 Hedefleri”. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 222: 131-152.
- Kerimov, İ. (1997). *Özbekistan 21.Yüzyılın Eşiğinde*. Bilig Yayınları, Ankara.
- Kissinger, H. (2015). *Diplomasi*. (Çev. H. Kurt), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, R. (1999). “Osmanlı Padişahı III. Murad ve Özbek Hükümdarı II. Abdullah Han Dönemi Osmanlı-Türkistan Dayanışması”. *Bilig*, 10: 49-59.
- Kılıçoğlu, M. E. (1999). “Özbekistan’ın Siyasi ve İktisadi Yapısı” (Tarihi Bir Yaklaşım). *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Kıraç, G. (2004). “Başbakan Erdoğan’ın Özbekistan Ziyareti”. *Stratejik Analiz*, 4(46): 19-21.
- Kodaman, B. (2007). “Osmanlı Devleti’nin Yükseliş Ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış”. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16: 1-24.
- Kodaman, T. ve Bırsel, H. (2006). “Bağımsızlık Sonrası Özbekistan ve Dış Politikası”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2): 413-442.
- Kona, G.G. (2001). “Türkistan’da Siyasi ve Ekonomik Güç Mücadelesi ve Türkiye”. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (133): 177-190.
- Kurt, H. (1999). “Orta Asya’nın Etnik ve Kültürel Kimliğinde Türklerin Rolü”. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 12 (3-4): 353-366.
- Kurtcephe, İ. ve Beden, A. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Dinamik Akademi, Ankara.
- Küçük, Ö. (2006). *Sovyet Dönemi Özbekistan’ın Ekonomik Durumu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Landau, J. M. (1978). *Türkiye’de Aşırı Akımlar*. Tarhan Kitabevi, Ankara.
- Makovsky, A. ve Sayari, S. (2002). *Türkiye’nin Yeni Dünyası*. Alfa Yayınları, İstanbul.
- Mikail, E. H. ve Künü, S. (2015). *Türkiye’nin Kafkasya ve Orta Asya ile Siyasi ilişkileri*. Derin Yayınları, İstanbul.
- Musayev, J. ve Musayev, P. (2019). *Geografiya (O‘zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi)*. Sahrq nashriyoti, Toshkent.
- Ökmen, M. ve Elma, F. (2013). *Türk Dünyasında Yerel Yönetimler – Yapısal İşlevsel Görünüm ve Dönüşüm Süreci*. Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayını, İstanbul.
- Özakman, T. (2005). *Şu Çılgın Türkler*. Bigi Yayınevi, Ankara.
- Özbay, İ. ve Salman, Z.A. (2019). “Çin’in Orta Asya Politikası Ve Kırgızistan”. *Asya Araştırmalar Dergisi*, 2: 317-328.
- Özlem, K. (2013). “Kerimov Yönetiminde Özbekistan’ın İç ve Dış Politikasının Analizi (1991-2012)”. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 4(2): 29-51.

- Purtaş, F. (2006). “Avrasya’daki ‘Yeni Büyük Oyun’ Bağlamında Hindistan’ın Orta Asya Politikası”. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, 1(2): 56-77.
- Roy, O. (2005). *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*. (Çev. M. Moralı), 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.
- Saraçoğlu, S. ve Kortan, I. (2014). “Türkiye ve Seçilmiş Geçiş Ekonomilerinin İkili Ticaret Bazında Endüstri-içi Ticaretinin Analizi”. *PJESS*, 1(2): 45-70.
- Saray, M. (2000). “Hanlıklar Döneminde Osmanlı Devleti’nin Türkistan Siyaseti”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 4 (2): 17-20.
- Sodiqov, H. ve Jo’rayev, N. (2011). *O’zbekiston Tarihi*. Sharq nashriyor-matbaa aksiyadorlik kompanyası, Toshkent.
- Solak, F. (2003). “Türkiye – Orta Asya Cumhuriyetleri Dış Ticaret İlişkilerinin Gelişimi”. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, (1): 69-96.
- Somuncuoğlu, A. (2001). “Özbekistan’ın Gelişme Stratejisi”. *Avrasya Dosyası*, 7(3): 18-38.
- Sönmez, A. S. (2013). “Özbekistan Dış Politikasını Oluşturan Temel Faktörler”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(13): 387-415.
- Sünbül, N. (2017). *Eski Mezopotamya Tarihinde Sami Göçleri*. *Geçmişten Günümüze Göç I*. O. Köşe (ed.). Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun.
- Sürücü, C. (2007). “Türkiye – Özbekistan İlişkilerinin Üç Evresi”, *Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989-2006*. M. Aydın (drl.). Nobel Yayınları, Ankara.
- Şadıhanov, E. (2006). “Sovyetler Birliği’nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları Ve Milliyetçilik Hareketleri”. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 0: 1-22.
- Şaylan, G. (1992). *Türkiye’de İslamcı Siyaset*. V Yayınları, Ankara.
- Şen, Y. (2016). “Maveraünnehr Fıkıh Kültürünün Etkileri”. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 56: 1399-1423.
- Türk, F. (2008). “Transformasyon Sürecinde Özbekistan’da Siyasal Partiler ve Özbek Muhalefet Liderinin Türk – Özbek İlişkileri Üzerine Etkileri”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2): 53-81.
- TÜRKPA. (2012). *Türk Cumhuriyetleri Anayasaları*. TÜRKPA Yayınları, Ankara.
- Usmonov, Q., Sodiqov, M. ve Burxonova, S. (2016). *O’zbekiston Tarixi*. İqtisod-Molya nashriyoti, Toshkent.
- Ülker, H. (2019). “Osmanlı Özbekistan Siyasi İlişkileri (1514-1873)”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3977-4006.
- Üşenmez, E. (2009). “Özbekistan Yazma Eserler Kütüphanesi”. *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, 2(6): 682-689.

- Vurgun, S.Y. (2015). “1898 Dükçü İşan İsyanı (Andican Ayaklanması)”. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 54, 607-623.
- Yalçınkaya, F. (2010). “Türkiye ile Orta Asya Devletleri Arasındaki Siyasi ve Diplomatik İlişkiler – Hükümetler üstü Kuruluşlar (1992-2010)”. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 1-19.
- Yaş, S.Z. (2013). “Türkiye’nin Orta Asya Politikasında Süleyman Demirel’in Rolü”. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 4(2): 1-25.
- Yıldız, Y. G. (2001). *Stratejik Vizyon Arayışları ve Türkiye*. DER Yayınları, İstanbul.
- Yüce, M. (2010). “Türkistan Birliği Fikrinin Tarihsel Gelişimi ve Gerçekleşebilirliği”. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (185): 175-198.
- Yücememiş, B.T., Arıcan, E. ve Alkan, U. (2017). “Türkiye – Özbekistan – Kazakistan Ekonomik İlişkileri Ve Bankacılık Sistemi”. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 9(17): 161-203.
- Ziyoyeva, D. (2000). *Turkiston Milliy Ozodlik Harakati*. G’afur G’ulom momidagi Adabiyot va sanat nashriyoti, Toshkent.

### İnternet Kaynakları

- Abdökerimov, B., “Orta Asya’nın Bitmeyen Su Sorunu”. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/orta-asyanin-bitmeyen-su-sorunu/> (erişim tarihi: 21. 09. 2021).
- Abdökerimov, B., “Özbekistan, Türkiye ile Askeri Mali İş Birliği Anlaşması ile Nakdi Yardım Uygulama Protokolü’nü Onayladı”. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ozbekistan-turkiye-ile-askeri-mali-is-birligi-anlasmasi-ile-nakdi-yardim-uygulama-protokolunu-onayladi/> (erişim tarihi: 27. 09. 2021).
- Abdökerimov, B., “Özbekistan’da Türk Sermayeli 1271 Şirket Faaliyet Gösteriyor”. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/ozbekistanda-turk-sermayeli-1271-sirket-faaliyet-gosteriyor-/1702489> (erişim tarihi: 21.12.2021).
- Altaş, M., “Türkiye ile Özbekistan 27 Farklı Alanda İş Birliği Yapacak”. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-ile-ozbekistan-27-farkli-alanda-is-birligi-yapacak-/> (erişim tarihi: 27. 09. 2021).
- ANKASAM, “Özbekistan–Türkiye İlişkileri Tarihinde Yeni Bir Sayfa”. <https://www.ankasam.org/ozbekistan-turkiye-iliskileri-tarihinde-yeni-bir-sayfa/> (erişim tarihi: 20.12.2021).

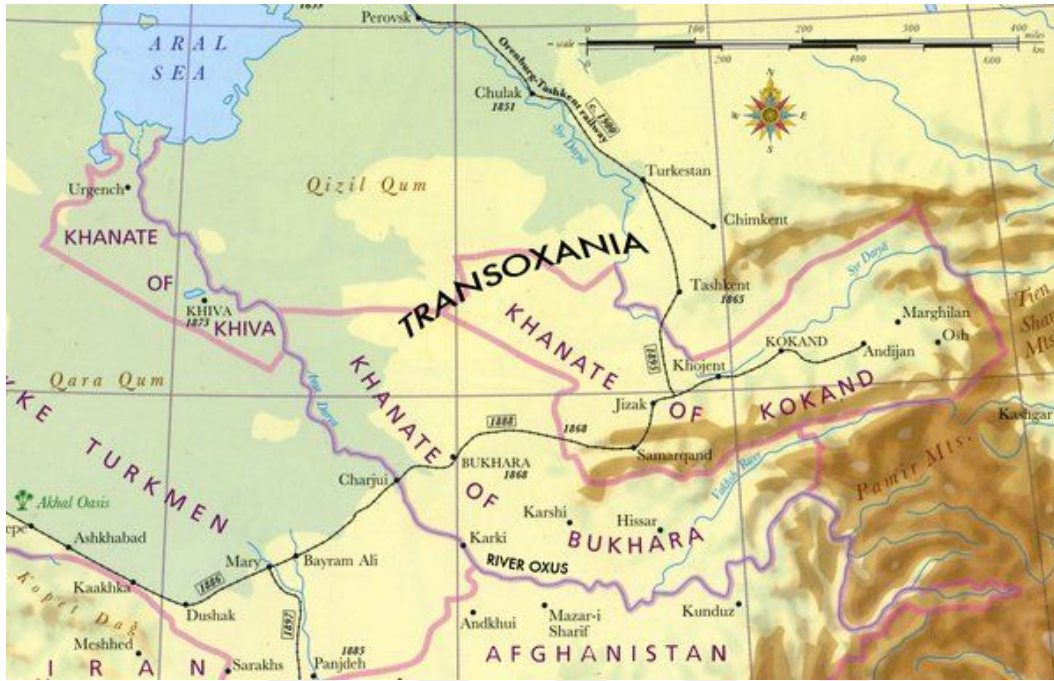
- Çakışkan, B., “Fergana Vadisi’nde Sınır Problemleri ve Eksklavlar”.  
<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/fergana-vadisinde-sinir-problemleri-ve-eksklavlar>  
 (erişim tarihi: 21.09. 2021).
- DEİK, “Özbekistan Bilgi Notu Mart 2021”. [https://www.deik.org.tr/uploads/ozbekistan-bilgi-notu-mart\\_2021.pdf](https://www.deik.org.tr/uploads/ozbekistan-bilgi-notu-mart_2021.pdf) (erişim tarihi: 20.12.2021).
- Erdoğan, H. ve Çolakoğlu, S. (2007). “Bağımsızlığının İlk Yıllarında Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri İlişkileri”. International Congress of Asian and North African Studies ICANAS 38, Ankara, 11.09.2007.  
[http://www.icanas38.org.tr/Kongre\\_Oturum\\_Programi.pdf](http://www.icanas38.org.tr/Kongre_Oturum_Programi.pdf) (erişim tarihi: 03.05.2021.)  
<https://istanbultravelblog.com/> (erişim tarihi: 02.05.2021).  
<https://tr.pinterest.com/> (erişim tarihi: 02.05.2021).  
<https://www.nationsonline.org/> (erişim tarihi: 02.05.2021).
- İbrahim, S., “Özbekistan – Türkiye İlişkileri Tarihinde Yeni Bir Sayfa”.  
<https://www.ankasam.org/ozbekistan-turkiye-iliskileri-tarihinde-yeni-bir-sayfa/>  
 (erişim tarihi: 29. 09. 2021).
- İsakov, A., “Özbekistan’ın Dış Politika Önceliği: Orta Asya Cumhuriyetleri”.  
<https://www.ankasam.org/ozbekistanin-dis-politika-onceligi-orta-asya-cumhuriyetleri/>  
 (erişim tarihi: 29. 09. 2021).
- Laçınok, N.Y., “Özbekistan Dış Politikası’nda ABD – Rusya”. [https://tasam.org/tr-TR/Icerik/363/ozbekistan\\_dis\\_politikasinda\\_abd-\\_rusya](https://tasam.org/tr-TR/Icerik/363/ozbekistan_dis_politikasinda_abd-_rusya) (erişim tarihi 12.10.2021).
- Merdanoğlu, S., “Özbekistan-Türkiye Turizm İlişkileri” <http://www.yalquzaq.com/?p=16042>  
 (erişim tarihi: 20.12.2021).
- Mohammad, N.N., “Türkistan’ın Yeniden Doğmasında Özbek – Kazak İlişkilerinin Önemi”.  
<https://www.dunyabulteni.net/turkistan-in-yeniden-dogmasinda-ozbek-kazak-iliskilerinin-onemi-makale,21422.html> (erişim tarihi: 21.09.2021).
- Mominkulov, C., “Özbekistan’ın Bölgesel Politikası ve Kazakistan”.  
<https://www.orsam.org.tr/tr/ozbekistan-in-bolgesel-politikasi-ve-kazakistan/> (erişim tarihi: 21.09.2021).
- Taşkent Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, “Özbekistan Dış Ticaret Raporu”.  
[https://ticaret.gov.tr/data/5c2d32b613b876192c45b9b7/O%CC%88zbekistan%20D%C4%B1s%CC%A7%20Ticaret%20Raporu\\_Aral%C4%B1k%202020.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/5c2d32b613b876192c45b9b7/O%CC%88zbekistan%20D%C4%B1s%CC%A7%20Ticaret%20Raporu_Aral%C4%B1k%202020.pdf) (erişim tarihi: 20.10.2021).
- Türk Lirası Kurları, (2021). “1 Dolar Kaç Özbekistan Somu?”  
<https://dolar.tlkur.com/ozbekistan-somu> (erişim tarihi: 09.12. 2021).

Yusupov, A., “Türkiye – Özbekistan İkili İş Birliği: Güçlenen İlişkilerde Önemli Adım”.  
<https://www.ankasam.org/turkiye-ozbekistan-ikili-isbirligi-guclenen-iliskilerde-onemli-adim> (erişim tarihi: 27. 09. 2021).

Yüzbaşıoğlu, N., “Taliban’ın Uluslar Arası Görüşme Trafığı”.  
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/talibanin-uluslararası-görüşme-trafığı/2394825> (erişim tarihi: 20.09. 2021).



## EKLER LİSTESİ



Ek-1: Maveraünnehr Haritası.

Kaynak: <https://tr.pinterest.com/>



Ek-2: Orta Asya Haritası.

Kaynak: <https://www.nationsonline.org/>



Ek-3: Özbekistan Siyasi Haritası.

Kaynak: <https://www.nationsonline.org/>



Ek-4: Osmanlı İmparatorluğu Haritası.

Kaynak: <https://istanbultravelblog.com/>



Ek-5: Türkiye Siyasi Haritası.

Kaynak: <https://www.nationsonline.org/>

## ÖZGEÇMİŞ

|                           |                                                                                                                                                                                                   |
|---------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>Adı ve SOYADI</b>      | Nasiba YUSUPOVA                                                                                                                                                                                   |
| <b>EĞİTİM DURUMU</b>      |                                                                                                                                                                                                   |
| <b>Mezun Olduğu Lise</b>  | 26 numaralı orta öğrenim okulu Yangibozor İlçesi Harzem Eyaleti / Özbekistan                                                                                                                      |
| <b>Lisans Diploması</b>   | Özbekistan Milli Üniversitesi, Özbek Dili ve Edebiyat Fakültesi Aliy Edebiyat Bölümü (2005)<br><br>Akdeniz Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi / Uluslararası İlişkiler Bölümü (2018) |
| <b>Yabancı Dil</b>        | Türkçe, Rusça                                                                                                                                                                                     |
| <b>İŞ DENEYİMİ</b>        |                                                                                                                                                                                                   |
| <b>Stajlar</b>            | Türkistan Gazetesi (Taşkent / Özbekistan) (2002)                                                                                                                                                  |
| <b>Çalıştığı Kurumlar</b> | Yeni Asır Evladı Yayınevi – Editör (Taşkent/Özbekistan) (2005 – 2009)<br><br>Türkistan Gazetesi – Şiir ve Edebiyat Bölümü Başkanı (Taşkent / Özbekistan) (2003 – 2005)                            |
|                           |                                                                                                                                                                                                   |